

KORUNK

A TUDOMÁNY ÚJABB NYOMASZTÓ FELELŐSSÉGEI • KORSZERŰ ISKOLÁÉRT • MAGYARTANÁRI FELADATOK ÉS GONDOK • EGY ISKOLAPSZICHOLÓGUS NAPLÓJÁBÓL • DÁVID FERENC EMLÉKEZETE • BETHLEN MIKLÓS JELLEMÉPÍTÉSE • HERBERT MARCUSE — JÜRGEN HABERMAS BESZÉLGETÉSE • JAKOBOVITS MIKLÓS MŰVÉSZETÉRŐL • AZ „EGZAKT BIOLÓGIA” KÉRDÉSÉHEZ • FOTÓK A MŰZEUMBA(N) •

1979 • 10

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVIII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM • 1979. OKTÓBER

* * * Allandó forradalmi folyamatban 745

SIPOS ISTVAN • Az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus jogalapja 748

GÁLL ERNŐ • A tudomány újabb nyomasztó felelősségei 753

SZ. J. • Korszerű iskoláért 760

HERMANN GUSZTAV • Magyartanári feladatok, gondok 760

DÁNIELISZ ENDRE • Lapok egy iskolapszichológus naplójából 765

BERNAD AGOSTON • Bethlen Miklós jellemépítése 773

BODOR ANDRÁS • Dávid Ferenc emlékezete 776

BOD PETER • Tragoedia Francisci Davidis (Bodor András fordítása) 777

HAJÓS JÓZSEF • Lessing Dávid Ferencéről (Erdélyi vonatkozások az első tárgyi-lagos Neuser-cikkben) 782

A. J. • Herbert Marcuse (Az el nem felejtett lehetőségek mítosza) 788

HERBERT MARCUSE—JÜRGEN HABERMAS • Beszélgetés a társadalom antropológiai alapjairól (Aradi József fordítása) 789

BORGHIDA ISTVAN • Jakobovits Miklós művészete 792

JEGYZETEK

SZILAGYI JULIA • Horváth István jelenvalósága 796

DITROI ERVIN • A kolozsváriak Szent György-szobra 796

KANTOR LAJOS • Fotók a múzeumba(n) 798

KONYA SANDOR • „Domokosi dolgozatok“ 799

SZABÓ ILONA • Kell a törődés 801

FÓRUM

VINCZE JANOS • Az „egzakt biológia“ kérdéséhez 803

VETESI LASZLO • Változó etnikumköziség? 808

SZEMLE

JANKY BÉLA • Modell és mérce (Gondolatok a könyvtárban) 810

SPIELMANN JOZSEF • Könyv a gyógyszerészet múltjáról 813

ZIRKULI PETER • Versművelés (Tudor Arghéziről) 815

O. S. • Benedek Zoltán: A Szilágyságtól Új-Guineáig (Könyvről könyvre) 817

H. SZ. I. • Oskar Schlemmer—Moholy-Nagy László—Molnár Farkas: A Bauhaus színháza (Könyvről könyvre) 818

LÁTÓHATÁR

K. E.: Nicolae Balotă az esszéiről Molterről (România literară); Nouvelle revue de psychanalyse, Era socialistă, La Nouvelle Critique

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Ditrói Ervin, Jakobovits Miklós, Kabán József, Kolozsvári testvérek, Kozma Erzsébet, Simon Sándor

KORUNK

ALAPITOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felölős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Állandó forradalmi folyamatban

A párt vezető szerepe nem elvont követelmény, nem csupán fennen hangoztatott elv; konkrét tartalmat nyert mindig, s e tartalom mibenlétét az adott történelmi körülmények határozták meg. Több mint félszázados múlt és sikeres — de hibáktól és tévedésektől nem mentes — út igazolja, hogy a társadalomvezetői szerep, az élenjárói küldetés annál eredményesebben valósult meg, minél kézzelfoghatóbb feladatokban, általános és azonnali tennivalókban, távlatos elképzelésekben és sürgető ügyintézésben ölt testet — nyilván a nagypolitikai stratégia, a tudományos világnézet szocializmusa s az alapvető elvi tisztázások jegyében.

E tapasztalat fényében került sor szeptember első hetében az RKP KB-nál tartott munkatanácskozásra, amelyen részt vettek a megyei pártbizottságok első titkárai, a szervező és propagandatitkárok, valamint a szervezési és kádermunka, a propaganda és a sajtó területén dolgozó más aktivisták. E tanácskozáson a bírálat és önbírálat jegyében mélyrehatóan elemezték a megyei pártbizottságok, a párt-szervezetek tevékenységét, rámutattak az eddig elért eredményekre, s ugyanakkor felszínre hozták azokat a hiányosságokat és hibákat, amelyek károsan befolyásolják munkánkat, és nehezítik az esedékes tervfeladatok teljesítését. Mindezt pedig tették az alapvető kérdés jegyében: miként töltik be az egyes pártbizottságok és -szervezetek vezető szerepüket mind a gazdasági tevékenység vezetésében, mind pedig a káderek kiválasztásában, előléptetésében, a szervezeti életben vagy a nevelői munkában.

„Az egész gazdasági és társadalmi életben gyakorolt politikai vezető szerep betöltésében a pártra, szervezeteire, a párttagokra az a feladat hárul, hogy az összes tevékenységi szektorokban az ország gazdasági-társadalmi fejlesztésének egységes terve alapján biztosítsák a tudományos szervezést és vezetést“ — hangoztatta a tanácskozáson pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs, majd így folytatta: „Ebből kiindulva magától értetődik, hogy egész pártunk, a pártszervezetek és -szervek munkája híven tükröződik a gazdasági-társadalmi fejlesztési terv teljesítési módjában, a hazánkban folyó általános politikai és nevelői tevékenységben.“

Ez a tevékenység, mutassunk rá, jelentős eredményeket mutat föl: a jelenlegi ötéves terv első három és fél évében nemcsak hogy teljesítette az ipar a maga összességében feladatát, hanem 70 milliárd lej értékben haladta meg az előírányt; ez idő alatt a mezőgazdaság is 20 százalékkal növelte a termelést, noha az előírt mutatókat nem sikerült minden téren elérnie. Számottevő eredmények mutatkoznak a külkereskedelem, az energiatakarékosság, az egészségügy, a közoktatás vagy a művelődési élet sok-sok területén.

Az elért eredmények nyilvánvalóan bizonyítják, hogy a pártszervek és -szervezetek jól dolgoztak, híven teljesítették a rájuk bízott feladatokat, megfeleltek az elvárásoknak. Jogosan illeti hát meg őket az elismerés, a köszönet: a hazai körülményeknek megfelelően, a dialektikus materialista forradalmi világnézet szellemében kidolgozott politika fejeződött ki sikeres munkájukban. Vívmányaink, újabb létesítményeink, építményeink annak a tevékenységnek a gyümölcsei, melyet nemzetiségi különbség nélkül az összes dolgozók, egész népünk fejtett ki a párt és az állam bel- és külpolitikájának maradéktalan gyakorlatba ültetéséért.

Elvi megközelítésben tehát, a magasabb általánosítás síkján megállapíthatjuk eszerint, hogy mind a távlati általános politikai stratégia, mind az abból következő gazdasági teendő-összeg kivitelezése helyesnek, megalapozottnak bizonyult. De az elemzést a részletekig és az árnyalatokig, a kezdeti összetevőkhöz szükséges vinni a teljes és hű kép kialakítása végett, a kommunista hozzáállás következte bírálat és önbírálat szellemében. A Központi Bizottságnál tartott munkatanácskozási tanulságos volt ebben a vonatkozásban is.

„Ámde az ebben az időszakban kifejtett munka pozitív értékelésekor ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a különféle tevékenységi területeken nyilvánult komoly hiányosságokat sem.“ A párt főtitkára részletesen kitért a hiányosságokra, s szónokolta, hogy a különböző szervek, termelőegységek együttműködésének fogyatékosága miatt sok téren tapasztalható lemaradás, hiányos a termékszála, nem megfelelő a gépek, berendezések karbantartása, megkésett sok ipari és mezőgazdasági beruházás, általában a lakásépítés, valamint egyes népjóléti építmények átadása. A nyári termények betakarításában is hiányosságok mutatkoztak, ami igen jelentős veszteségekhez vezetett.

A tanácskozás mindebből igyekezett levonni a tanulságokat, amihez maga a főtitkár adta meg az alapvető útbaigazítást.

„Anélkül, hogy igazolni vagy csökkenteni próbálnók a minisztériumok és központi szervek felelősségét a terv teljesítésével kapcsolatban, nem becsülhetjük alá, nem nézhetjük el az egyes megyei szervezetek és pártbizottságok munkájában tapasztalható komoly hiányosságokat. A pártszervezeteknek, a megyei bizottságoknak meg kell érteniük, hogy teljes felelősséggel tartoznak a gazdasági és társadalmi tevékenység valamennyi szektorának vezetéséért megyei szinten. Szüntelenül tevékenységük központjába kell helyezniük a párthatározatok, az ország törvényei, a gazdasági-társadalmi fejlesztési terv, az egységes országos tervből megyéjükre háruló feladatok legjobb körülmények közötti teljesítését.”

A jó vezetés mondhatni jó szervezésben nyilvánul meg a legkézzelfoghatóbban. Ezt szem előtt tartva, a munkatanácskozás igen nagy teret szentelt a szervezési kérdéseknek, s mindenekelőtt hangsúlyozták, hogy a szervezés állandó, következetes, kitartó, lankadatlan tevékenységet követel, nagy átfogó intézkedéseket éppen úgy, mint napi aprómunkát. Ebben a vonatkozásban azonban még sok a hiányosság. Egyesek az utasítások, rendeletek, körlevelek valóságos kultuszát alakították ki, s úgy vélik, hogy papírosküldözgetéssel oldhatják meg a sürgős intézkedést, gyakorlati megoldást követelő feladatokat. Mások pedig elkezdnek valamit, majd más munkához fognak, s csak akkor döbbennek rá, hogy előző dolgukat abbahagyták, amikor a várt eredmény elmarad, s a helyzet kezd kedvezőtlenül alakulni. Eme hibák, valamint az eredmények elemzése arra utal, hogy gyökeresen meg kell javítani a munkastilust és az ellenőrzést; a helyi adottságok, lehetőségek, erőforrások jobb kiaknázása végett pedig több kezdeményezőkézségre, önállóságra van szükségünk.

Jellemző ebben a vonatkozásban, amit Nicolae Ceaușescu elvtárs példaként fölhozott. A nyáron a búza és árpa betakarításában jelentős veszteséget okozott az a tény, hogy egyes gépek hamar elromlottak, leálltak. Sokan ilyen esetekben a minisztériumoktól vagy éppen külföldi vállalatoktól kértek segítséget, üzemanyagot, pótalkatrészt, egyebet, holott ma már valamennyi megyénkben vannak jelentős gépgyárak, mezőgazdasági eszközeink nagy többségét itthon állítjuk elő, ha tehát idejében intézkednek, a különböző vállalatok ki tudták volna cserélni a hibás alkatrészeket, idejében el tudták volna végezni a különféle javításokat, mint ahogy meg is tették ezt ott, ahol a betakarítás kellőképp elő volt készítve, s a menet közben előállt nehézségeket öntevékenyen, a maguk erejéből, helyi erőkkel küzdötték le.

„Amikor tudományos vezetésről, a párt vezető szerepéről beszélünk, nem szorítkozhatunk csupán ezen elvek kinyilatkoztatására, hanem gyakorlati, szervezési és politikai munkát kell végeznünk valamennyi pártszervezet, valamennyi megyei bizottság tevékenységének fokozása és tökéletesítése érdekében. A párt vezető szerepe nem valósulhat meg általánosságban, hanem abban a módban kell kifejezésre jutnia, ahogyan valamennyi megyei, városi, községi, vállalati és intézményi pártbizottság, valamennyi kommunista, valamennyi alapszervezet betölti szerepét a munkahelyen” — hangsúlyozta összefoglaló beszédében pártunk főtitkára.

A munkastilus megjavításának alapvető feltétele s ugyanakkor az eredményesség biztosításának záloga a tömegekkel, a dolgozókkal való fokozott együttműködés. Ebben a szemlemben nagy súlyt kell helyezni a kommunistákkal, a párt-aktívával, a dolgozókkal folytatott tanácskozásokra a pártdemokrácia s általában a szocialista demokrácia szemléjében. Ilyen értelemben a nők és az ifjak fokozott bevonása, valamint a különböző szervezetek részvétele biztosíthatja a helyes határozatok kidolgozását és végrehajtását, s egyben felelősségérzetet kelet a dolgozóknak a határozatok gyakorlatba ültetését illetően.

A tanácskozás napirendi pontjai között fontos helyet kapott a káderelőléptetés kérdése is. Érthető módon, hiszen a tudományos vezetésnek, átfogóbb értelemben pedig a párt vezető szerepe betöltésének a káderpolitika szerves része, igen fontos eleme, hiszen — amint arra Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott — „az összes tevékenységi területen elért valamennyi nagyszerű eredményünk elválaszthatatlanul kötődik ahhoz a módhoz, ahogyan a párt- és állami káderek, aktívánk dolgozik és kifejti tevékenységét az összes szektorokban. Am számos hiányosság és fogyatékosság is létezik ezen a téren [...] a legfőbb hiba abban rejlik, hogy nem fordítunk kellő figyelmet az emberek jellemvonásainak, munkaképességének és politikai-ideológiai színvonalának alapos megismerésére. Emiatt nem mindig sikerül a legmegfelelőbb embereket tennünk a különböző tevékenységi területekre.”

Tekintetbe véve a munkaszóztálynak társadalmunk vezetésében és általában a szocialista építésben betöltött szerepét, valamint azt a tényt, hogy manapság ez az osztály alkotja a nemzet számbeli legjelentősebb hányadát, a továbbiakban is elsősorban a munkásság soraiból származó kádereket kell előléptetni. Ebben a vonatkozásban azonban tekintetbe kell venni, hogy a kétkezi dolgozók egyre nő-

vekvő része érettségizett, számottevő általános műveltséggel és szakmai ismerettel rendelkezik, a gyakorlat pedig igazolta, hogy felelős helyeken is sikeresen dolgoznak. Ugyanakkor azonban nagy figyelmet kell szentelni a szövetkezeti parasztság soraiból származó káderek toborzására is, valamint a gazdasági és kulturális élet valamennyi ágazatában dolgozó értelmiségiek kiemelésére és előléptetésére, hogy valamennyi osztály és társadalmi réteg cselekvő módon vegye ki részét az összes párt- és állami szervek, a központi és helyi apparátus munkájából, általában a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építéséből.

A vezetés és a nevelés szorosan összefügg; jól vezetni, küldetését, megbízatását sikeresen véghezvinni csak művelt, nagy tudású, sokrétű szakismerettel rendelkező ember képes. Ezt figyelembe véve, vezető szerepének eredményes biztosítása végett a párt nagy figyelmet szentel a forradalmi jellegű, harcoss politikai-nevelő tevékenységnek, a materialista tudományos világnézet elmélyítésének. Miként a káder-előléptetéssel kapcsolatban hangsúlyoztuk, ugyanúgy a nevelésre vonatkozóan is rámutatunk arra, hogy a szocialista építésben elért eredmények egyben a nevelés és az oktatás sikerei is, a hiányosságok pedig az emberformálás, a képzés gyengéire is fényt vetnek.

„Magától értetődik, hogy a nevelői és ideológiai tevékenység középpontjában a kommunisták, s nemzetiségre való tekintet nélkül valamennyi dolgozó, az egész nép erőfeszítéseinek összefogása és mozgósítása kell hogy álljon...“

Az általános nevelési feladatokon belül — a pártvezetés szempontjából nézve — különleges szerepet kap a tudatalakításban az a cél, hogy a kommunisták kombattivitása és felelősségérzete messzemenő erkölcsösséggel, tartásossággal, példamutató tisztességgel párosuljon. „Meg kell értenünk, hogy még egész sor negatív jelenség, szocialista társadalmunk normáinak megszegése létezik.“ Éppen ezért mondhatni, hogy az ilyen emberek létezése selejtet jelent, a nevelés selejtjét, s kiküszöbölésére éppúgy kell törekedni, miként a termelőmunkában előálló selejtesség felszámolására. Napjainkban ugyanis, amikor már számottevő életszínvonalat értünk el, s jelentős mértékű javakat állítunk elő majd minden vonalon, fokozott mértékben szükséges az etikuss magatartás, szocialista normáink tisztelete s a meggazdagodásra, harácsolásra irányuló burzsoámaradvány törekvések visszaverése, s általában minden tekintetben a példás kommunista közösségi gondolkodású ember állásfoglalása — ami különösen vonatkozik a vezetőkre, s elengedhetetlen feltétele a sikeres vezetésnek. Ebben a megközelítésben Nicolae Ceaușescu elvtárs záróbeszéde fontos elvi meglátásokat, tisztázó jellegű ideológiát és stratégiai megállapításokat tartalmaz, amelyek mintegy sűrített lényegét fejezik ki e munkatanácskozásnak, s ugyanakkor ezt a fontos megbeszélést szocialista építésünk időbeliségében, szakaszosságában is elhelyezik.

„Ideológiai tevékenységünkben, szocialista társadalmunk jelenségeinek vizsgálatában és megmagyarázásában szükséges megérteni azt a tényt, hogy a proletár szocialista forradalmat nem kell a politikai hatalomátvétellel és a szocialista tulajdon megvalósításával egyidejűleg befejezettnek tekinteni. [...] A forradalmi folyamat, a szocialista forradalom folytatódik — s ennek szüntelenül fejlődnie kell minden egyes történelmi szakasznak megfelelően — mind a termelőerők, mind pedig a szocialista struktúra, a termelési és társadalmi viszonyok, a társadalom-vezetés és az emberek életmódjának alakulásában. Ez a forradalmi folyamat folytatódni fog, és erőteljesen mutatkozik majd meg a szocializmus, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunista társadalom építésének egész művében. Csakis így értelmezve a forradalmi harcot fogjuk megérteni azt is, hogy nem lehetünk elégedettek azzal, amit eddig megvalósítottunk. [...] Meg kell értenünk, hogy állandóan forradalmi átalakulások mennek végbe, és ezeknek az átalakulásoknak a folyamatát vezetnünk szükséges. Pártunkra mint forradalmi kommunista pártra hárul e forradalmi folyamatok tudományos vezetésének szerepe. Csakis ily módon teljesítheti a társadalom vezető erejének hivatását, és biztosíthatja népünk vezetését a szocializmus és a kommunizmus útján.“

KORUNK

Az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus jogalapja

„Tudnunk kell, hogy az új gazdasági mechanizmus, a munkásönigazgatás és az önálló gazdálkodás alkalmazása, a hatékonyság fokozásának kérdései elsődleges meghatározói egész gazdasági tevékenységünk jó menetének. Szorosan összefüggnek a haza jövőbeni fejlődéséhez, az egész nép anyagi és szellemi jóléte további emeléséhez szükséges feltételek biztosításával” — hangoztatta Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP Központi Bizottságánál tartott szeptember eleji munkatanácskozáson. Ebben a szellemben igyekszünk az új mechanizmus kérdéseinek bizonyos körét jogtudományi vonatkozásban megvilágítani.

Jelent és jövőt formáló építőmunkánk alapvető célkitűzése, az általános gazdasági-társadalmi haladás megvalósítása szükségszerűen megköveteli a termelőerők további gyors ütemű fejlesztését, a napjainkban látványosan kibontakozó tudományos-műszaki forradalom vívmányainak széles körű alkalmazása révén az anyagi termelés szerkezetének, műszaki és minőségi jellemzőinek mélyreható megújítását, korszerűsítését, valamint — ezzel egyidőben és szerves kapcsolatban — a fejlődés legkedvezőbb feltételeit biztosító szervezeti keret kialakítását nemzetgazdaságunkban.

Ennek a követelménynek hivatott eleget tenni a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének jelenlegi szakaszában a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának 1978. március 22–23-i határozata alapján bevezetett új gazdasági-pénzügyi mechanizmus. Célkitűzését röviden így jellemezhetjük: a gazdasági-pénzügyi tevékenység vezetésének és tervezésének tökéletesítése a gazdasági demokrácia szüntelen elmélyítése alapján, a munkásönigazgatás és a termelőegységek önálló ügyvitelének minőségileg magasabb szintre emelése, vagyis a termelőtevékenység súlypontjának áttétele, szervezetenként, a nemzetgazdaság alapegységeire. Ez kihatással van a vállalatok kollektív vezetésére, amelynek szerepe jelentős mértékben fokozódik: megnövekszik a munkaközösségek közvetlen részvétele a döntéshozatalban és a végrehajtásban, a gazdasági-pénzügyi eszközök kezelésében oly módon, hogy ezek az egységek saját bevételeikből fedezzék összes kiadásukat, ezenfelül jövedelmet is hozzanak létre, tehát hatékonyan működjenek.

Az új mechanizmus lényegében arra törekszik, hogy megteremtse az optimális arányt a demokratikus centralizmus két összetevője között azáltal, hogy erősíti a gazdasági demokráciát, anélkül hogy abszolutizálná a vállalati autonómiát a nemzetgazdaság egységes vezetésének rovására, és felszámolva a fejlődést gátló merev, túlzott és túlhaladott centralizmust, rugalmasabbá teszi a gazdasági élet tervszerű, központosított vezetését. Ilyen értelemben hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs: „A vezetés és tervezés tökéletesítését célzó intézkedések abból az elvből indulnak ki, hogy egybe kell hangolni, az egységes országos terv alapján, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtését szolgáló tevékenység egységes vezetését az adminisztratív és termelő egységek gazdasági-pénzügyi autonómiájával, a munkásönigazgatás elvével, a vállalatok önálló gazdálkodásával.”

Nagy jelentőségű, bonyolult szerepkörét, amely a nemzetgazdaság mikro- és makroszerezetére egyaránt kiterjed, az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus változatos eszköztárára révén tölti be, nagymértékben felhasználva — többek között — a jogi eszközöket, szolgálatába állítva jogrendszerünket, a különböző jogágakat, jogintézményeket és jogszabályokat.

Mindenekelőtt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a jog gazdaságirányító funkciója nem csupán az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus sajátja, nemcsak a szocializmusban létezik, mivel — megjelenésétől kezdve — a jog minden termelési mód keretében szerves összefüggésben állott a társadalom gazdasági alapjával. Általános érvényű viszonyról van tehát szó, amelyet Marx így jellemezett: „E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális bázist, amelyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik.” (Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatahoz*. Előszó; Marx—Engels *Művei* 13. Budapest, 1965. 6.) Az újdonság az általunk vizsgált kérdésben — ezek szerint — nem abban rejlik, hogy a jelenlegi gazdasági mechanizmus céljai elérésének érdekében a joghoz folyamodik, hanem abban a *módban*, ahogy a jogi szabályozást felhasználja, amiben eltér minden eddig ismert ilyen jellegű tevékenységtől.

Ennek megvilágításakor az idézett marxi axiómából indulunk ki, amely szerint a jog a gazdasági alap, vagyis az adott társadalomban létező termelési viszonyok kitermelte, meghatározott felépítményelem. Mint ilyennek elkerülhetetlenül tükröznie kell az őt meghatározó termelési viszonyokat, és összhangban kell lennie velük, valamint a szocialista gazdasági alappal, annak jellegével, amelytől nem függetlenítheti magát. A jog viszont saját létű felépítményelem; lényege, fő tartalma és jellemzője a társadalmi — és gazdasági — viszonyok bonyolult rendszerének szabályozása. A gazdasági alaphoz való viszonya nem egyoldalú, mivel nem kerül ki a termelési viszonyok passzív visszatükrözésében, automatikus lemásolásában, hanem visszahat rájuk mint a jogszabályozás tárgyára, befolyásolva alakulásukat.

A szocializmusban az említett visszahatás, minden megelőző társadalommal szemben, minőségileg magasabb szintre emelkedik annak révén, hogy tudatosan, az objektív jellegű fejlődéstörvényeknek megfelelően történik, ezek hatását hivatott elősegíteni, bizonyítva ily módon a jog megkülönböztetett szerepét a társadalomban. Ez a szerep kezdetben a szocialista gazdasági alap megteremtésében nyilvánult meg, a főbb termelőeszközök államosítása útján, amely a 119/1948. számú törvényerejű rendelet alapján valósult meg, valamint — ezzel a történelmi eseménnyel szoros összefüggésben — a szocialista szövetkezeti tulajdon és termelési viszonyok létrehozatalával, a 133/1949. számú törvényerejű rendelet révén. A jelenlegi fejlődési szakaszban a jog központi feladata a gazdasági alap fejlődését és állandó tökéletesítését biztosítani, a termelőerők fejlettségi fokával összhangban, akárcsak az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus, amelynek létrehozásához a jog szolgáltat sajátos alapot, törvényes keretet.

A gazdasági élet szabályozása, bármennyire is a legnagyobb fajsúlyú funkciója szocialista államunk jogrendszerének, nem egyedüli és kizárólagos feladata, mivel a jogi szabályozás kiterjed a társadalmi viszonyok egész rendszerére, és csak egy részét jelentik a gazdasági viszonyok. Emiatt a jog nem a szabályok egyszerű matematikai összessége, homogén tömege, hanem jogágak rendszere, amelyeket egymástól főleg a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok jellege különböztet meg. A gazdasági egységek között a szocialista tulajdonon alapuló terv teljesítése során kialakuló viszonyokat szabályozó normák és jogszabálysoportok (jogintézmények) egy azonos jogágot alkotnak, a gazdasági jogot, amely — érthető módon — a legfontosabb eleme az új mechanizmus jogalapjának, ez járul hozzá a legnagyobb mértékben funkciói megvalósításához. Szerephez jut azonban a többi jogág is; ezek, bár elsősorban a társadalmi lét más területeinek viszonyait szabályozzák, közvetve vagy közvetlenül befolyásolják a gazdasági élet alakulását. Ezért használhatja fel az új mechanizmus a legkülönbözőbb jogágak, mint például a szövetkezeti jog, pénzügyi jog, közigazgatási jog, munkajog sajátos eszközeit is, mivel az általuk szabályozott jogviszonyok szervesen kapcsolódnak a gazdasági alaphoz, a szocialista tulajdonhoz, a társadalom haladása érdekében annak védelméhez és gyarapításához.

Mint ahogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus is a folytonosság jegyében alakult ki, átvéve a meglévő mechanizmusból mindazt, ami előremutató, törvényes kerete sem kizárólag új jogszabályok életbeléptetése útján jött létre. Az új mechanizmus bevezetésével nem minden meglévő törvényes rendelkezés vesztette érvényét, nem volt szükség minden egyes területen új jogi szabályozás bevezetésére. Megelőzte az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus bevezetését, többek között, a Románia tervszerű gazdasági-társadalmi fejlesztéséről szóló 8/1972. számú törvény, a 9/1972. számú pénzügyi törvény és a gazdasági szerződések 71/1969. számú törvénye, amelyek érvényben maradtak, de a megváltozott körülményeknek megfelelő módosításokkal és kiegészítésekkel, amelyeket a Nagy Nemzetgyűlés — országunk törvényhozó fóruma — 1979. július 6-án fogadott el. Szükségesnek mutatkozott viszont a szocialista állami egységek szervezésének és vezetésének új törvényes alapot biztosítani, amely maradéktalanul érvényre juttatja a munkásönigazgatás, valamint a gazdasági-pénzügyi önállóság elvét; ezért lépett életbe az 5/1978. számú törvény az addig érvényben levő, de az új követelményeknek már nem megfelelő 11/1971. számú törvény helyett, amelyet hatályon kívül helyeztek.

A törvények és más törvényes rendelkezések ilyen jellegű szelektálása nem véletlenszerű, épp ellenkezőleg, tudatos, rendkívüli körülményt követelő feladata szocialista államunknak. Az a követelmény vezérli, hogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus törvényes kerete állandóan összhangban legyen a gyorsan változó gazdasági valósággal, „lépést tartson“ vele, mivel ellenkező esetben a haladást elősegítő tényezőből gátlóvá válhat. Ez a magyarázata annak, hogy a gazdasági jog államunk jogrendszerének legdinamikusabb ága, amely a már meglévő gazdasági viszonyok szabályozásán túlmenően alkalmas kell hogy legyen arra is, hogy elősegítse az objektív fejlődéstörvényeknek megfelelő új viszonyok kialakulását.

Ezért a gazdasági jogszabályokat tartalmazó minden új törvény vagy rendelkezés kidolgozásának elengedhetetlen feltétele, hogy a törvényhozó alaposan ismerje a valóságot, képes legyen felmérni az új szabályozás várható következményeit, ami a tervgazdálkodás körülményei között teljes mértékben lehetséges. Az új gazdasági tartalmú törvények életképességének fontos biztosítéka, hogy a törvénytervezeteket hozzák nyilvánosságra a munkaközösségekben, az egész nép vitassa meg őket, vagyis a már hagyománnyá vált, mélységesen demokratikus módszer, valamint egyes rendelkezések kísérleti jelleggel történő, korlátozott alkalmazása általánossá tételük előtt, amint az új mechanizmus esetében is történt. Ily módon a gazdasági jognak megvannak a saját állandó újjászületését biztosító feltételei, hatékonyságának előzetes garanciái azáltal, hogy e jog a szocialista demokráciát megtestesítő szervek egész rendszerét teremtette meg; ennek keretében aztán zavartalanul bontakozik ki a munkaközösségek alkotó kezdeményezése, többek között az új mechanizmus törvényes keretének tökéletesítésében is.

Szólunk kell egy — pártunk által kezdeményezett — rendkívül fontos folyamatról, a törvénykezés rendszerezéséről (ide értve a gazdasági életet szabályozó törvényes rendelkezéseket is). Erre azért volt szükség, mert ezen a téren egy időben bizonyos hiányosságok nyilvánultak meg, mint például a rendelkezések túlzott elszaporodása, párhuzamosság vagy egymásnak ellentmondó intézkedések fogantatása. Mindezek nyilvánvalóan kedvezőtlen hatással voltak a társadalmi-gazdasági élet fejlődésére. E helyzet határozott és gyors felszámolása érdekében 1973-ban a Törvényelőkészítő Tanács vezetésével széles körű akció indult a törvénykezés általános elemzése, rendszerezése és egyszerűsítése céljából. Ez azzal a következtetéssel zárult, hogy az akkor érvényben levő rendelkezések kb. 75%-a túlhaladott, és nem felel meg a követelményeknek. Az így feltárt adatok birtokában a minisztériumok és más központi szervek, valamint a néptanácsok felülvizsgálták az általuk fogantatott rendelkezéseket, és hatályon kívül helyezték az említett kategóriába tartozókat. Az Államtanács 691/1973. és 211/1974. számú törvényerejű rendeletei alapján több mint 2300 törvény, törvényerejű rendelet és minisztertanácsi határozat vesztette érvényét az említett okokból. Ezt 1975 áprilisában az 1975. március 31-én érvényben levő törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi határozatok pontos nyilvántartásának közzététele követte. Mindez kétségtelenül nagymértékben hozzájárult a később bevezetett új gazdasági-pénzügyi mechanizmus tudományos kritériumok alapján rendszerezett, a gazdasági-társadalmi valóságnak megfelelő törvényes keretének kialakításához és fenntartásához.

Felmerül azonban a kérdés: mi a biztosítéka annak, hogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus feladatkörének ellátására szolgáló jogszabályok és jogintézmények tudatosan és hiven képesek tükrözni a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit, és megfelelnek ezek követelményeinek? A választ ugyancsak az idézett klasszikus tételből vezethetjük le, amelyből kiderül, hogy a gazdasági alap meghatározta jogi és politikai felépítmény között szoros és kölcsönös kapcsolat áll fenn, amelynek lényege az, hogy a jog a politika megvalósítására szolgáló sajátos eszköz, amelyet az állam hoz létre és használ fel, hogy betölthesse funkcióit. Következésképpen az új mechanizmus jogalapját alkotó rendelkezések és intézmények tartalma, valamint a párt és az állam általános politikája, illetve az ennek szerves részét kitevő gazdaságpolitika között elválaszthatatlan kapcsolat van.

Az összes gazdasági jogszabályban és jogintézményben kifejezésre jut a Román Kommunista Párt, társadalmunk politikai vezető ereje által kidolgozott gazdaságpolitika, ami egyet jelent az objektív törvényszerűségek tükrözésével, mivel „a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésében és a kommunizmus építésében pártunkat az objektív törvényszerűségek vezérlik, ezeket hazánk konkrét feltételeinek megfelelően alkalmazza”. (*A Román Kommunista Párt Programja a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia előhaladására a kommunizmus felé.* Bukarest, 1975. 92.)

Mivel a gazdaságpolitika átfogja egész nemzetgazdaságunkat, a megvalósításukat biztosító jogszabályok, rendelkezések és intézmények ugyancsak általánosan kiterjednek a gazdasági élet minden területére. Fontos biztosítéka ez annak, hogy a nemzetgazdaságban minden termelőtevékenység a szocialista törvényesség elve alapján valósuljon meg. Ezen elv következetes erősítése — épp az említett kölcsönhatások révén — létfontosságú az új társadalom építése szempontjából.

Nem hagyhatjuk ki ebből az összefüggésből a szocialista állam szerepét sem, amelynek egyik legfontosabb funkciója a gazdaságszervező tevékenység. Államunk e funkciója révén kidolgozza a párt gazdaságpolitikájában kijelölt irányzatok alapján az egységes országos tervet, amelynek révén megszervezi és irányítja, a nemzeti függetlenség és szuverenitás, valamint az egységes államhatalom hordozójaként, országunk egész gazdasági életét. Ennek érdekében kötelező magatartásnormákat,

vagyis jogszabályokat léptet életbe, s létrehozza és szüntelenül tökéletesíti a gazdasági tevékenység számára nélkülözhetetlen intézményes keretet.

Gazdasági törvényhozásunk létjogosultságát, szerepkörét és jelentőségét ez az általános összefüggés határozza meg az új gazdasági-pénzügyi mechanizmusban, amelynek bevezetése a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének követelménye. Ugyiszintén így válik világossá annak magyarázata, hogy a gazdasági jog egész létét, tartalmát és lényegét jellemző alapelvet teljesen azonosak a gazdaságpolitika, valamint államunk gazdaságszervező funkciójának alapvető célkitűzéseivel, azaz a szocialista tulajdon következetes megszilárdítására, védelmére és fejlesztésére, társadalmi-gazdasági életünk tervszerű jellegének erősítésére, a munkásönigazgatás és a gazdasági-pénzügyi önállóság, valamint a gazdasági demokrácia szüntelen elmélyítésére való törekvéssel.

Mindezeknek az alapelveknek megfelelően gazdasági törvényhozásunkban a vállalatok a nemzetgazdaság alapegységeiként, de sajátos formában, vagyis mint jogokkal és kötelezettségekkel felruházott, önálló szervezésű és a közérdekkel megegyező, határozott cél elérésére rendelt, saját vagyonnal felszerelt szocialista szervezetek, azaz jogi személyek léteznek. A vállalat ily módon nem kizárólag közgazdasági kategória, hanem jogintézmény is, amely célja elérése érdekében azáltal vesz részt a gazdasági körforgásban, hogy törvényes jogait gyakorolja, kötelezettségeit teljesíti, tehát jogalanyként nyilvánul meg.

A munkásönigazgatás és a gazdasági-pénzügyi önállóság — amely az 5/1978. számú törvény 1. szakaszának előírásai alapján az összes állami vállalatok szervezésének és működésének törvényes vezérlő elve — jogi kifejezője a vállalatok közvetlen kezelési joga a rendelkezésükre álló termelőeszközök felett. Azáltal jön létre, hogy a szocialista állam — mint a fő termelőeszközöknek az Alkotmány 7. szakasza által elismert kizárólagos tulajdonosa — ezeket a javakat, a társadalmi munkamegosztás követelményeinek megfelelően, átruhazza vállalataira, s felszereli őket a tevékenységükhöz szükséges álló- és forgóalappal.

Fontos megjegyeznünk, hogy e termelőeszközök jogilag nem mennek át a vállalatok tulajdonába, továbbra is az egységes állami tulajdonban maradnak, az állam megőrzi felettük tulajdonosi minőségét. Ennek eredményeként az állami tulajdon jogi szempontból sem aprózódik fel, nem osztódik szét a vállalatok között, és megtartva egységes jellegét, a szövetkezeti tulajdonnal együtt lehetővé teszi azt, hogy az egységes országos tervnek megfelelően az egész nemzetgazdaságot a szocialista állam szervezze meg és vezesse az Alkotmány 13. szakasza alapján.

A vállalatok közvetlen kezelési joga a termelőeszközök felett tehát nem azonos a szocialista állam által ugyanazon javakra vonatkozóan gyakorolt tulajdonjoggal, vele egyidőben és párhuzamosan létezik. A két jog nem zárja ki egymást, ellenkezőleg: szorosan összefüggenek.

Valóban, a szocialista állam vállalataira ruhazza a termelőeszközök feletti tulajdonjogából eredő minden előjogát, kivéve a csak a tulajdonost megillető korlátlan rendelkezés jogát. Ennek következtében a gazdasági egységek magánlatában levő termelőeszközök nem képezhetik adásvétel tárgyát, rendeltetésük nem változtatható meg önkényesen a vállalatok által, amelyek a tulajdonossal, azaz a szocialista állammal szemben kötelesek a termelőeszközöket kizárólag tevékenységük céljának megfelelően, az egységes országos tervből rájuk háruló feladatok teljesítésére felhasználni. Az állam megőrzi azt a jogát, hogy a nemzetgazdaság érdekeit szem előtt tartva bármikor egyik vállalatról a másikra ruhazza a termelőeszközök használatát, számon kérje a gazdasági egységektől — azok felettes hatóságai révén — kezelésük módját, és megkövetelje, hogy úgy gazdálkodjanak velük, mint sajátjaikkal, biztosítva a használatukhoz és karbantartásukhoz szükséges legmegfelelőbb körülményeket. A vállalatok számára tehát adottak a létükhöz elengedhetetlen termelőeszközök, míg az állam részére lehetővé válik a tulajdon legjobb kezelése.

Betartva ezeket a követelményeket és határokat, a vállalatok gyakorlatilag szabadon rendelkezhetnek a termelőeszközökkel, abban az értelemben, hogy saját szerveik révén maguk határozzák meg a termelésben történő felhasználásuk konkrét módját. A legmagasabb hatékonyság biztosítása, a minőségileg magasabb színvonalra emelt gazdálkodás egyaránt szolgálja a szocialista állam képviselte általános érdekeket, valamint a vállalatok munkaközösségének az érdekeit, mert ez gyarapítja a szocialista tulajdont, és a termelési költségek teljes fedezésén kívül jövedelmet is hoz, amelyből közvetlenül részesednek a termelésben részt vevő dolgozók és általuk az egész társadalom, a 29/1978. számú törvény előírásai alapján.

A munkásönigazgatás és a gazdasági-pénzügyi önállóság meghonosodásával a gazdasági egységek közvetlen kezelési joga új tartalommal gazdagodott, megerősödött, és kitágult a munkaközösségek közvetlen részvétele a termelőeszközök felhasználásával kapcsolatos döntések foganatosításában és gyakorlatba ültetésében.

Ez a legfőbb jellemzője az 5/1978. számú törvénynek, amely általánossá tette egész társadalmi-gazdasági életünkben a kollektív vezetés elvét, erre helyezve a vállalatok, ipari központok, minisztériumok és más központi szervek tevékenységét. Különleges jelentőségű az a rendelkezése, amely megnövelte a termelésben közvetlenül részt vevő dolgozók részarányát a vezető szervezetekben — nemzetgazdaságunk minden szintjén. Számottevően gyarapodott a dolgozók közgyűléseinek és tanácsainak szerepköre és felelőssége az összes gazdasági-társadalmi egységek irányításában és ezeknek a nemzetgazdaság egységes keretébe való beilleszkedésében. Azáltal, hogy a dolgozók tanácsának elnöki tisztjét a pártszervezet titkára tölti be, míg a vállalat igazgatója egyben a tanács végrehajtó bizottságának elnöke, megnövekedett a pártszervezet közvetlen felelőssége az egység tevékenységének vezetésében, egyben pontosabban kirajzolódik a végrehajtó szervek, az igazgató hatásköre a dolgozók közgyűlésén, valamint a dolgozók tanácsainak ülésein hozott határozatok valóra váltásában.

A vállalatok kollektív vezető szerveire fontos szerep hárul az egységes országos terv kidolgozásában, mivel ezen a területen szintén érvényesül a demokratikus centralizmus elve, amelynek megfelelően e tevékenységnek is kiindulópontjai a nemzetgazdaság alapegységei. Ezek keretében dolgozzák ki a tervjavaslatokat, amelyeket — a 8/1972. számú, módosított és kiegészített törvény előírásai szerint — az ipari központok, minisztériumok, majd a Minisztertanács szintjén végzett összegezés, egyeztetés és kiegészítés után az egységes országos tervjavaslatba foglalnak, ezt pedig a Nagy Nemzetgyűlés vitatja meg és emeli törvényerőre. Ez a következetesen demokratikus módszer is biztosítja az egységes országos terv megalapozottságát, előírásainak teljesítését és túlszárnyalását. Ugyanakkor meggyőző képet nyújt több alapvető dialektikus kapcsolatáról, nevezetesen a munkásönigazgatás és a gazdasági-pénzügyi önállóság, a gazdasági demokrácia, valamint az egész gazdasági-társadalmi élet tervszerű vezetése között fennálló kölcsönhatásról.

Az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus legismertebb jogintézményei közé tartozik a gazdasági szerződés. Sokrétű szerepköre kibontakozását biztosító törvényes keretének alapja a 71/1969. számú törvény. Abból a célból, hogy állandóan megfeleljen a gyorsan változó gazdasági viszonyoknak, a 71/1969. számú törvényt többször is módosították: a 318/1972. és a 395/1973. számú törvényerejű rendelet alapján, aminek következtében 1973-ban újraközltek, majd a mostani követelmények tükrében a Nagy Nemzetgyűlés 1979. július 6-i ülésén tartalmát ismét módosították és kiegészítették.

Nem véletlenül fordít nagy gondot a törvényhozó a gazdasági szerződések pontos szabályozására, mivel igen fontos jogintézményről van szó, amely a gazdasági egységek közötti bonyolult gazdasági viszonyoknak ad jogi tartalmat. Általában lépnek kooperációs, termékforgalmazási munkálatok vagy szolgáltatások végzésére vonatkozó kapcsolatba a vállalatok és más szocialista szervezetek tervfeladataik megvalósítása céljából. Ezenkívül a gazdasági szerződéseknek az új mechanizmusban mind jelentősebb tervezési funkciójuk is van, mivel az éves tervbe csakis olyan termékek vagy szolgáltatások felvétele lehetséges, amelyek forgalmazására, illetve lebonyolítására szerződést kötöttek, azaz biztosított ezek megvalósítása. Reális alapként szolgálnak a tervfeladatok kialakulásához, majd eszközül megvalósításukhoz.

A gazdasági szerződések által megalapozott jogviszonyok sajátos jellegét, tartalmát és különleges jelentőségét figyelembe véve, a vállalatok és más gazdasági egységek közötti, a szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítésével kapcsolatos jogviták megoldása nem tartozik az általános bírósági szervek hatáskörébe, ezeket a külön erre a célra, az 5/1954. számú törvény alapján létrehozott Állami Döntőbíróság központi és megyeközi szervei, illetve a minisztériumok, valamint a központi szervek közötti szervek mellett működő döntőbíróóságok oldják meg.

Külön említésre méltó az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus kulcsfontosságú törvényei közül az új minőség jegyében foganatosított 7/1977. számú, a termékek és szolgáltatások minőségéről szóló törvény, valamint a 8/1977. számú törvény, amely az épületek tartósságát, funkcionális biztonságát és minőségét hivatott sajátos szabályozás útján magasabb szintre emelni. Mindezek a törvények, rendelkezések, jogszabályok és intézmények abba az igen gazdag és változatos jogalapba tartoznak, amellyel az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus jelenleg rendelkezik. Nem egyszer és mindenkorra lezárt rendszer ez, mivel a termelési viszonyok bonyolult szerkezetében bekövetkező, állandó és egyre dinamikusabb változásokat késedelem nélkül tükröznie kell. Hangsúlyozottan napirenden levő feladat ez a „tudományos-műszaki forradalom öt éves terve” időszakában, amikor a felgyorsult előrelépés nyomán követése, sőt, megelőzése magas fokú felelősségtudatot, tudományos valóságot, következetességet követel meg a törvényhozásban.

A tudomány újabb nyomasztó felelősségei

A tudományos kutatás, a technológiai és műszaki fejlesztés irányelvprogramjának tervezete, amely a küszöbön álló XII. kongresszus nyilvánosságra hozott dokumentumai közé tartozik, abból indul ki, hogy „a tudomány és a technika fejlődése, a jelenkori tudományos-technikai forradalom legújabb vívmányainak hasznosítása a termelésben és az egész gazdasági-társadalmi életben alapvető tényezője a termelőerők gyors ütemű növelésének és folyamatos korszerűsítésének, a nemzetgazdaság sokoldalú fejlesztésének és társadalmunk anyagi és szellemi jóléte mind magasabb szintre való emelésének“. Ezt az elméleti általánosítás igényével megfogalmazott tételt a tapasztalati tények támasztják alá. Ha az 1976–1980-as ötéves terv a tudományos-műszaki forradalom teljes hazai kibontakoztatása első szakaszának tekinthető, akkor az 1981–1990-es, illetve a 2000-ig terjedő időszakokra vonatkozó előirányzatok valós jellegét az eddigi eredmények hitelesítik. „A kutatás egyre szorosabb összekapcsolása a társadalmi fejlődés konkrét követelményeivel, a kutatás és a termelés szerves integrációja folyamatosan növelte a tudomány szerepét és hozzájárulását az összes tevékenységi területek műszaki haladásához, a termékek, a technológiai folyamatok felújításához és korszerűsítéséhez“ — szögezi le az irányelvtervezet.

A megtett út tanulságaiból levont következtetések, a jövőbe mutató tennivalók egy, az összes földrészekén észlelhető trendvonalat juttatnak kifejezésre. Ma már közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy a — világtörténelmi folyamatként kezelt — tudományos kutatás döntő, létmeghatározó tényezővé vált. Igen, napjainkban a tudomány tényleg az egyik legfontosabb termelőerőnek tekinthető, s a gazdaság erőforrásait egyre inkább a tudomány és a technika vezető ágaira összpontosítják. Való igaz, hogy nincs életünknek olyan területe, amely a tudomány hatósugarán kívül maradna. A kutatásnak és a műszaki alkalmazásoknak ez az össz-társadalmi, sőt planetáris funkciója természetesen nem egyértelműen érvényesül. Az ezredforduló távlatában vizsgálva a tudomány tovább növekvő szerepét, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a világ egy új és drámai opció szakaszába jutott, s a kényszerítő erővel felmerült választás kialakításában a tudományhoz és a technikához való viszonyunk újrafogalmazása alapvetően meghatározónak mutatkozik. Drámáinak kell ezt a szembesülést minősítenünk, mert évtizedek óta elfogadott szempontok, jövősnak vélt fejlesztési tendenciák kritikai felülvizsgálására s olyan bizonyosságoknak illúzióként való megítélésére készítek, amelyek abban a feltevésben gyökereztek, hogy a tudományos-műszaki „haladás“ — valamilyen pancea univerzálishoz hasonlóan — minden problémát megold.

A korszerű, „prospektivikusnak“ is nevezhető humanizmus hívei sohasem osztották ezeket a technokrata fogantatású várakozásokat, de nem is csatlakoztak azokhoz, akik a távoli, ma talán már idillikusnak sejlő múlt iránti nosztalgiaiból vagy konok maradiságból Prométheusz újabb megláncolását követelték. Volt már alkalmunk a tudományos-technikai forradalom következményeit végletesen értelmező felfogásokról tájékoztatva, a „technicista üdvtanok, és a Jenelének Könyvét túllícitáló látomások Szkülűlla és Kharübdiszé között“ kívánatosnak tűnő új etikát szorgalmazni. (Vö. *Megváltás és végítélet* között. Korunk, 1978. 4.) Több évvel ezelőtt pedig az akkor már fenyegető ökológiai válság szorításában sürgőssé váló etikai feladatokra figyelmeztetve, s a Római Klub első jelentéseire, valamint a veszélyt tudatosító gondolkodókra hivatkozva, ennek az új etikának néhány lehetséges normáját körvonalaztuk. (Vö. *Ökológia és etika*. Korunk, 1975. 4.) A természethez való új viszony létrehozása, az ún. szerves növekedés erkölcsstanának kidolgozása mellett érveltünk, s ugyanakkor elodázhatatlannak tekintettük a tudományra, a tudósokra nehezedő felelősség minden irányban táguló dimenzióinak felismerését.

Mindez különösen időszerűvé vált számunkra manapság, amikor az irányelvprogram-tervezetben foglalt azonnali és távlatos feladatokat mérlegeljük. A célok olyan nagyságrendűek, hogy csak egy sokoldalú, minden alkotóerőt latba vető, a kutatómunka összes társadalmi, kulturális és erkölcsi vetületeit számításba vevő tudománypolitika képes őket megközelíteni. A pártprogram teljesítésének alapvető tényezőjeként értékelt tudományos kutatás és műszaki fejlesztés ugyanis azt igényli, hogy „szüntelenül mélyíteni kell a tudományos kutatást minden tevékenységi területen, még szorosabban hozzá kell kapcsolni az anyagi termelés és a gazda-

sági-társadalmi élet konkrét követelményeihez, s az egyetemes tudományos és technikai gondolkodás legfejlettebb vívmányainak színvonalára kell emelni."

Újító szellemű, merész, valóban forradalmi gondolkodásra van tehát szükség, amely a világ tudományosságának élenjáró eredményeire támaszkodva nem csupán a hazai társadalmi fejlődést ösztönzi, hanem képes „az egyetemes megismerés tárházát” is gyarapítani. Ez a tudomány az egész népet hivatott szolgálni egy igazságos, emberibb rend megteremtése hatékony eszközeként.

Már e programatikus tételek felsorolása is jelzi a célok és a feljükk vezető lépések erkölcsi implikációit. Ez a tervezetben — értelemszerűen — jelentkező erkölcsi irányulás ugyancsak egy jelenleg minden égtájon megnyilvánuló tendenciát tolmácsol. A kutatás nemzetközi kutatói szerint az etikum fajsúlyának szüntelen növekedése állapítható meg, s ennek következtében ma már csak az a tudománypolitika tekinthető hitelesen humánusnak, amely messzemenően tekintettel van a TTF kulturális és erkölcsi követelményeire. Ily módon a tudomány és az etika újragondolandó viszonya nem véletlenül került a tudomány- és a kutatás-szociológia művelőinek a IX. szociológiai világkongresszuson (Üppsala, 1978) megtartott tanácskozásain is az érdeklődés előterébe. Üppsalában főként arról vitáztak, hogy a tudomány és a társadalom szempontjából kapitis jelentőségű vállalkozások, kísérletek esetében (atomerőművek építése, génsebészet stb.) indokolt-e, kívánatos-e a kívülállók, nevezetesen a különböző radikális társadalmi mozgalmak állásfoglalása, illetve tiltakozása? A polémiát a „tudásipar” rohamos növekedése, de még inkább e növekedésben rejlő katasztrófák lehetőségének tudatosulása fűtötte. A szenvedélyes pró és kontra érvek háttérében pedig az a kérdés húzódott meg, rábizthatja-e magát az emberiség pusztán a tudósok lelkiismeretére, vagy a társadalomnak határozottabban ki kell vennie a maga részét az új méretű felelősség vállalásából?

A szociológusok boncolgatta dilemma csak egyik vetülete annak „az emberi dilemmá”-nak, amellyel a Római Klub legújabb jelentése szerint (szerzői: Mircea Malița, W. Botkin, Mahdi Elmamdjra) elodázhatatlanul szembe kell néznünk. A jelentés paradoxális ellentmondást állapít meg a modern társadalom tudományos, pénzügyi, szervező ereje és ama morális, illetve politikai képessége között, hogy ezt a hatalmas erőt felhasználja. Az emberiség abba a helyzetbe került, hogy választania muszáj: biztosíthatja eddig ismeretlen arányú önmegvalósítását, vagy ki-provokálhatja a pusztító katasztrófát. A kiutat a Római Klub legújabb állásfoglalásának szellemében az általunk létrehozott hatalmas erővel szemben kialakítandó új magatartás nyithatja meg. „Értelmi forradalomra” van szükség — hangoztatja Mircea Malița és szerzőtársai —, ez pedig nem más, mint annak az „új tanulás”-nak a kiteljesítése, amely a nyolcvanas években tetőzve, fel fogja vértézni az embereket arra, hogy — az előrelátás és a participáció jegyében — úrrá legyenek a palackból kiszabadult erőkn.

Láthatjuk, amit a Római Klub jelentése „az emberi dilemma” gyűjtőfogalmával élénk tár, nem egy gyökeresen újszerű diagnózisnak köszönhető. A megoldás sem valamilyen szokatlan javaslattal hőkent meg, sőt azzal a meggyőző erővel sem rendelkezik, hogy elhitesse velünk: kizárólag iránymutatását követve kerülhetjük el a kataklizmát. Malițaék érdemét másutt fedezhetjük fel. Ők azok ugyanis, akik — az előző jelentések riasztó funkcióját folytatva — irappánsan újragölgalmazták a modern tudomány- és kultúrkritika néhány alapvető felismerését, és újból tudatosították az új intellektuális-erkölcsi hozzáállás sürgősségét.

Talán jelképesnek is vehetjük, hogy a Római Klub legújabb tézisei nyilvánosságra hozatalának idején jutott el hozzánk annak az előadásnak a szövege, amelyet Herbert Marcuse szellemi végrendeletének is tekinthetünk. Ez a közvetlenül halála előtt Frankfurtban megtartott előadás több vonatkozásban is egybecseng Malițaék következtetéseivel. Marcuse — mint ismeretes — régi bírálója (a frankfurti iskola más képviselői mellett) a modern tudományosságnak. Az a gondolkodó, akit a róla írt megemlékezésében Michel Bosquet találóan „a szabadság professzorá”-nak nevezett (*Le Nouvel Observateur*, 1979. augusztus 6–12.), nem fogadta el — többek között — a tudomány és a technika semlegességéről szóló nézeteket sem. Elmarasztalta viszont a nyugati tudományt, mert — szerinte — a természet leigázását elősegítve, az ember által történő hatékony elnyomását is lehetővé tette.

Ez a bírálati elhatárolódás a technikáról és a társadalomról szóló, *Prométhéusz félelme* című 25 frankfurti tézisben ugyancsak megtalálható. (*Neues Forum*, 1979. 307–308.) Új elemzésében azonban Marcuse már dialektikusabban közeledik a kérdéshez. Nem csupán arra figyelmeztet ismét, hogy a természet fölötti uralom — az irányítás, manipulálás és ellenőrzés műszaki-tudományos gépezetének közvetítésével — az ember fölötti uralmat is jelenti, hanem rámutat az érem másik oldalára is. A természet fölötti uralom — szerinte — egyben a létért való harcot

is szolgálja, s ennyiben a szabadság lehetőségét szintén magában rejt. Éppen ezért nem a technika felszámolása, hanem olyan irányú átalakítása a cél, hogy a természettel és a társadalommal való megbékélést szolgálja. A diákkontesztáció egykori eszmei mentora az értékek átértékelésére szólít; egy új értékrend felszabadító hatásától várja a műszaki-tudományos gépezet megváltozását is. A frankfurti városházán tartott előadásában Marcuse nem adott lovat a technikai haladás ellenzői alá. Ellenkezőleg, kijelentette, hogy erre a folyamatra szükség van az emberi emancipáció szempontjából is, hisz az automatizálás további előrehaladása teremti majd meg a szabad, alkotó idő uralmának feltételeit.

Nem tudhatjuk, milyen mértékben igazolja majd a jövő a Marcuse testamentumában megfogalmazott várakozást. Az automatizáláshoz fűződő eddigi vérmes remények ugyanis mindmáig többnyire csalókanak bizonyultak. Ha ebben a vonatkozásban lehetnek is fenntartásaink, csak kiemelhetjük azokat a tételeket, amelyek az emberiség, az öröm és az önrendelkezés igényét tolmácsoló társadalmi kezdeményéseket, akciókat méltatják, mert bennük a pusztító technikával szemben az életössztént s az alkotó szubjektivitást kifejező lázadást ismerik fel. A frankfurti tézisek szerzője nyilván új, minőségi szükségleteknek hangot adó (ökologista, feminista stb.) mozgalmakra gondolt, s ezzel az állásfoglalásával a maga részéről választ is adott az említett uppsalai dilemmára. Nézetei azt sugallják, hogy a tudományos-technikai forradalom megkívánta új felelősség dimenziói nem férnek be „a tudósok köztársaságá“-nak határai közé.

Ennek a felelősségnek egyéni és kollektív tragédiákkal, súlyos lelkiismereti és politikai konfliktusokkal terhes, küzdelmekben, eredményekben és kudarcokban gazdag története van. Tanulmányozóira mennyiségileg is tetemes irodalom vár.

Ami a históriát illeti, az új felelősség első, drámai fejezete a második világháború idején azokban a tudományos intézetekben és laboratóriumokban íródott, ahol az atomtudósok vívták meg belső küzdelmeiket: folytassák-e az atombombához vezető kísérleteket, vagy ne, szorgalmazzák-e vagy akadályozzák bevetését. Hiroshima az új felelősség történetében is hatalmas cezúrát iktatott be. Utána radikálisan új korszak kezdődött; lehetővé vált az emberi civilizáció önpusztítása. A „végítélet“-nek ebben a távlatában a tudósokra már valóban emberfeletti felelősség nehezedett, amelyet a H-bomba megjelenése a paroxizmusig fokozott.

A tudósok lelkiismereti-erkölcsi vívódásai, magukban és másokkal kirobbant konfliktusai természetesen nem légüres térben, még csak nem is a laboratóriumok többé-kevésbé elszigetelt világában bontakoztak ki. A világpolitika erőtere, a hitlerizmussal szembeni ellenállás megerősödése, az antifasiszta szövetség kialakulása és ellentmondásai, a különböző érdekcsoportok szövödményei, illetve ütközései szolgálták keretül, s ezen belül minden egyes individuális állásfoglalást a származás, a környezet, a neveltetés, a világnézet és a morális döntések eredője szabott meg. Ma már — hála a kutatás kutatóinak, az önvallomásoknak és visszaemlékezéseknek — elég jól ismerjük a végtelen színjáték összes szereplőit. Betekintést nyertünk Einstein, Fermi, Szilárd, Wigner, Neumann, Hahn, Weizsäcker, Heisenberg, Oppenheimer, Teller és mások törekvéseibe, felfogásuk és attitűdjük alakulásába a tudományos feladat iránti ellenállhatatlan vonzalom, a hazafiság, az antifasiszta elkötelezettség, a lelkiismeretfurdalás, a szakmai és politikai becsvágy, illetve elfogultságok Szküllái és Kharübiszei között. Az „atomkutatók lázadása“ 1945 után, a göttingai 18 tudós felhívása, Schweitzer és Pauling tiltakozása az atomfegyverekkel való további kísérletezések ellen éppen úgy a tegnapiak krónikájához tartozik, mint a Pugwash-értekezletek annak idején nagy visszhangot kiváltó kezdeményezése a nyugati és keleti kutatók közötti kapcsolatok megteremtésére. Nem lezárt fejezet, nem múltba vesző tudománytörténeti adalék viszont az a mához és a holnaphoz szóló tanulság, amelyet a TTF-fel összhangban álló etika javára belőlük levonhatunk. Nem avult el, nem vesztette érvényét az olyan magatartásmodellek erkölcsi jelentése, mint például a Szilárd Leóé, akit — Robert Jungk hitelt érdemlő tanúsága szerint — valóban az egész emberiségért érzett felelősség hatott át.

Az erkölcsi következtetések szempontjából mindenekelőtt azt az alapvetően megváltozott szituációt kell tekintetbe vennünk, amelyet egy szovjet fizikus a következőképpen jellemezett: „Valamennyien egy, a nap körül időtlen idők óta keringő s ezzel a nagy csillaggal a végtelen térben mozgó úrhajón utazunk. Nem tudjuk, honnan és merre visz ez az út; de együtt utazunk ugyanazon a hajón.“ A közös úrhajó utasai arról sem feledkezhetnek meg, hogy megingott mind a tudósok, mind pedig a közvélemény egykor határtalannak látszó bizalma a tudomány egyértelműen jótékony hatását illetően. Kevesen hisznek már abban a XIX. századi krédóban, hogy a kutatás végeredményben mindig a Jónak kedvez. Egyre inkább tért hódít az ezzel kapcsolatos szkepszis, sűrűsödnek a kérdőjelek, s mind gyakrabban

kérdezzük magunktól: mi végett? Weizsäcker kortünetként rögzítette az ún. illúziós nihilizmust, a csalóka ábrándok és az önáltatás leplezte teljes kiábrándultságot.

A Nihil szorításában vagy a roppant felelősség nyomasztó súlya alatt újból és újból jelentkezett a szándék bizonyos kutatások beszüntetésére. Mind a német, mind az amerikai tudósok (természetesen más és más indítékoktól hajtva) megküzdöttek ezzel az alternatívával. Voltak, akik minden erkölcsi meggondolást elutasítva, a morális semlegesség álláspontjára helyezkedtek. A tudós — szerintük — csak kutasson, az ő hivatása az, hogy oldja meg a kor biztosította lehetőségek között az adott feladatokat, s akadtak olyanok, akik a felelősség áthárításának valamilyen szubtilis formájához folyamodtak, s így próbálták meg lelkiismeretük szavát elhallgattatni. Másrészt eléggé elterjedt gyakorlattá vált a genocidiumra törő hatalom félrevezetése; megszűlettek a különböző politikai fórumokra és döntési tényezőkre gyakorolt nyomás módszerei. Egyesek nem tudtak ellenállni annak a kísértésnek, amelyet Oppenheimer „a műszaki szempontból édes” feladatban jelölt meg, mások pedig gátlás nélkül álltak be „a halál ragyogó munkatársai” közé (Theodor Hauschka).

Az új típusú felelősség megállapításakor kétségtelenül számolni kell azzal, hogy egyetlen kutató sem tudhatja előre, milyen célokra lesz találmánya felhasználható, senki sem lehet abszolút biztos az eredmény természetében. Bizonyos kockázat tehát mindig fennforog, de nem kevésbé kétséges az sem, hogy ha kezdettől fogva nyilvánvaló mind a kutatás, mind az eredmény káros, sőt emberellenes jellege, a személyes felelőségtől senki sem menekülhet, aki a kutatásban valamilyen fontosabb szerepet játszott. Ez a felismerés ösztökélhette a göttingai filozófusokat is, akik 1957-ben kijelentették, hogy többé nem hajlandók semmilyen formában az atomfegyverekkel kapcsolatos kutatásokban részt venni.

A felelősség arányainak és határainak körvonalazásában figyelmet érdemel Weizsäcker, aki Heisenberg szerint különbséget tesz felfedező (Entdecker) és fel-találó (Erfinder) között. Míg az előbbi nem tudhat előre semmi lényegest a kutatás gyakorlati alkalmazásáról, mert az még a távoli jövő titka (Galvani és Volta például nem sejtette, milyen irányú és arányú lesz az elektrotechnika fejlődése), s így felelősség sem terheli őket az utódok gyakorlata miatt, az utóbbiak kezdettől fogva bizonyos praktikus célt követnek. Tőlük már szigorúan megkövetelhető, hogy a kitűzött gyakorlati célt, a megoldásra váró feladatot mindig az adott társadalmi-tudományos összefüggések között közelítsék meg, és messzemenően számoljanak a következményekkel. Persze, a Weizsäcker-féle megkülönböztetés a maga viszonylagosságában nem ad, nem adhat megnyugtató megoldást. A konkrét erkölcsi felelősség megállapítása továbbra is nehéz, nyitott, de azért elvileg nem megoldhatatlan feladat marad. Az első fejezet zárókonklúziójaként viszont elfogadhatjuk Werner Heisenberg véleményét: a tudósnak mindent el kell követnie annak érdekében, hogy a tudomány fejlődését csak az ismeretek gazdagítása felé terelje, és kizárólag az emberek javára fordítsa. Nem szabad e fejlődés kerékkötőjévé válnia. (Vö. Werner Heisenberg: *Der Teil und das Ganze*. München, 1969. 265.)

Ez a következtetés átvezet bennünket az új felelősség történetének második, most kibontakozó szakaszába, az ún. biológiai forradalom fázisába. Az Egyesült Államokban ugyanis a közelmúltban olyan javaslatok hangzottak el, hogy tiltsanak be a génebeszethez tartozó bizonyos kísérleteket. A DNS-rekombinációk „tiltott műtét”-té való nyilvánításáról, azoknak a kutatásoknak a felfüggesztéséről, illetve félbehagyásáról volt szó, amelyeknek eredményeként „génoperációk” segítségével lehetségesnek mutatkozik új örökletes anyag s ennek révén talán új élőlények létrehozása. A betiltás körül mind a tudósok körében, mind a közéletben szenvedélyes viták robbantak ki, s ennek során rendkívül élesen merült fel a külső laikus beavatkozás, a társadalmi ellenőrzés kérdése.

A polémia helyenként politikai harccá fajult, és elvezetett a tudományos világ átmeneti megosztásához. Hevessége és arányai egyrészt azt jelezték, hogy a közvéleményben nem csupán kételkedés, hanem nagyfokú bizalmatlanság keletkezett a tudósokkal, a tudománnyal szemben. Másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy a biológiai forradalom következtében, tekintettel a keretei között folyó kutatások eddig ismeretlen méretű kockázataira (szervátültetések, a klinikai és a biológiai halál közötti határ megállapítása, a pszichofarmakológiai eszközöknek tudat- és személyiségmanipulációra történő felhasználása, súlyos fertőzésveszélyek stb.), újfajta etikai ellenőrzésre, sőt szabatos jogi rendszabályozásra van szükség. A modern biológia a TTF-nek az a páratlan gyorsasággal fejlődő ága, amelynek közvetlen tárgya az ember. Éppen ezért e területen a legtöbb kísérlet, a legtöbb eredmény az egyedi, megismételhetetlen individuumot és szabadságát érinti. A biológiában végbemenő forradalmi átalakulás, különösen pedig az orvostudomány és az orvosi technika

robbanásszerű fejlődése új tényekkel és új dilemmákkal sürgeti az etikai hozzáállás, a deontológiák hirtelen megnövekedett szerepének felismerését. (Vö. I. T. Frolov: *Progresul științei și viitorul omului*. București, 1977. 172—180.)

Ennek az elvárásnak az érvényesülése azonban nem akadálymentes. Az erkölcsi semlegességnek az atomtudósok konfliktusaiból ismert álláspontja a biológusok között is híveket szerzett. E felfogás képviselői elszakítják a genetikát a társadalmi-erkölcsi értékek szférájától, hogy pusztán a kutatómunka belső ösztönzéseire, logikájára figyeljenek. És felléptek nemcsak a tudósokkal szemben bizalmatlan szakmán kívüliek, hanem jelentkeztek a kutatók köréből is olyanok, akik az egyedüli garanciát a kísérletek ideiglenes vagy végleges felfüggesztésében látják. Végül sokan — félve a külső ellenőrzéssel járó illetéktelen, bürokratikus beavatkozás okozta eltorzulástól — a tudósok önellenzésének, felelősségének a megerősítését szorgalmazzák.

1975 februárjában a kaliforniai Asilomar Gorge-ban ült össze az az értekezlet, amely elutasította mind a betiltás, mind a korlátlan szabad kísérletezés elvét. A konferencia határozatai veszélyességi fokozatokba sorolták a különböző kísérlet-típusokat. Egyeseket határozottan elvetettek, mások esetében pedig nagyon szigorú ellenőrzést javasoltak, illetve rendkívüli óvatossági rendszabályokat írtak elő.

Az asilomari értekezlet határkó a modern tudomány erkölcsstanának kialakulásában. Dokumentumai meggyőzően bizonyítják, hogy a tudomány és az etika szoros szövetsége immár nélkülözhetetlenné vált, s a TTF kimenetele döntő mértékben ennek a szövetségnek, ennek az együttműködésnek a minőségétől függ.

Egy biológiai katasztrófa árnyékában s a genetikai eszkatológia fenyegetéseinek ismeretében kell érintenünk a nélkülözhetetlennek bizonyuló új felelősség megkerülésének, kijátszásának a kérdését. Nem az elhárítás olyan egyenes és durva formájára gondolunk, mint az erkölcsi semlegesség álláspontja, amely — láthatuk — a felelősséget a társadalmi-politikai vagy a katonai tényezőkre hárítja. Ez a magatartás tulajdonképpen menekülés a felelősségtől, s akárcsak a szabadságtól való megfutamodás, az értelmiségi elidegenedésnek, az írástudók árulásának egyik megnyilvánulása. Bennünket most a morális felelőtlenségnek a modern tudomány műhelyeiben is észlelhető jelenségei foglalkoztatnak. Azokra a finomabb belső át-hárítási mechanizmusokra gondolunk, amelyek segítségével a tudós, a kutató nem veti el nyíltan felelősségét, de tudatilag függetlenítheti magát kísérleteinek minden morális következményétől. Hamis tudatról van nyilván szó, ez a körülmény azonban nem semlegesíti, még csak nem is csökkenti hatékonyságát.

„A rejtett felelőtlenség korunk betegsége” — állapítja meg találóan Almási Miklós, aki két esszében elemezte a felelőtlenség körtünetét. (Vö. Almási Miklós: *A felelőtlenség morálja vagy a morál autonómiája*. In: *Ellipszis*, 1967.; *Esszé a felelőtlenségről*. Valóság, 1976. 10.) A tudásipar megjelenése, a kutatásnak hatalmas intézetekben, átfogó szervezetekben történő összpontosítása a tudósok körében is a bürokratikus szellem térhódításának kedvezett. Ez a folyamat konformizmust, rutin-gondolkodást szül, s akik hatása alá kerülnek, többnyire csak a gépezet belső igényeire, a feljebbvalók azonnali követelményeire vannak tekintettel, de könnyen elhanyagolják, mellőzik az általános emberi érdekeket. A hierarchiák és a karrier kalodájába zárt szakemberek viszonylag simán hivatkozhatnak arra, hogy csak utasításnak, csak parancsnak engedelmeskedtek, s az sem esik nehezükre, hogy valamilyen „történelmi alibi” mögé bújjanak. E mechanizmusoknak kedvez a tudományos kutatás — már említett — sajátossága, hogy nem mindig lehet pontosan megjósolni egy új felfedezés minden következményét. A bürokratikus mentalitású „szervezeti emberré” vált kutató általában nem a jövő perspektívájában, hanem főként a pillanatnyi tennivalók jegyében gondolkodik és cselekszik. Márpedig a felelősség előre, a jövő felé irányul. Igaz, a mai TTF sodrában búvárkodó esetében ritkán fordul elő, hogy — Galvanihoz és Voltához hasonlóan — hosszú évszázadok teljenek el a tudományos felfedezés és a gyakorlati alkalmazás kiteljesedése között. A felelősség korparancsa rendszerint hic et nunc morális döntésre ösztönzi a XX. század utolsó évtizedeiben tevékenykedő, de már a XXI. század perspektívájában is kutató tudóst. Tény, hogy a gyakorlati alkalmazás folyamata nagymértékben felgyorsult, ez azonban nem menti fel a tudomány emberét a hónapok kötetmében alakuló felelősség alól. Walter Schultz azt javasolja, hogy a felelősség tekintetében különbséget kell tennünk közelebbi és távolabbi távlat között. Míg az előbbi esetben, a hétköznapi valóságában rendszerint mások készítenek felelésre, felelősségre, az utóbbinál a személyes kapcsolat, illetve ráhatás többnyire irreleváns, s ilyenképpen nagyobb egyéni bevetésre, elkötelezettségre van szükség. Persze, a távolabbi jövő perspektívájában a felelősség bizonyos mértékig határozatlanná s éppen ezért még nyomasztóbbá válik. Schultz felfogása szerint az etika parancsa — távlati perspektívában — fokozott elkötelezettségre, felelős cselekvésre szólít.

A felelősségvállalás mindig egyéni opcióban jut kifejezésre, s olyan választásokban konkretizálódik, amelyek rendszerint valamilyen értékkála melletti elkötelezettséget tolmácsolnak, s igen gyakran bizonyos kockázatot jelentenek.

A tudomány, a tudósok új értelmű felelőssége elválaszthatatlan a korszerű humanizmus értékrendszerétől. A ma és a holnap emberségének valójai viszont csak az ember és a természet közötti újraértelmezett kapcsolat összefüggéseiben éreztetethetik igazán hatásukat. Ha elfogadhatatlannak tartjuk az embernek ember által való kizsákmányolását és elnyomását, el kell utasítanunk a természet erőihez való ama viszonyulást is, amely egyrészt az emberek fölötti uralomhoz illeszkedett, másrészt pedig a mai, egyre mélyülő ökológiai válsághoz vezetett. A humanista értékorientáció nyilván nem egyeztethető össze az embert pusztán tárgynak tekintő kutatói szemlélettel vagy gyakorlattal, de ugyancsak összebékíthetetlen a természeti környezet pusztításáért felelős mentalitással. Ezek a megkötések azonban nem tiltják a természet titkaiba való további behatolást, nem akadályozzák az emberrel foglalkozó tudományágak újabb és újabb lépéseit. A tudományos kutatás és a humanista eszmények egységét a tudományos megismerés eszményi társadalmi célja (az ember javára történő bűvárkodás) s az ugyancsak az emberek javát szolgáló etikai értékek között fennálló összhang szavatolja.

Ennek az összhangnak a léte nem jelenti azt, hogy az etika és a tudomány viszonya valaminő egyetemlegesen érvényes, egyértelmű szabályok és normák alapján megalapozható volna. Egyébként a tudomány mint olyan nem képes, nem is alkalmas arra, hogy a korszerű etikát egymagában meghatározza. A tudomány mindig és minden esetben csupán eszköz, ezért tévedett Jacques Monod is, aki *Le hasard et la nécessité* (1970) című művében a tudományra, a megismerésre kívánta az új etikát felépíteni. A megismerés, a tudomány nem lehet a bonyolult erkölcsi választások kizárólagos ismérve, de megvilágíthatja a cselekvést megszabó körülményeket. Nem nyilváníthatjuk legfőbb és abszolút értéknek a tudományt és a megismerést — szögezi le Frolov —, a tudomány etikáját viszont napjaink nagy vívmányaként kell értékelnünk. (Vö. I. m. 214.) A megismerés erkölcsstana szerves része a korszerű etikának, és eligazíthatja a kutatót a TTF-ből fakadó rendkívül összetett és ellentmondásos jelenségek, dilemmák között.

Itt van például a tudományos-műszaki újítás és a fegyverkezés viszonya. Egyrészt tagadhatatlan, hogy a TTF számos nagy eredménye a fegyverkezés, hadviselés és háborús készülődések ösztöklésére született meg. Másrészt vitán felül, hogy a tudomány és a humanista erkölcsi értékek oly időszéri egyeztetése megköveteli az életnek egyik vezető értéként való elismerését. A hirosimai atombombánál egymilliószor nagyobb pusztító erő felhalmozásának idején a tudomány erkölcsstana nem igazolhatja sem a további fegyverkezésre irányuló kutatások finanszírozását (1978-ban új tömegpusztító fegyverek előállítására 250 milliárd dollárt költöttek, ez az összeg körülbelül azonos az összes országok 1973-as katonai költségvetésével), sem a fegyverkezési verseny folytatását. Választott értékrendünkben a tudománynak a béke szolgálatába való állítása következik. Az új humanizmus értékeinek jegyében azt várjuk a tudománytól, hogy a leszerelést, egy igazságosabb nemzetközi politikai és gazdasági rend megteremtését segítse elő. Legyen a népek közötti megértés és közeledés eszköze.

Ezeknek az elvárásoknak adott hangot a 77-ek csoportja bukaresti miniszteri értekezletén (1979. augusztus 16–17.) elfogadott nyilatkozat is. „A tudományos és technológiai tevékenységek és erőforrások túlnyomó többsége a fejlett országokban összpontosul. Jó része katonai célokat szolgál — állapítja meg a nyilatkozat. — A fejlődő országokat aggasztja az a körülmény, hogy az emberiség legigényesebb és leghatalmasabb erőforrásai közé tartozó tudományt és technológiát ilyen módon használják fel, veszélybe hozva magát az emberi civilizáció létét.

A tudománynak és a technológiának alapvető erőforrásként kell szolgálnia a termelés növeléséhez, a nyersanyagok és az energia ésszerű és hatékony felhasználásához, a környezet védelméhez és javításához, nemkülönben az életminőség javításához. Ennek lényeges feltétele, hogy uralni tudjuk a korszerű tudományt és technológiát. Ez viszont megköveteli a szabad és maradéktalan hozzájárulást a tudományos és technológiai ismeretekhez, az új felfedezésekhez, a technikai újításokhoz. S még fontosabb, hogy a tudomány és a technológia legyen alapvető összetevője és szerves része a fejlődő országok gazdaságpolitikájának, fejlesztési programjainak.“

A 77-ek csoportjának miniszteri összejövetelén elfogadott nyilatkozat, amelynek kidolgozásában Románia fontos szerepet játszott, időrendileg megelőzte s bi-

zonyos vonatkozásokban előkészítette az ENSZ ugyancsak 1979 augusztusában megtartott értekezletét, amelynek témája a tudomány és a technológia, valamint a gazdasági-társadalmi haladás viszonya volt. A résztvevők azt az égető kérdést boncolgatták, miként lehetne csökkenteni a fejlett és a fejlődő országok közötti műszaki távolságot, hogyan lehetne a tudományt és a technológiát az összes népek hasznárá fordítani.

A bukaresti és bécsi határozatok erkölcsstani továbbgondolásra, axiológiai kiégyésztésre sarkallnak. A tudomány és a technológia csak abban az esetben járulhat hozzá valóban hatékonyan egy új nemzetközi gazdasági-politikai rend létrejövéséhez és az életminőség megjavulásához, ha alkalmazásuk az értékek átértékelésének manapság egyre időszerűbb követelményéhez igazodik.* Említettük, utolsó előadásában Herbert Marcuse is szenvedélyesen érvelt az új értékrendet, a módosított kutatási elsőbbségeket serkentő kulturális forradalom mellett. Az apparátusok megváltozott nagyságrendjére, „új érzelmi fogékonyságra“ és humanizált szükségletekre van — szerinte — szükség, hogy a minőségi haladás, a napirendre került emancipációt munkáló erők szabad utat nyerjenek.

Meggondolkoztató, hogy Claude Lévi-Strauss viszont a régi értelmű humanizmust marasztalja el annak a szemléletnek vagy — ha úgy tetszik — annak az értékrendnek az eluralkodásáért, amely egyetemes katasztrófaként érzékelné például Rembrandt vagy Michelangelo műveinek elpusztulását, de közömbösen fogadja olyan élőlények, olyan növény- és állatfajok eltűnését, amelyek a maguk egyediségében igazán pótolhatatlanok. A nagy etnológus az élet iránti alázatra buzdít, annak az életnek az oltalmára szólít, amely a világmindenség legcsodálatra méltóbb alkotása. (Vö. *Claude Lévi-Strauss Reconsiders*, Encounter, 1979. július.)

Ha meggondoljuk, hogy az amúgy is fogyóban lévő tartalékokból már most hatalmas energiameennyiségeket kell a levegő és a vizek megtisztítására fordítani, utódaink pedig könnyen abba a helyzetbe juthatnak, hogy nekik kell — többek között — az ózonréteg védelméről gondoskodniuk, Lévi-Strauss alázatát készséggel beilleszthetjük az új értékrendet kiegészítő erénytárba.

Ami a hagyományos humanizmus ellen intézett támadását illeti, kritikájában sok, felfogásunkhoz közel álló szempontot találhatunk. Ugyanígy kell fogadnunk a régi racionalizmus ellen az utóbbi időben gyakran megfogalmazott kifogásokat is. Valóban, Auschwitz és Hiroshima után minden olyan székeszisz indokoltnak bizonyult, amely az emberség és az értelem feltartóztathatatlanság győzelmébe vetett naiv bizalmat ingatta meg. Ebben az értelemben kell megkívlelendőnek minősítenünk a — rációt termékenyítően kiegészítő — meditációra, „benső utazás“-ra ösztökélő nézeteket is (Marcuse, Koestler).

A megrendült értékutad kortársi megújítása emberközpontúságunknak a társadalom és az univerzum összefüggéseiben való átfogalmazását tételezi fel. És ha a francia felvilágosodás két nagy gondolkodójának kétszázadik évfordulóján több mai értelmező inkább Rousseau-nak, mint Voltaire-nek nyújtotta a pálmát, ez a preferencia nem csupán az emberi ész feltétlen tekintélyét hirdető, a XVIII. századbeli felfogással szemben jelentkező fenntartásokra vezethető vissza, hanem azt a tendenciát is kifejezte, hogy a kultúra és a természet közötti kiengesztelődést előmozdítsák.

Gondolatmenetünk kiindulópontjához visszakanyarodva, újból a TTF hazánkban most kezdődő szakaszának megfelelő ethosz kialakítását szorgalmazzuk. Törekvésünkben azokra a kutatásokra is hivatkozunk, amelyek évek óta — biztató következetességgel — civilizációnk értékrendjét kívánják felvázolni. (*Civilizația socialistă și valorile ei*. București, 1975.; *Coordonatele valorice ale civilizației socialiste*. București, 1976.; *Civilizația socialistă*. București, 1979.) Ez az ethosz a tudomány csarnokaiban és műhelyeiben honos demokratizmust, az információk szabad áramlását, a nézetek és felfogások alkotó cseréjét, illetve szembeállítását feltételezi. E körülmények között bontakozik ki minden ösztönző következményével, anélkül hogy az egyetlen kizárólagos modell igényével lépne fel.

* A hazai szakirodalomban Fred Mahler, miután mélyrehatóan elemzi az etikum fajsúlyának jelenlegi növekedését, a fogyasztói társadalom értékrendjével szemben a szocialista ethosznak megfelelő alternatíva kidolgozását sürgeti. Fejtetése során különbséget tesz az utilitarizmus és az új értékrendben is fontos helyet elfoglaló hasznosság között. Míg az előbbi — szerinte — a tárgyak, az egyéni érdekek uralmát tolmácsolja, és megengedi bármilyen eszköz felhasználását a cél elérésére, az utóbbi az egyéni és az általános érdekek egyzetését követi, s csak erkölcsileg megengedhető eszközök használatát fogadja el. (Vö. Fred Mahler: *Practica și modelul etosului socialist ca alternativă a moralei și sistemului de valori al societății de consum*. In: *Civilizația socialistă*. Buc., 1979. 153—180.)

Korszerű iskoláért

A Román Kommunista Párt XII. kongresszusának irányelvei kitérnek az oktatás fejlesztésére és korszerűsítésére az 1981—1985-ös ötéves terv folyamán. Az oktatással kapcsolatos pártpolitika a munkaerőszükséglet fedezésének követelményeiből, tehát valós gyakorlati érdekekből indul ki, azoknak rendeli alá az oktatás különböző szintjein követendő stratégiát.

„A líceumok első fokozatára beiskolázzák a VIII. osztályt végzetek egész nemzedékét, biztosítják, hogy a fokozat tanulóinak közel 90 százaléka ipari és agrár-ipari líceumokba kerüljön; ugyanakkor körülbelül 70 százalékra növekszik a líceumok második fokozatának befogadóképessége, így megteremtődnek a feltételek a liceumi oktatás általánosításának előkészítésére. A szakoktatásban rendkívüli figyelmet szentelnek a szakmunkásképzésnek, különösképpen a gépgyártó ipar, a fémipar, a bányászat, a kőolaj- és vegyipar, az építőanyag-ipar, és építő-szerelő munka, valamint a mezőgazdaság igényelte sajátos alapszakkák oktatásának. Tovább fejlődik a felsőoktatás, főként a műszaki oktatás, amely szakembereket biztosít a legdinamikusabban fejlődő iparágak számára. A figyelem az oktatás tartalmának tökéletesítésére, a termeléssel és a kutatással való egybehangolására, a diákok alapos, a műszaki haladással, országunk jelenlegi és távlati gazdasági-társadalmi fejlesztésével lépést tartó felkészítésére összpontosul.“

Számos tennivaló hárul a tanúgy minden dolgozójára, akiknek változott körülmények között, a célkitűzéseiben és struktúrájában új oktatási rendszer követelményéhez igazodva kell megtalálniuk hivatásuk gyakorlásának lehetséges módozatait. Ebben kíván és hivatott segítséget nyújtani a *Korunk*, amely következetesen és folyamatosan törekszik e pedagógustársadalom önképzéséhez hozzájárulni olyanformán, hogy az iskolai élet mindennapjait tükröző elvi és gyakorlati kérdéseket vet fel hasábjain, és ezekre keresi — szakember munkatársaival együtt — a megközelítőleg elfogadható választ.

Sz. J.

HERMANN GUSZTÁV

Magyartanári feladatok, gondok

A magyartanár felelősségének és tényleges, valós gondjainak elmondására teszék szerény kísérletet. Szükségesnek érzem — a hitelesség kedvéért is — hivatkozni működésem színterére, arra az iskolára, ahol az itt feltárandó tapasztalataimat gyűjtöttem.

A Dr. Petru Groza nevét viselő közel négyszáz éves székelyudvarhelyi matematika—fizika líceumban tanítok. Az intézmény profiljának megnevezése nem fedi egészen az iskola arculatát, a képzés jellegét, ugyanis a könnyűipari és mechanikai osztályok száma meghaladja a matematika—fizika osztályok számát. Az iskola vegyes arcúle lehetőséget kínál a magyar szakos tanárnak (is), hogy bepillantson — líceumi oktatásunk kiforrásának mozgalmas időszakában — az irodalomtanítás mai állapotába.

Közhely, mégis elkerülhetetlenül le kell írnom: a tudományos-műszaki forradalom századában élünk. Az iskolai oktatásban is erősen megnőtt a reál és műszaki tantárgyak, valamint a termelési gyakorlat részaránya, az irántuk tanúsított figyelem. Két évtizede, hogy iskolánkban az egykori reál osztályok, illetve a jelenlegi matematika—fizika osztályok tanulóinak nagy százaléka első kísérletre sikerrel felvételizik egyetemre, főiskolára. Gyakran megtörtént, hogy teljes osztályközösségek — a szó szoros értelmében — besétáltak a műszaki főiskolákra vagy az egyetemek reál profilú fakultásaira. Gyökeret vert az a konok meggyőződés, hogy az érvényesülés felé a matematika, a fizika és a vegytan nyit kaput. A szülők, a diákok és a tanárok együttes erőfeszítéseinek eredménye (a továbbtanulás távlata) a többi tantárgy fölé emelte az említett tantárgyakat. Közepes szorgalmú tanulónak

számít, aki csak 400-500 matematikai és ugyanannyi fizikai vagy kémiai feladatot old meg évente. A cél világos: megkaparintani a műgyetemeken felkinált helyek egyikét. Aki dolgozik, biztos eséllyel indul, hiszen minden évben több ezer hely vár betöltésre. Az irodalomtanár nem merészel azzal hódítani híveket az irodalomtudomány számára, hogy egyetemre való bejutással kecsgetti tanítványait. A matematika—fizika profilú osztályok tanulói mégsem fitorognak az irodalomtól, a művésztől. De nincs idejük rá. Csak a termelési gyakorlatok heteiben a munkaidő leteltével és a napi matematikai feladat-adag megoldása után szakítanak időt olvasásra — pihenésre. Egészen más a helyzet az ipari profilú osztályok első liceumi fokozatán. Az osztályközösségek zömében egyetlen tantárgy iránt sem mutatkozik érdeklődés; a tanulók többsége a legelemibb ismeretekkel sem rendelkezik; nem tudnak és nem akarnak tanulni; nincs olvasási, művelődési igényük. Az általános tízosztályos oktatás kötelező jellegét úgy fogják fel, hogy a tanárnak kötelessége őket felsőbb osztályba léptetni. Ezek tények. Nem merek általánosítani (bár más liceumokban tanító kollégáinktól szerzett értesüléseim egybevágóak az én tapasztalataimmal). E jelenséget — a továbbiakban is — helyi különlegességnek tekintem csupán. A tényekkel — függetlenül attól, hogy egyediek-e vagy általánosak — az irodalomtanárnak (is) szembe kell néznie. A következtetés meg az ebből kibomló elv, felfogás és az ehhez idomuló gyakorlat csak egy lehet: úgy kell tanítanunk az irodalmat, hogy a diákok ne érezzék tehernek, izasztó tantárgynak, hanem lelki és szellemi gyarapodásuk fontos és nélkülözhetetlen eszközének. Bizony a diákoknak, a szülőknak, a tanári közösségeknek, a fiatalokat körülvevő világnak rá kellene ébrednie arra, hogy az irodalom jelentős szerepet tölt be a harmonikus, sokoldalú, gazdag és színes érzelmvilággal rendelkező ember megteremtésében.

Nem az irodalomtanítás módszereiben járatos beavatottakhoz szólok írásomban, ezért tantárgyunk hasznáról kénytelen vagyok néhány — talán közhelyszámba menő — gondolatot papírra vetni.

Az irodalom társadalomtudományi tantárgy (is), ugyanis segíti a mai kor emberét abban, hogy megismerje a múltat, hogy felismerje a jelen problémáit, hogy betekintsen korunk ellentmondásoktól feszülő világába, hogy bepillantson az emberi életébe, vívódásokkal teli korunk rohanó emberének lelkébe. Közismert az irodalom(tanítás) világnézet- és jellemformáló ereje is. Emocionális hatása folytán nemes eszményeket olt(hat) a fiatalságba. Az irodalom(tanítás) — mint művészeti tantárgy — esztétikai élményt nyújt. És a művészi szép élményre talán egyetlen kor ember sem szorul rá annyira, mint a mi korunké, a „gyorsuló idő“, az ipari forradalom koráé. Az irodalom(tanítás) éppen esztétikai és érzelmi hatása révén alkalmas arra, hogy az elgépiesedéstől, a közönytől, a társadalmi elidegenedéstől, a lelki eldurvulástól megóvja az embert. Nem lebecsülendő az irodalom(tanítás) kifejezőképesség-fejlesztő szerepe sem. A mai kor emberének gyakran kell ismeretéről, tudásáról, tapasztalatairól, terveiről, elképzeléseiről, véleményéről írásban vagy szóbeli előterjesztésben beszámolnia. Egyszóval: az élőszóbeli és írásbeli kifejezőképesség-igény rendkívül megnövekedett. Ugyanakkor az iskolai oktatásban beszűkült tapasztalatunk ebben a tekintetben. A reáltantárgyak óráin alig beszélnek a tanulók. Az előbbieken a nemzetközi szókincsből kölcsönzött szavakkal, kifejezésekkel túlszűfolt félmondatok röpködnek az osztályban, miközben folyik a feladatmegoldás, az utóbbi tantárgyakat (legalábbis egy részüket) nem anyanyelven tanulják. Ezért hárul oly nagy szerep az irodalomoktatásra, amelynek folyamatában megismerik a tanulók az írásbeli szerkesztést, a szóbeli közlendő felépítési módját, a gondolatok, tények szabatos, közerthető kifejtésének igényét és gyakorlatát. A magyar nyelv- és irodalomtanításnak az általános képzési és nevelési feladatok mellett — és azon túl — sajátos rendeltetése: a nemzetiségi tudat kialakítása, a nemzetiségi önismeret megalapozása és elmélyítése. Talán egyetlen tantárgy, amely az anyanyelv ápolására, a nemzetiség kulturális és művészi hagyományainak értékeire és megőrzésük kötelességére figyelmeztet.

A mai idők magyartanárának az irodalomtanítás feladatait megváltozott körülmények között kell megvalósítania, s ez óhatatlanul szemléletbeli és módszertani átállást kíván. Le kell mondanunk arról, hogy pozitívista irodalomtörténet-szfiókat bocsássunk ki az iskolából. Feladatunk, hogy olvasó, valamelyes esztétikai értékkel rendelkező irodalmi írással, tűrhető írásbeli és szóbeli kifejezőképességgel rendelkező ifjúságot neveljünk.

Az irodalmi nevelésnek — kétséggel — legeredményesebb formája az irodalomóra. Tanórán ismeri meg a magyar tanítási nyelvű liceumi osztályok több mint 29 000 diákja — már a liceumi oktatás első fokozatán — a magyar nemzeti irodalom és a romániai magyar irodalom korszakait, az egyes korszakokban fellépő és ható stílusirányzatokat, a kiemelkedő írógyeniségeket és a legjelesebb alkotásokat. Az oktatásügyi törvény biztosítja a nem anyanyelvükön

tanuló fiataloknak is, hogy szervezett tanórai keretben tanulmányozzák anyanyelvük irodalmának történetét. A kérdés az, hogy élnek-e valamennyien törvény biztosította jogokkal?! A líceumi oktatásban részt vevő romániai magyar diákoknak közel a fele, mintegy 26 000 ifjú, román tannyelvű líceumokban tanul (l. Lőrincz László államtitkár előterjesztését a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának 1978. március 14-i plenáris ülésén). Még itt, Székelyudvarhelyen is akadnak olyan, csaknem teljesen magyar nemzetiségű fiatalokból összetevődő osztályok, ahol nem vezetékbe *fakultatív* óráként a magyart. A tizenéves fiatalnak még nincs olyan fejlett öntudata, hogy önként vállalja (sőt kérvényezze) a heti három többletórát. Legtöbbször későn döbbennek rá az elszalasztott, ki nem aknázott önképzési lehetőségekre.

Azért tértem ki a fentiekre, mert tapasztalatból szerzett meggyőződéseim, hogy az irodalmi nevelésben és nemzetiségionismeret-szerzésben a tanórát nem helyettesítheti semmi. A tanítási órán kívüli formák (irodalmi és művészeti körök stb.) csak kiegészíthetik, illetve elmélyíthetik az ismereteket.

A reáltárgyak iránti érdeklődés fokozódásának körülményei között (lásd a matematika—fizika osztályokat), illetőleg a tanulással szembeni közöny közepette (l. a könyvüipari osztályok zömét) a magyartanárnak az ismeretszerzésben hatványozottabban kell érvényesítenie a tanulók tudatosságának és aktivitásának didaktikai alapelvét, amely passzív magolás helyett aktív ismeretszerzést jelent. Fokoznia kell a tanulók egyéni munkáját, a tanulók öntevékenységet. Biztosítania kell a szemléletesség didaktikai alapelvének érvényesülését, s a bemutatás módszerének alkalmazásakor nagyobb gondot kell fordítania a tantárgyközi kapcsolatok, összefüggések feltárására. Az alkotó, a kortörekvések és a stíluseszmeny összefüggésében kell vizsgálni minden alkotást. Mindig a „miért szép“-re, illetve a „miért volt szép keletkezésének idején“-re kell választ keresni. De óvakodnunk kell a strukturalista (vagy más) elemzési módszerek túlhajtásától, amely csak egy-két tanuló számára „érdekes“, a többség képtelen a tanár gondolatmenetét követni. Végül is az irodalmi mű is szétszedhető, akárcsak természetrajzórán a virág takaró- és ivarlevelekre, lepel-, csésze- és szíromlevelekre, de amiként a szétépített virág nemcsak szépségét, de illatát is elveszti, azonképpen a költői művet hangulatától fosztja meg az elemeire, strukturális rétegeire való szétszaggatás. Nem hallgathatom el: tankönyveink nincsenek tekintettel a ma iskolájában megvalósítható tantárgyi feladatokra. A tankönyv nem lehet tudományos munka, nem lehet esszégyűjtemény. Tankönyveink stílusa, nyelve, grafikai kivitelezése nem tankönyvszerű. Nem bátorítja, nem serkenti tanulásra a diákok, sőt elriasztja az irodalomtörténeti ismeretszerzéstől. Nemegyszer figyeltem meg, hogy a diák számára megemészthetetlen tankönyvi szöveg, illetve annak szövegrészei miként bukkannak fel teljesen halandzsza-beszédként dolgozataikban, biztos jeleként a megkísérelt, de hiábavaló tanulásnak.

Tankönyviróink és tantervszerkesztőink figyelmét elkerülte, hogy a liceum első fokozatának elvégzése kötelező, és hogy a *Halotti Beszéd*től Lászlóffy Aladárig a magyar irodalomtörténet bebarangolása két tanulmányi évre zsugorodott.

Talán meg kellett volna fontolni, hogy a liceum IX. osztályának padjaiba rostálás nélkül beültetett tanulók értelmi képesség és érzelmi érettség dolgában felnöttek-e az elemzésre kijelölt művekhez. A IX. osztályban nehezen küszködtünk Csokonai *Az estve*, Arany János *Őszel*, Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című verseivel. A jegyzék — nyilván — nem teljes. Szorongással gondolok arra, hogy a könyvüipari (és egyéb ipari) osztályokban a jövő tanévben miként birkózunk meg Tóth Árpád *Az új Isten*, *Szeptemberi szonett*, Babits *A gazda bekeríti házát*, József Attila *Óda*, Móricz *Rokonok* című műveivel. Nem törvény- és nem szükségyszerű, hogy az eszmei-esztétikai tekintetben legrepresentatívabb műveknek kell elvezetniük a diákokat az írói-költői életmű megértéséhez és az alkotó megszerettetéséhez. Sőt! A tanuló szellemi képességét meghaladó mű elriasztja a tanulmányozott író egész életművétől, és az olvasóvá való nevelés feladatának megvalósítását is kedvezőtlenül befolyásolhatja.

Az írásbeli fogalmazások előkészítése, javítása és megbeszélése a magyartanár terhes kötelessége. De enélkül teljes értékű munkát aligha végezhet. Legyünk azon, hogy legalább a diák ne érezze nyomasztó gondnak, fölösleges kölöncnek. En — elnézést, hogy saját ténykedésem „népszerűsíttem“ — kerülöm a pusztán irodalomtörténeti jellegű fogalmazást, az olyanokat, amelyek „alkotó“ jellege abban merül ki, hogy a tanultakat más szempont szerint kell elrendeznie a diáknak. A fogalmazás mozgassa meg a tanuló fantáziáját, fejlessze képzelőerejét és bővítsé képzeletvilágát, sarkallja eredetiségre, önállóságra, aktivizálja nyelvi alkotóképességét, egyszóval ténylegesen alkotó munka legyen. A IX. osztályban már egy-két leíró, elbeszélő jellegű fogalmazás után (amelyekben az elbeszélés, a be-

nyomás- és hangulatteremtés is helyet kap) hamarosan Balassi társaságában a törökkel hadakoznak (*Végyári vitézek között*); tanúi annak, hogy miként születik a kuruc tábori dal (*Kuruc tábortűz mellett*); átérzik Mikessel a bujdosás, a magány, a hontalanság fájdalmát (*Mikessel Rodostóban*); később szemtanúként élik át Petőfi utolsó estjét vagy a fehéregyházi csatát. Az ilyenzerű fogalmazás azért is hasznos, mert bizonyos „dokumentálódásra” kötelezi a diákokat. Ha nem is mindenki, de a lelkiismeretesebbje föltétlenül beleolvasson Mikes leveleibe, Dávid Gyula—Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* című könyvébe, igen sokan még Illyés Gyula *Petőfi-jébe* is. A XI. és XII. osztályokban gyakran készítették interjúkat, iratok riportot. A XII. osztályokban még kis falumonográfiával is próbálkoztam. Nem is sikertelenül. Örömmel olvastam a szülőhely, a népi hagyományokhoz való ragaszkodás megnyilatkozásait. Gondolkodásra, önmagukba nézésre, céljaik tudatosítására kínál alkalmat — a kifejezőképesség fejlesztése mellett —, ha egy költői idézet alapján kell önmagukról, gondolataikról vallaniuk a diákoknak. És lehetőleg úgy, hogy kapcsolatot teremtsen a mottóban megidézett alap gondolat, saját érzelmeik, töprengéseik, valamint a mű és a szerző között. Példának csak néhány cím: „Legszentebb vallás a haza s emberiség”, „Mi dolgunk a világon?”, „Végetlen a tér, mely munkára hív”, „Nagy munkát vállal az magára, / Ki most kezébe lantot vesz”, „A munkát dalolom, ki a szabadság / Útjára visz gyász és romok felett”, „Mindenféle közösség elveszett / Ha népe széthull és magára gondol”, „Léted csak itt lelheti igazát, / lényegét: házat és Hazát”.

A szerzett ismeretek, az élmények, a benyomások, a gondolatok rögzítésére, kimondására teremt lehetőséget a művelődési és irodalmi emlékek meglátogatása után készült fogalmazás: *Gondolatok a könyvtárban* (a Tudományos Könyvtár — a volt kollégiumi gyűjtemény — meglátogatása nyomán), *Tompa László szobájában, Látogatóban Tomcsa Sándornál*. Itt nyílik alkalom, hogy elmondjam: a jól megszervezett irodalmi séták olyan élményanyagot kínálnak, amelyek valóban mély érzéstől átítatott sorokat csalnak ki a tanulókból. Példának a Tompa-szobában tett látogatás élménye nyomán készült fogalmazásokat hozom fel. Mindegyik tanuló elvégzi legalább a látottak „leltári” számbavételét. Ez is valami, hiszen ismeretét gyarapította a költőről, látta a XX. század sok nagy író-szerkesztő kezeirását, az Erdélyi Szépművés Céh kiadványait, a régi *Korunk*, a *Páosztortűz*, az *Erdélyi Helikon*, a *Zord Idő* példányait. Legtöbbjük a megismerésen túl az önvizsgálatig is eljutott: a költő emberkereső költészetének tükrében önmagukban keresték az embert. Ehhez, nyilvánvalóan, át kellett böngészniök a költő köteteit is. Az irodalmi emlékek, múzeumok, emlékszobák meglátogatása előtt és után — különösen ha az idegenvezető, a muzeológus szerepkörét előre kijelölt és kiképezett tanulók végzik — a könyvtárakban nagyobb a forgalom, s lekerülnek a polcokról azoknak az alkotóknak a művei (és a róluk szóló munkák), akikre emlékezünk.

Nem tudok elképzelni szebb és tartalmasabb teendőt (szolgálhatnak is nevezhetném) vidéki magyartanár számára, mint a helyi irodalmi és művelődési hagyományok, adatok, emlékek összegyűjtését és feldolgozását, illetve (főleg faluhelyen) a helyi népszokások, tárgyi néprajzi örökség felkutatását. Nyilvánvalóan a feltárt adatoknak nem szabad borítékba zártan fiókban lapulniuk. A helyi irodalom- és művelődéstörténeti tudnivaló, ismeretanyag tanórai közlésének egyik bevált eljárásaként a kisreferátumot ajánlhatom. Háromszorosan hasznos: 1. a dolgozat készítője egyéni munkával mélyül el egy irodalmi jelenség tanulmányozásában; 2. ennek eredményeit továbbítja tanuló társainak; 3. a bemutatott helyi irodalomtörténeti jelenséget jobban rögzítik, mélyebben bevesik, ha tanuló társuk közvetítésével szereznek róla tudomást. Tapintatos tanári irányítással megtanulják a referátumkészítők, hogy miként kell anyagot gyűjteni, azt elrendezni, feldolgozni; elsajátítják a helyes, logikus, arányos dolgozatfelépítés és -szerkesztés elvi és gyakorlati követelményeit.

És végül — még mindig az irodalomórával kapcsolatosan — csak annyit: a magyartanár sohasem tekintheti eltékozzot időnek azt a tíz percet, amelyet a tanóra elején egy újonnan megjelent könyv, egy színházi előadás, egy tévé-színházi bemutató, egy irodalmi sajtóvita (l. Sütő András *Csipkerózsika* című cikkének sajtóvisszhangja), vagy egy új képzőművészeti tárlat megnyitása kapcsán arra szán, hogy a műről, a szerzőről, a művészetről, a darabról, a rendezésről, a színpadi játékról, a stílusról elbeszélgeszen.

A magyartanár feladatköre — itt és most — rendkívül kitágult. Ő — sajnos, sok helyütt egymagában — a nyelvtisztaság őre, nemzetiségi kulturális örökségünk, népi-nemzetiségi hagyományaink ápolója, éltetője. A magyar szakos tanárnak fáradságtalanul és örökösen tanulnia kell. Behatóan kell ismernie a nemzetiségi történelmet (ugyanis történelemoktatásunk még mindig nem nyújt olyan és annyi nemzetiség-történeti ismeretet, amelyre építhet az irodalomtörténet-tanítás, amely

elegendő volna az alapos műelemzéshez); el kell igazodnia a világirodalomban, a művészet- és zenetörténetben (ezeket nem tanítják a liceumokban). Csak így tud az irodalom és művészetek közti összefüggésekre figyelni és figyelmeztetni.

A magyartanár kötelessége, hogy az iskolán kívüli irodalmi-művészi-művelődési hatásokat beépítse az irodalmi nevelésbe, s olyan irányítót adjon a tanuló kezébe, amellyel biztosan eligazodhat a különböző hatások áradatában, tehát képes lesz arra, hogy az igazi művészi értékeket elhatárolja az értéktelenről, a művészt, az ízléset a giccstől. A tanár csak úgy tehet eleget ennek a feladatának, ha maga is benne él a város művelődési életében, ha eljár színházi előadásokra, hangversenyekre, ha jelen van az író—olvasó találkozókon, megtekinti a képzőművészeti és a népművészeti kiállításokat. A látottakról-hallottakról pedig véleményt kell formálnia, mert diákjainak kérdései nem érhetik készületlenül.

Mit is kell vállalnia a mai magyartanárnak? Nem hivatali kötelezettségből, hanem bensőből kényszerítetten. Bizony sokat! Minden iskolában akadnak tollforgatók. Köztük van versfaragó, és van igazi tehetség. Az egyik is, a másik is irányítást vár a tanárától. Ez a legnehezebb. Mert az ötvenedik életév körül az ember elveszíti fogékonyságát az újabbnál újabb modern (és modernkedő) törekvések iránt, s nehezen határolja el a képzavart a merész asszociációktól. S a diák lesi a tanár szájából elhangzó ítéletet. Nagyon hiányzik az eleven kapcsolat a tehetség (vagy annak tartott), de kiforratlan, útkereső, irányítást igénylő verselő diák és a hozzáértő, segítő szándékú kritika között. Nemezszer jártam úgy, hogy az általam jónak tartott vers diákszerzője fricskát, a kevésbé sikerültnek ítélt pedig biztatást kapott K. Jakab Antaltól. Nyilván neki volt igaza. De a tanulság az, hogy a verselő diák, az igényes bírálat és a magyartanár együttműködésének megoldására nem alkalmas az *Utunk* Levélváltás rovata. Aztán egy iskolában vannak versmondók. Ha nincsenek, nevelni kell. Ez is a magyartanár dolga. Engem diákjaim belehajszoltak a színjátszásba, rászorítottak arra, hogy előképzettség, színpadi tapasztalat nélkül hozzákezdjek. Nem térhetek ki a diákszínjátszás hasznára, de legalább annyit el kell mondanom, hogy az elsősorban helyi szerzők darabjait színpadra vivő „társulatunk“ nagyszerű alkalmat kínál a beszédfejlesztésen túl irodalmi ismerterzszerésre, a műelemzőképesség gyakorlására, jellemformálásra, erkölcsi és magatartászmény kialakítására, színházlátogató közönség nevelésére.

A szülőhely képét felidéző mű, a szülőföld-élmény, a bölcsőhelyről szóló valóság és a szülőföld alkotó fiaival teremtett kapcsolat közel sodorhatja az ifjút az irodalomhoz. Ez — persze — nemcsak a kortárs irodalomra érvényes. Óráimom lehetőleg valamennyi jelentősebb helyi irodalom- és művelődéstörténeti vonatkozásra kitérek. Elmélyültebb tanulmányozásuk az irodalmi kirándulásokon és sétákon, valamint szakköri tevékenységben valósul meg. Egymás után két tanévben vezettünk Albert Dávid igazgató-tanár kartársammal helytörténeti és helyi művelődés- és irodalomtörténeti kört, amelyen a *Székelyudvarhelyi Kóder*től és a román kori Jézus-kápolnától, a székelyudvarhelyi színjátszás történetén és a helyi barokk műemlékek bemutatásán át Tompa, Tamcsa és Szemler szülőföldélménybe gyökerező művészetének vizsgálatáig jutottunk el, búvárkodási lehetőséget kínálván az érdeklődő fiataloknak.

A magyartanárnak utaznia is kell. Természetesen tanítványival együtt. Legközvetlenebb irodalmi élményt ugyanis az irodalmi emlékmű, az írói emlékszoba megtekintése nyújt. Az alkotó és az alkotás emberközelbe kerül. Fáradtságos? Nagyon. Különösen az ötvenedik életév átlépte után. Az utazás felelősséggel is jár. Mégis vállalni kell, ha a tanár szolgálatnak tekinti önként választott pályáját.

Az egyetem nem tanít(hat) meg mindenre. Akiben él a hivatástudat, magától is ráébred teendőire, és megtalálja a megoldás módját is. Az egyetemi oktatással kapcsolatban annyit mégis bátorítok megjegyezni, hogy közelebb kellene kerülnie az élethez, a ma iskolájához. Örvendünk, hogy a filológiai kar magyar szakos végzettségi közül annyi kiváló költő, író emelkedik ki, de az alapvető feladat a vidéki magyartanári felelősséget és gondot feltétel nélkül vállaló, a művelődést és a műkedvelést örömmel és hozzáértéssel végző fiatalok képzése. Ehhez pedig az alapozást (erkölcsit és gyakorlatit) az egyetemnek kellene elvégeznie, mégpedig szervezett és kötelező (ha nem is vizsgakötelezettséggel járó) gyakorlati képzéssel.

Mi mindent kellene még szóvá tenni! Apró-cseprőnek tűnő dolgokat. Azt például, hogy a vidéki magyartanár szakmai és módszertani dokumentálódási lehetősége viszonylag korlátozott.

Könyvesboltjainkba nem jutnak el a magyar irodalomtörténet átfogó és összefoglaló művei, alkotóinak pályáját monografikusan bemutató munkák (pl. az *Arcok és vallomások* sorozat); nem találhatók meg sem a könyvüzletekben, sem a könyvtárakban a magyartanítás új módszertani eljárásait taglaló dolgozatok (*A tanítás*

problémái sorozat). Mondanom sem kell, hogy a *Tanügyi Újság* — már terjedelme miatt is — csak gondolatfelvillantásra vállalkozhat.

Nehéz magyartanárnak lenni? Fárasztó. (Mert nehéz munkával szerezzük meg a tantárgy „tekintélyét.”) Szép? Feltétlenül az! Újrakezdeném? Higgyék el: igen!

DÁNIELISZ ENDRE

Lapok egy iskolapszichológus naplójából

Sed fugit, interea fugit irreparabile tempus.

VERGILIUS

1978. szeptember 1.

E halhatatlanná vált hexameter munkára serkentő intelme ötlik fel előttem e szeptemberi reggelen. Immár hetedik évemet kezdem sajátos munkakörömben, amelyet már oly sok névvel illettek, hogy szinte magam sem tudom, mi vagyok: nevelési tanácsos, iskolapszichológus, pályairányító tanár vagy pszichopedagógiai tanácsadó. Bármely is legyen a titulus, valójában mindegyik munkakört magamra vállaltam, s e rokon területeken igyekszem hasznára lenni azoknak, akik őszintén igénylik a jó szót, a nevelői iránymutatást. Erre készített fel a Bolyai Egyetemen Gaál Gábor és Debreczy Sándor, erre oktattott bennünket Zörgő Benjámint professzor, miközben rajtunk próbálta ki pedagógiai módszereit, s nekünk fejtette ki először alakuló pszichológiai elméletét.

Nem a mi bűnünk, hogy amikor magunk mögött hagytuk az alma matert, évfolyamunk tagjainak többsége már pályája kezdetén más feladatot kapott, mint amire egyetemi tanulmányaink képesítették.

Sorsom ezért egyetlen rossz szóval sem illetem, hiszen gyakorta változó megbízatásaimnak köszönhetem, hogy a gyerekekkel együtt, őket tanítva tanultam meg oroszul és franciául, elmélyedtem a latin és a magyar nyelvten s irodalom szépségeiben. Kétségtelen, hogy az ismétlődő vargabetűk miatt a szüntelenül változó-újuló szakismeretek dolgában lemaradtam. Másrészt viszont örömmel tapasztalom: botcsinálta nyelvészi mivoltomnak, filológiai jártasságomnak olykor hasznát is veszem.

E most induló tanévben folytatom hát iskolamindenesi megbízatásom, naplót nyitva a feljegyzésre érdemes tettek és tapasztalatok, az engem nyugtalanító gondok és gondolatok számára.

Szeptember 5.

Csak most kezdtük meg iskolai tevékenységünket, de már jelentkeznek, helyesebben: ismét felmerülnek az első gondok. A javítóvizsgára utasított V—X. osztályos tanulók egy része, kb. negyede, még annyira sem érdekli az iskolát, hogy legalább bekukkantson, mint az a bizonyos Bakó a gyulai vásárba. Működésbe lendül hát a mozgósítás gépezete: pionírok és tanárok keresik, kutatják a rejtőzködő nebulót. Csak jöjjön el; nem kérdeznek tőle nehezet.

Az igazgató az iskolapszichológust is harcba veti. Neki hivatalból rendelkeznie kell olyan recepttel, amely ezt a „morbus negligentiae”-t kikúrálja. A valóság kiábrándító: azok az okok, amelyek miatt a gyerek ide került, a vakáció idején sem szűntek meg. Tovább hatnak, fakadjanak bár a család rendezetlenségéből, az otthoni környezetből, a gyermek személyiségéből, a tanulási indíték hiányából, sikerélmény át nem éléséből. A „nehéz gyermek” körülményeinek vizsgálatakor kiderül, hogy ezek mindegyike vagy szinte mindegyik szerepel a gátló okok között.

Szeptember 8.

Ma ismét összeült az a nevelői-orvosi bizottság, amely a város összes hatéves gyermekét megvizsgálva dönt érettségük kérdésében: beiskolázzhatók-e most, vagy csak egy év múlva?

Ez nagyszerű intézkedése felettes hatóságainknak. Szülőt és tanítót szabadít meg felesleges gondoktól, bosszúságtól s mindenekelőtt a testileg-szellemileg kevésbé fejlett apróságokat nem terhelik képességeiket meghaladó iskolai feladatokkal.

Május folyamán az összes nagycsoportos óvodást átnéztük, s mostanra maradtak az időközben beköltözötték, a rejtőzködők, a tanítónők által felfedezett gyer-

mekek. Jöcskán maradt munkánk mostanra is. Nehéz elhinni, de így van: tíz-egynéhány olyan beiskolázandó gyermeket találtunk, akiket szüleik eddig egyáltalán nem engedtek óvodába. Pedig az elsős tanító néni azokra a készségekre, ismeretekre épít, amelyeket az iskoláskor előtti intézményekben kialakítottak.

Ezek a gyermekek már eleve hátrányos helyzetből indulnak felelősségükről mit sem sejtő vagy a szeretetet helytelenül értelmező szüleik miatt. S kik ezek az emberek? Többségük igen alacsony műveltségi szinten áll, némelyikük családi élete felbomlóban, s olykor éppen azért tartja maga mellett az egyik fél, hogy „a másik el ne rabolhassa az óvodából“.

A déli órákban összeállíthattam a bizottság tevékenységének statisztikáját. Eszerint 340 hatévest vizsgáltunk meg, s közülük huszonhárom iskolára éretlennek találtunk. Ez az összlétszám, a teljes évjárat 6,7%-a. Három szellemileg elmaradottat speciális iskolára javasoltunk. (Az anyák reagálásából láttam, hogy oda ugyan el nem eresztik. Ezzel is a tanítónők munkáját gátolják, saját gyermeküket pedig örökre megfosztják az oly szükséges sikerélménytől.)

Szeptember 12.

Bár ez igazán nem igényel pszichopedagógiai előképzettséget, immár két hete hordom, cipelem, osztályozom a sok mázsányi tankönyvet. Ez a tízezernyi tankönyv százezer lej megtakarítást jelent a szülők számára. Csupán egyetlen középiskolában.

Szeptember 15.

Aranysárga nyárvégi nap. Az iskola — megbolydult méhkas. Csakhogy ide nem hoznak. Innen vinni fognak. Remélem.

Az ősi schola salontiensis — amelynek lépcsőit nyolc éven át diákként s immár másfél évtizede tanárként kopogtatgatom — ismét megnyitotta kapuit. A több mint 250 éven át elméleti középiskolaként működő intézmény gépipari liceum lett. Az első fokozat hét párhuzamos osztálya a helybeli fiatalok többségét és a környékbeliek számottevő részét magába fogadja. Fiúkat és lányokat egyaránt. Azonban az utóbbiak csak jobb híján választották a gépészetet. Pályairányító tanárként sem ajánlhattam itt mást, csak a gépgyártást vagy a mezőgazdaságot. Ez a kétféle szakliceum működik városunkban.

Két osztálynyi lány eredetileg a könnyűiparra szavazott. Ez annál inkább érthető, mivel helyben textilgyár, szövetkezeti szőnyegszövőde és fehérnemű-részleg található. Kérésüket — szervezési, adminisztrációs okokból — felettes hatóságaink nem teljesítették.

Szeptember 16.

Megtörtént új diákjaink osztályonkénti szétosztása. Elég simán ment. Itt már nem harcolnak a szülők (a mamák) egyik-másik tanárért úgy, mint tették volt nyolc évvel ezelőtt.

Az osztályfőnökök — a tanulókkal együtt — átvették az elődök készítette jellemzéseket is. Hány óra, sőt hány nap munkája testesül meg ezekben? Többségüket nagy gonddal, felelősséggel állították össze a nevelőmunka folyamatosságát elősegítő. De elolvassa-e valaki?

Annai iskolai és társadalmi feladat hárul a pedagógusokra, hogy erre már erejükből, de főleg idejükből nem telik.

Szeptember 18.

Lassanként mindenki helyreöztykölődik. A végzetek boldogulásáról, elhelyezkedéséről is megszorodtak a hírek, s így a mai valóságot összevethetem évtáras előtti álmaikkal, terveikkel. A tanfelügyelőségnek küldött kimutatásból idemáso-look néhány figyelemreméltó tételt.

A VIII. osztályt 203 tanuló végezte el, s a következő liceumokba iratkoztak be:

	<i>terübe vett</i>	<i>megvalósult</i>		<i>terübe vett</i>	<i>megvalósult</i>
ipari	130	138	egészségügyi	3	2
mezőgazdasági	25	39	kereskedelmi	4	3
matematikai-fizikai	17	10	engedéllyel		
filológiai-történelmi	7	4	termelésbe lép	5	1
pedagógiai	12	6			

Lássuk, mire jutott a 258 tizedikes:

	<i>terübe vett</i>	<i>megvalósult</i>	%
a liceum II. fokozatára	122	109	42
szakmai iskolába	40	108	42
termelés, munkahelyi kiképzés, inaskodás	84	39	15
otthon maradt (férjhez megy)	12	2	1

A fentiekből levonható következtetés: a tanulók értelmesebb, szorgalmasabb része az országos tervszámnak megfelelő arányban jutott a II. fokra; jó egyharmada (37%) hallani sem akar tanulásról, iskoláról, aminek az anyagi termelés (sőt maga a képzetesebb munkás) látja majd hasznát. Legalábbis remélem.

Az érettségizett — s egyben érett — fiatalok pályaválasztása iránt megnövekszik az érdeklődés. Nemcsak a szülők, testvérek, nevelők, de az ismerősök, utcabeliek szélesebb köre is számon tartja: mi lett X fiából, Y lányából. Ennek ellenére itt érzem legkevésbé hatékonyan tanácsadó, irányító munkámat. Négyszemközti és csoportos beszélgetéseken igyekeztem meggyőzni a csupán kegyelemből idáig eljutott diákokat: „Gondolkozzatok reálisan! A követelmények magasak. Aligha juttok be a főiskolára.” „Miért ne próbálhassak szerencsét — legalább egyszer-kétszer? Hátha sikerül a mérnöki (orvosi, tanári)... A fene meg fog melózni” — ez volt sok esetben a válasz, s ezt követték a drága különórák és egyéb költségek.

Az egy román és az egy magyar osztály 63 tanulójának eredményét naplómban is megörökítem:

	<i>tervbe vett</i>	<i>megvalósult</i>
főiskola, egyetem	53	10
termelésbe lép	10	34
katonaság	—	12
még nem helyezkedett el	—	7

Ez a pótfelvételek utáni megcáfolhatatlan tény. Az érettségizetteknek csupán 16% a lett főiskolás, ami alatta marad a 20-22%-os országos átlagnak. Ezt a különbséget az előző évfolyamok sikeres diákjai pótolják.

Tanulságos annak a vizsgálata is, hányan és milyen szakot választottak:

	<i>tervbe vett</i>	<i>megvalósult</i>
mérnöki, almérnöki	26	8
mezőgazdasági	7	—
közgazdasági	3	1
orvosi	8	—
tanári	8	—
művészeti	1	1

Megjegyzem: a 43 sikertelen próbálkozóinak nagy többsége lány. S az ok? A helyiipar kínálta kétféle lehetőség igen szűk a fiatalok sokrétű érdeklődéséhez, képességéhez, elképzeléséhez képest. A Metalul vállalat inkább fiúkat fogad, a könyvnyomtatás felkínálta munkahelyeket pedig a lányok vagy nem kedvelik, vagy a javadalmazással elégedetlenek. Az egyik „álmodozó” lány elmondta: közülük 11 kereskedelmi elárúsító, 1 fodrász, 5 munkás lett. A többiekéről nem tud pontos adatot.

Szeptember 21.

A megyei tanfelügyelőség telefonon továbbította a minisztérium rendeletét. A beiskolázásra alkalmatlannak tartott apróságokat a pedagógusi-orvosi bizottság újból vizsgálja át, és minél több gyermeket irányítson az iskolába.

Mindaddig azt hittük, jól és alaposan dolgoztunk. És most? Saját diagnózisunkat megmászítjuk, és alkalmasnak nyilvánítjuk a retardáltakat és a debiliseket! Nem az fáj, hogy a bizottság tekintélyén csorba esett, hanem hogy ezek a szülők lelkiileg már az óvodára állítottak be, s így érzelmileg nem készültek fel életük eme nagy változására. Még inkább meggondolkoztak az, hogy ezek a gyermekek értelmileg mindig a többiek mögött fognak kullogni.

Még nyolc gyereket vétettünk fel az iskolába — a tanítónők tiltakozása ellenére. *Ui.* Később tudtam meg a miniszteri rendelkezés okát: egyes megyékben (Brassó, Kolozs) az évfárat 10%-át iskolaéretlennek nyilvánították. Ez sok. De mi Biharban az elfogadott arányt nem haladtuk túl! (*A szerk. megjegyzése: szabad-e normatív szabályozni, hogy hány gyerek lehet gyengén fejlett, debilis vagy oligofrén?)*

Szeptember 25.

Visszatérő (és soha meg nem szűnő) gondunk a teljes beiskoláztatás biztosítása. Néhány cigánycsalád a negyedik elemistát is visszatartja, de a IX. osztályosok ellenkezése már társadalmi jelenséggé, pedagógiai és adminisztrációs gondná válik. A tanári kegyelemből idáig elbukdácsló retardáltak és debilisek, a gyenge tanulók, a fizikailag fejlettebbek itt megmakacsolják magukat. Ehhez a legtöbben megszerzik szüleik segítségét, hozzájárulását is.

A szexuálisan fejlettebb lányok korai férjhezmenetelük árán szabadulnak meg a gyűlölt tanulástól. Éppen a napokban kopogtatott be hozzám O. Katalin egy fiú

társaságában. Ne küldjem a büntetéseket az anyja címére, mert már a férjénél lakik. Azonban házasságukat csak decemberben törvényesíthetik, mert akkor tölti be a tizenhatodik évét.

Néhány kollektivista szülő gyermeke a mezőgazdasági szövetkezetben állandó munkára szegődött. A havi 150 lejes büntetést „mellényzsebükből” kifizetik.

Az ilyen esetek az I. fokozaton tanulók 6-10%-ánál fordulnak elő. Idegorvosi és házassági bizonyítvánnyal 3-4%-ra csökkentjük arányukat.

Szeptember 30.

Ma összeállítottam a pszichológus ajánlását a szülők iskolája számára. Egyes kollégák elutasító, lebecsülő véleménye ellenére a pedagógiai propagandának ezt a formáját hasznosnak, sőt szükségesnek tartom. Az iskolai és a családi nevelés összhangját biztosítandó nélkülözhetetlen a modern pszichopedagógiai ismeretek népszerűsítése a szülők körében.

Tapasztalatom szerint akkor növekszik ezeknek az előadásoknak a hatékonysága, ha idegen pedagógus, lehetőleg a kérdés szaktekintélye tartja, ha vita vagy kerekasztal-beszélgetés formájában szervezik meg, s nem utolsósorban: ha felkészülten és az elvárások ismeretében állunk hallgatónk elé.

Igaz a pedagógusok ismételt panasza is: éppen azok a szülők hiányoznak következetesen, akiknek a legnagyobb szükségük volna a továbbképzésre. Valóban, téves nézeteiknek, hibás nevelői eljárásaiknak éppen tudatlanságuk, műveletlenségük a forrása. Az viszont tőlünk függ, hogy ha nagyritkán eljönnek, kipécézésel, név szerinti említéssel, átlátszó célzással ne riasszuk el őket.

Október 6.

Egyik előadásában mondotta volt Zörgő professzor: a pedagógus nem önmagáért, l'art pour l'art módon végzi tanítványai megismerését, hanem azok sikeres nevelése, irányítása és alakítása érdekében.

A továbbiakban még arra is figyelmeztetett: a tanérek nem fogadják jó szívvel, ha a pszichológus csupán ötletet, tanácsot ad. Vállaljuk tehát magunkra a munka egy részét; segítségük elő a tanulók teljesebb megismerését.

Tanácsát megszívlelve szót értettem az egyik VI. osztály vezetőjével. Kérdőívet léptem a 12 éves fiúcskák-leánykák elé emberi eszményképük felől tudakozandó. Kérdéssel (Kihez szeretnél hasonlítani tíz év múlva?) több tanulócsoporthoz szeretnék felkeresni, mert az így megszerzett visszajelentés nemcsak az adott tanuló körvonalazódó személyiségéről, konkretizálódó példaképeiről vall, hanem az adott korosztályt is tükrözi. Ezzel útmutatást kaphatunk iskolai nevelőmunkánk tudományos megtervezésére.

Íme, kik az ideáljai egy kültelki iskola hatodikosainak (az előfordulás gyakoriságának sorrendjében).

Fiúk: futballisták (11), híres emberek — Arany János, Sütő András, Aurel Vlaicu, Armstrong stb. (9), osztálytársak (5), filmhősök (4), tanárok (3) és egy-egy családtag, énekes, regényhős.

Lányok: éltanuló osztálytársak (13), tanárok (6), könnyűzene-énekesnők (5), családtagok (4) és egy irodalmi hős.

Az viszont a személyiség beállítottságáról árulkodik, hogy S. Péter éppenséggel Arsène Lupint, K. Ildikó pedig Koncz Zsuzsát nevezte meg.

Október 14.

Ma egy fiatal osztályfőnöknő panaszkodott: tanácstalan T. Jancsikával szemben. Bár a legkisebb, de a legvadabb. Durva, verekedő. Támadja a lányokat, de kikezd a nagyobb fiúkkal is. A leckét zavarja; a tanárok kérdésére nem felel. Szemtelen.

Átnéztem a kérdés egyik szaktekintélyének, Ranschburg Jenőnek idevonatkozó útbaigazításait. „A gyermekre különösen jellemző — írja —, hogy mikor folyamodik agresszióhoz; ez számára stratégia, olyan viselkedési forma, amelyet az adott helyzetben a megoldás egyetlen lehetséges módjának tart.”

Nos, Jancsikánál alacsony természet és sikerekben szűkölködő iskolai szereplését figyelembe véve az agresszivitás lehet önértéknövelő agresszió. Hallva azt, hogy részeges apja durván bánik vele, s anyja is elhanyagolja, katarzisagresszióra is gondolok. Hosszabb-rövidebb idő alatt felhalmozódott indulata tör ki erőszakos cselekedet formájában. Feszült állapota ezzel csillapodik, s így jut el a mindenki számára oly szükséges öröm, a „sikerélmény” megszerzéséhez. Jobban meg kell ismernem a kisfiút, hogy kideríthessem a valódi motivációt, s rálejek a megoldás kulcsára.

Október 18.

Nagyszerű segítőtársra akadtam dr. K. Sándor ideg orvos személyében. Mától kezdve a szerda délelőtti órákat az apró iskolások között töltjük. A tanítónők kérései alapján közösen konzultáljuk a fogyatékos és az értelmileg retardált gyerekeket.

A Bühler—Hetzer-féle intelligenciateszteket, Piaget mennyiségpróbat s a minisztériumunk kibocsátotta kérdéssorozatát (*Copii de 5 și 6 ani*. București, 1978) alkalmazva készítjük el a kisdiákok diagnózisait, javaslattal zárva minden egyes jellemzést: megkülönböztetett bánásmód, különórás foglalkoztatás, gyógyszeres kezelés, kisegítő iskola, javaslat az életkörülményeken változtatandó.

A korábbi évek tapasztalatából mondom: még jó, ha az előbbi hármat alkalmazták a tanerők s a szülők. A radikális — s a több eredménnyel kecsegtető — megoldásokat kerülik. Így aztán társaiktól egyre jobban elmaradnak, a közösség számkivetettjei (vagy éppenséggel gúnytárgyai) lesznek, s amikor egy évtized múltán kilépnek az életbe, nehezen találják meg a képességeiknek megfelelő munkabeosztást, nehezen illeszkednek be az adott közösségekbe. Jobbára közülük kerülnek ki az alkoholisták, a társadalomellenes elemek.

Október 20.

A mai napot egy osztályfőnöki óra emeli ki a hétköznapok szürkeségéből. Ezeket a nevelési alkalmakat rendszeresen figyelemmel kísérem, olykor tanácsadással, ötletekkel, szemléltető anyaggal segítem. Ezt tettem most is. Bár ismerem az óra teljes menetét, mégis újat nyújtott számomra.

O. G. tanárnő a világnézeti-politikai nevelést *Az ifjúság élete régen és ma* téma köré csoportosította. Annak ellenére, hogy biológia szakos, a múlt bemutatásához bőven idézett József Attila és Móricz Zsigmond, Nagy István és Józsa Béla önéletrajzi írásaiból. De a jelenlévők elismerését azzal érdemelte ki, amit ezen felül tett. Felkereste az akkor már nagybeteg Bonczos István szalontai író, és hangsúlyra rögzítette visszaemlékezéseit egykori harcostársára és földijére, Mogyorós Sándorra. Megidézte ifjúéveit, bekapcsolódását a munkásmozgalomba és példamutató tetteit. Ritkán adódik hasonló alkalom, hogy egy iskola névadója és mai diákjai között már-már személyesnek mondható élmények teremtsenek bensőséges kapcsolatot. Kartársnőm ráértett erre a lehetőségre, és nagyszerűen ki is használta.

Október 25.

Az egyik IX. osztály vezetője megkért: legyek segítségére C. I. és B. L. tanulók beiskolázásában. Sorra vette a lehetséges módszereket — baráti beszélgetés, családlátogatás, hivatalos felszólítás, büntetés —, de eredményt nem hoztak.

Szívesen vállalom a feladatot. Explorációs beszélgetések sorozatára, környezet-tanulmányra, kérdőívek és tesztek alkalmazására volna szükség, hogy a nehéz eseteket diagnosztizáljam. Erre azonban most nincs idő. Gyors és hatékony eljárásra van szükség. Irány a milícia!

A körzetért felelős őrmesterrel botorkálunk be C. I.-hez. Afféle sükséglakás. A konyhában rendtelenség, felfordulás. Az anya éjszakai váltásban dolgozott. Most pihen. Bömbölő rádió mellett. A fiát kenyérért küldte. Igaz, már régóta távol van. Felelősségét elhárítja, sőt ő áll az erdő felől. Akkor csillapul némileg, amikor felszólítják: jelentkezzék a milícián jegyzőkönyvvétel céljából. Az iskolakerülés oka nyilvánvaló: apa nélküli, kulturálisan elmaradott, önálló életvezetésre képtelen család. Az asszonyt nem izgatja különösebben két gyermekének jövője. Örvend, ha a fiú időnként keresetéből néhány tizest a kosztra is juttat.

B. L. egyedüli gyerek. Mindkét szülő munkában, s abban a hitben, hogy csemetéjük éppen a megálmodott szép szakmára készül. A fiú otthon van. Tévét néz és Kentet szív hozzá. A blokklakásban kellemes a meleg. Tisztaság, rend és jólét. Mindent megkap. Miért tanuljon?

A milícián az anya sírógörcsöt kap. Nem hiszi, amit mondunk. De hát a múltkori büntetés után a fiú úgy megígérte, megfogadta...

November 10.

Ma viszonzhattam a milícia múltkori segítségét.

Két nappal ezelőtt ellopták egyik diákunk több ezer lej értékű külföldi kazetofonját. Tüstént jelentették a nyomozóknál. Magam is „szimatot fogtam“. Elmentem a két gyanús „zenebarát“ lakására. Tagadás, félrevezetési kísérlet után ügyvelbajjal előadták. Mindhárman barátok voltak. De hát a magnó! Az biztosítja a liceumi tanuló tekintélyét és rangját.

Lám, a pszichológusnak olykor még nyomoznia is kell.

November 16.

Meggyőződésem, hogy a nevelőmunka számos nehézsége kizárólag abból ered, hogy a pedagógusok nem ismerik és nem tanulmányozzák a gyermekek között kialakult kölcsönös személyes kapcsolatok jellegét és sajátosságait.

Ezen némileg segítő összeállítottam egy kérdőívet, s a XI.-ben alkalmaztam is. A válaszok kiértékelése két napot vett igénybe, de feltáruztak e diákcsoport összetartó erői; viszont töprenghetek a csoportkohézió tartalmának lehetséges értelmezési módjain. Holnap megírom az osztályfőnökkel. Remélem, nem értekezési illetéktelen beavatkozásként.

A 35-ös létszámú osztályban öt baráti kör alakult ki. Ennek ellenére találhatók magányosak és diákpárosok. Érdekes, hogy most nem az első tanuló ugrott ki „lídernek”, mint tavaly, hanem egy jó közepes színvonalon mozgó, de ezt szerénységével, kedvességével ellensúlyozó leányka. A „kitaszított” sorsára viszont egy elsőtanuló jutott, akit társai könyöklőnek, strébernek, jegyvadásznak, de főként önzőnek tartanak.

November 24.

A városi néptanács mellett működő Gyámhatóság évnegyedi ülése. Az utóbbi időben rendszeresen meghívnak, hol pszichopedagógiai tanácsadóként, hol pedig esetbemutatóként.

A Gyámhatóság ma tizenhat család ügyével kívánt foglalkozni, de csak tízen jelentek meg. A tárgyalt esetek így oszlanak meg: kiskorú tolvajlás 1, szülői durvaság 1, a gyermek elhanyagolása 2, iskolakerülés, illetve rendszertelen iskolabajlás 6. Ez utóbbi kettő lényegében azonos következménnyel jár: lemaradás a tananyagban, esetleg osztályismétlés.

Most látom, túlzottan iskolaközpontúan ítélt meg ezt a valójában társadalmi jelenséget, problémát. Ezek a serdülők ma még nevelőiknek okoznak gondot, de néhány év múltán mint szakképzetlen munkaerők a termelést hátráltatják, és mint fegyelmezetlen, erkölcsi normákat el nem ismerő fiatalok a közösségi szellem megbontói lesznek.

Egy-egy ilyen gyűlés ismételten igazolja azt, amit Torsten Husén 1956-ban leírt: nyilvánvaló kapcsolat állapítható meg a családi dezintegráció természete, intenzitása és a gyermek nehézségei között.

A megjelent szülők között alkoholistát, szellemi fogyatékos, börtönviselt egyént és kulturálisan elmaradottat egyaránt találhatunk, gyakorta egyazon apában vagy anyában megtestesítve.

November 30.

Szabadegyetemünkön ma az óvónőknek tartottam előadást *Az óvodáskorúak érzelmi-akaratú élete* címmel. Kellemesen lepett meg, hogy szinte teljes számban eljöttek, hogy (a kályha árnyékában pletykálók kivételével) figyeltek, és többen jegyezték is a hallottakat.

A korábbi években a textilgyár „egyetemén” a munkapszichológiai tanfolyamot vezettem. Kínosan. Lett légyen mégoly izgalmas is a téma, 6—10 hallgatót alig tudtunk összeverbuválni.

Itt S. V. igazgató-óvónő erélyességével, következetességével magyarázom a sikert. Végül az óvónők arra kértek: látogassam meg őket munkahelyükön. A pszichológus tanácsára nekik is szükségük van.

December 5.

Négy nap alatt jó néhány óvodát, napközit felkerestem. Kedvesek ezek az apróságok. Öröm körükben lenni. Az viszont természetes, hogy az egyének közötti különbségek már ebben az emberpalánta korban kiütkeznek. Megdöbbenett egyik-másik óvónő álláspontja; a 4—6 éves virgonc, mozgékony kis lurkókat javíthatatlan rosszcsontként jellemezték!

Súlyos, a nagyobb közösséget érintő gondokkal is találkoztam. Feljegyzem.

A hallási, a látási és főként a szellemi fogyatékosok együtt vannak az egészségesekkel, s erősen gátolják az oktató-nevelő munkát. Egy húszeszes városban igen nagy szükség volna egy logopédusra. A napközikben legalább egy magyar nyelvű csoportot kellene létrehozni, mert a statisztika szerint a város lakóinak kétharmada ehhez a nemzetiséghez tartozik. A témába vágó lélektani vizsgálatok egyértelműen bizonyítják: nyelv és gondolkodás egymástól elválaszthatatlan, s a majdani gondolkodáskultúra alapját a kisgyermekkorú anyanyelvi képzéssel vetjük meg.

December 9.

A napokban sorra jártam az első osztályokat. Lássam, mire vitték az óvónők által problematikusnak ítélt gyermekek, illetve azok, akik egyáltalán nem látogattak iskoláskor előtti intézményt.

Már írtam volt az orvosi-pszichológusi vizsgálatról s ama nyolc gyermek utólagos beírásáról. Különösen az ő sorsuk érdekelt. Közülük kettőt — szülei kitarató talpalása eredményeként — megyei idegorvosi engedéllyel e hó elején visszavitték a napközibe; négy képtelen bekapcsolódni az osztály tevékenységébe; kettő a gyenge-közepesek közé küzdötte fel magát.

Azokat a retardáltakat és hétéveseket is az elégtelen vagy minimális eredményt felmutatók között találtam, akiket — jobb megoldás híján — mi magunk javasoltunk helybeli beiskolázására. Talán öt-hat volt ez alól kivétel.

Már rég kértem felettes szervezetől: létesítsünk Szalontán — bár az I. és a II. elemiben — korrekciós osztályokat. A retardáltak és a debilisek több foglalkozást, törődést, szeretetet igényelnek. De képes-e erre az a tanítónő, akinek napról napra

35-38 nebuló füzeteit kell kijavítania, a betűelemeket s a betűket előrajzolni, a számolás-olvasás titkait elsajátíttatnia, gyakoroltatnia?

Ezek a gyermekek mozgékonyabbak társaiknál, viszont gondolkodásuk, szó-kincsük mélyen alatta marad az átlagosnak. A tanerő ezekre fordítja figyelmének, energiájának legalább a felét, s közben a nagy többség s a kiválóak szellemi le-
hetősége kiaknázatlanul marad.

Vessünk egy újabb pillantást a retardáltakra és a debilisékre. A jobbakkal egy közösségbe tartozva gyengéknek, kullogóknak könyvelik el őket (gyakorta az utolsó padban is ülnek!), s az oly szükséges sikerélményben soha sincs részük; ügyetlenségük, bagadozásuk miatt társaik gúnytárgyai. Egész életre megutálják az iskolát. Csodáljuk-e, ha tizenéves korukban még a milícia segédletével sem hozhatók be? Korrekciós osztályokat kellene felállítani, ahol csupán 12-15 gyermekkel foglalkozva a tanítónő két év alatt behozhatja a lemaradást.

Az értelmi fogyatékosokat (oligofréneket) pedig utalják kiegészítő iskolába! Ebben az évben a 12 nyilvántartottból — szüleiértelenségre vagy éppenséggel debilis volta miatt — csupán hármat sikerült ide irányítanunk. Javítana a helyzeten, ha a megyei tanfelügyelőség egy-egy magyar tannyelvű fiú és leány osztályt is létesítene a jelenlegi intézményekben. Ezek az oligofrének anyanyelvükön is nagy nehézségek árán tanulnak, nemhogy más nyelven!

December 12.

Ha már kemény tőkébe vágtam a fejszém, akkor azt végighasítom.

Az elsősök után minden osztályt sorra jártam, és kimutatást készítettem a kötelezően iskolába járó (I—X. osztály) testi és szellemi fogyatékosokról és azokról, akiknél magatartásbeli zavarok tapasztalhatók. A két iskolából 155 eset gyűlt össze. A 2730 beírt tanulóhoz arányítva ez 5,7%-ot képvisel. Ennyi gyógypedagógiai eset, amely megoldásra vár! Szakemberek speciális tudására volna szükség, hogy ne sodródjanak a társadalom periferiájára.

December 16.

A mai tanári értekezletre terjedelmes dolgozatot készítettem: az iskolai kudarc okait és megelőzési módjait elemeztem. A bevezetőben kiemeltem az RKP Központi Bizottságának 1973 nyarán hozott határozatát: „Minden gyermeknek jó eredményt kell elvégeznie az iskolát.” A bukások gazdasági hátrányát szemléltetendő a következő számítást végeztem: a kötelező tíz osztályba évente mintegy 3 millió diák jár. Ha ennek 10%-a megbukik, az 300 000 tanulót jelent. Ezek 10 000 tanterem fűtését, világítását, bebutorozását stb. igénylik, és 15 000 tanárt kötnek le. Utóbbiak fizetése kb. 30 millió lejre rúg havonta és 360 millióra évente. De a bukás más vonatkozásban is kárt okoz a népgazdaságnak. Ezek a fiatalok egy (olykor két-három) évvel később lépnek termelőmunkába, s ezzel 300 000 (esetleg több) munkaév megy veszendőbe, sőt egy részük alacsonyabb képzettsége következtében minimális munkatermelékenységgel kell számolnunk.

A botcsinálta közgazdász után a pszichológus szólalt meg bennem: az iskolai kudarcok gyakorta megpecsételik a tanuló további sorsát. Nemcsak rosszabbul startol életpályáján, hanem a sikertelenségek bizonyos mértékig befolyásolják jellemét, megingatják önbizalmát. Egyébként is: a szocialista humanizmus feltételezi minden ember képességének, személyi értékeinek teljes kibontakozását.

Ezek után — a párthatározat szellemében — elemeztem a bukás okait, hogy befejezésül részletesen foglalkozzam a megelőzés módozataival. Mindezt itt meg nem ismételtem. Csupán naplómnak vallom be emésztő dilemmámat: ebben a kérdésben összeütközik bennem az elsajátított elmélet a gyakorló pedagógus napi gondoljaival. S éppenséggel maguk a diákok idézik elő ezt a pathhelyzetet. Mert mit is tehetek, amikor a hatodikos L. G.-nek minden segítséget megadok, kétmondatnyi feleletét jönak minősítve szerencsésen eljutunk az évharmad végéig, s ekkor, a dolgozatírásuk kijelenti: ő bizony kezébe se veszi a tollat. Álljak a fejem tetejére; őt az sem érdekli, ha megbukik. Vagy idézhetem a kilencedikesek-tizedikesek meglehetősen nagy csoportját: a „nehéz” s a számukra érdektelen tantárgyakat nem tanulják, az órákról ellógnak, az iskolai és a termelési fegyelem szabályaira fittyet hánynak. Matematika szakos aligazgatóm mesélte: a tizediket végzők jelentős csoportja nem tudja a szorzótáblát, és képtelenek elosztani egy ezres értékű számot egy tizedessel.

December 20.

Évharmadzáró értekezlet.

Lévén, hogy hivatalból foglalkozom beiskolázási és tanulmányi kérdésekkel, kimutatásaimból, beszámolóimból megörökíték néhány jellegzetes vagy fontos adatot.

Egy IV.-es és egy V.-es cigány tanuló beiskolázatlan maradt. Az ok: szülei értetlensége, sőt ellenséges magatartása az iskolával szemben. Őt másikat ugyan haladónak minősítették, de 40-60%-os jelenléttel. Három tanyasi gyerek otthoni el-

foglaltságára s a közlekedési nehézségekre hivatkozva csak néhanapján jelenik meg az órákon. Magaviseleti jegyét sokuknak le kellett vonni: igazolatlan hiányzás, lógás, puskázás, fegyelmetlenség stb., stb. miatt. Bánják is ők!

A tanulmányi eredmény az I—VI. osztályban a legjobb. A serdülés kezdetével elbizonytalanodik az addig kialakult értékrendszer. Önállósulnak, és keresik a maguk helyét a felnőttek társadalmában. A jó bizonyítvány s a szorgalom már nem abszolút értékmérő a szemükben. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy a tanulmányi átlagos jegy itt a leggyengébb s a bukási arány a legnagyobb.

Most is bebizonyosodott: egy osztály helyezése nemcsak vezetőjén múlik. Kiváló pedagógusként ismert tanár keze alá olykor igen gyenge csoport kerül. Csak nagy-nagy erőfeszítéssel éri el azt, hogy átcsússzanak. No de ez a biológiai realitás: a kiválók mellett ott sorakoznak a kevésbé tehetségesek. A Gauss-görbének két szára van!

December 30.

Lezártunk egy évharmadot, és egyben esztendő végéhez érkeztünk. Ma valami kellemessel, megnyugtatóval kívánok foglalkozni. Olyannal, ami tápot ad pedagógiai optimizmusoknak. Összeállítom az éltanulókat, a 9-esen felüliek névsorát a tanári szoba és a diák-faliújság számára.

A gimnáziumi fokozaton a tiz osztályból 55 éltanulót írtam össze; egy-egy közösségre átlagban 5,5 kiváló diák jut. A tizenkilenc liceumi osztályban 23-an — kétharmadrészben leányok — érték el a megtisztelő minősítést. Itt egy-egy osztályban átlag 1,21 éltanulóval számolhatunk.

Szívet-lelket gyönyörködtet a névsor végigolvasása, különösen, ha személyesen ismerjük a nevek mögötti nagyszerű gyerekeket.

A kiválók legkiválóbbjait naplómban is megörökítem: 1. Balaj Voichița IX. A: 9,87; 2. Fekete Attila XII. B: 9,72; 3. Kertmegi Katalin és Kertmegi Júlia X. D: 9,64; 4. Anghel Octavian XI. A: 9,62; 5. Illyés Márta XII. B: 9,61.

Ők biztosítják azt a lelki megelégedettséget, amelyért érdemes vállalni a pedagógiai pálya nehézségeit; az idősebb nevelők a megmondható, milyen érzés az élmunkások tábláján találkozni az egykor átkozottul sok gondot okozó gyermek képével.

Jakobovits Miklós: Csendélet

Bethlen Miklós jellemépítése

Szomorúan, de szükségesképpen informálom tovább a posteritást, minémű nagy hidegséggel, tunyasággal vagy ugyan gonoszsággal foglalt volt el münket a sátán...

BETHLEN MIKLÓS

A térnek és időnek vannak olyan történelmi hullámvölgyei, amikor a cselekvés maga, a kárhozatos tehetetlenség ellenpólusaként, racionális és egyben etikai jelleget ölt. Az ész és erkölcs biztató közeledésének a pillanatai ezek. Az ilyen kor történelmi szükségletként elemi erővel löki ki magából azt az embertípust, amelyet *építő embernek* neveznek. Az építő ember magával a cselekvéssel a ráció és az etika közeledését készíti. A konfliktusokat ő sem kerülheti el, mert „a történelmi lehetetlennel” vívott küzdelme drámai bukásokhoz vezet. Ám tettei, mint egymásra rakott kövek, maradandók, megmásíthatatlanok.

Az Erdélyi Fejedelemség utolsó fél százada is egy történelmi hullámvölgy kora. A lehetetlennel birkózó, a pusztulásban is építő ember Bethlen Miklós. Tettei, az Én és a Közeg világát átfogó, meglepően széles területen a ráció és az etika összeférhetőségét példázzák a cselekvésben. A vég, persze, drámai...

A tettere való felkészülés — az ész és erkölcs jegyében — a *jellemépítéssel* kezdődik. Találónak érezzük ezt a megfogalmazást, mert Bethlen Miklós az öröklött alkatnak, a környezethatásnak és a nevelésnek az emberi személyiséget igen nagy mértékben meghatározó eréjét bámulatraméltó tudatossággal úgy irányítja, oly mértékben nagytíra föl, illetve fojtja vissza, amelyre kevés példát találunk korában. Később se sokat... Ez a tudatosság az ésszerűen és etikusan cselekvő embereszmény kimunkálását célozza.

Keressük hát meg az „épület” első kockaköveit... „Született Bethlen Miklós Erdélyben, Kisbún nevű faluban s kastélyban, anno 1642. 1-a septembris virradólag.” Az apa, Bethlen János, „elütött” a korra jellemző Bethlen-modelltől: a féktelen, ételben-italban mértéket nem ismerő, korán haló nagyuraktól. Ma politikusként és közéleti embernek neveznek Bethlen Jánost, Főkancellár és tanácsúr volt, meg a kollégiumok főkurátora. Művelődésszeretetről, tudománypártolásáról ismeretes. Gyulafehérvár 1658-as pusztulása után főként az ő érdeme a nagyenyedi kollégium megalapítása. Mint udvarhelyszéki főkapitány négyezer forint költséggel Udvarhelyen is iskolát szervezett. „Kegyes, jámbor, akárkit is segíteni inkább, mint rontani kész, és igaz beszédű, nem tökéletlen, sőt azt másban is utáló ember volt.” Az évtizedek távolából ítélő fiú szavai ezek „Erdély Tacitusáról”. Bethlen Miklós édesanyja, Váradi Borbála, kolozsvári polgárlány volt. Bizonyos, hogy a jellemépület falaiba éppoly pontosan illeszkednek ennek a dolgos, a henyélést megvető anyai ágnak az „építőkövei”, mint Bethlen János egyenes jelleme és kultúraszeregete. És — talán — plebejusi indulatok is. Bethlen nagy megbecsüléssel szól anyai nagyapjáról, Váradi Miklósról, aki bírói tisztelet is töltött be Kolozsvárott: „A nagyatyám [...] magát kolozvári városi embernek tartotta, és kereskedő ember volt, és mint-hogy abban az időben Kolosvárt az erdélyi főemporium, erdélyi Bécs, kincses Kolosvár nevet viselt [...], és ott Váradi Miklós mind értéke, mind értelmére nézve első ember volt.” Anélkül, hogy a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítanánk az alkati és származási tényezők hatásának a jellemformálódásban, ezekről az „előzményekről” nem szabad megfeledkeznünk. De a tanítókról és a könyvekről sem.

Bethlen Miklósnak különös szerencséje volt, hogy még „a romlás éveit” előtt két olyan egyéniség jellem- és személyiségformáló hatásában részesülhetett, mint Keresztúri Pál és Apáczai Csere János. Keresztúri Pál megadta az alapot a kisdíáknak, Apáczai meg kitárta előtte a nagyvilágot. Megtanította a Módszerre és a hasznos cselekvés erkölcsi minőségére. Ő volt az, aki a fiatal főurat elvezette „Erdélytől Európáig”. Meg vissza... Apáczai nélkül nem lett volna Bethlen azzá, amivé alakította magát: a korszerű művelődést magába fogadó, az értelmes és erkölcsös cselekvésben önmegvalósító, minden ízében hazai kötődésű és európai tekintésű literátorrá, közéleti emberré és realpolitikussá. Bethlen „felkészülve” in-

dult a külföldi „peregrinációra“ (Bécs, Németország, Hollandia, Anglia, Franciaország, Magyarország, Velence), s tanulmányai, tapasztalatai során lényegében az a mag szökkent szárbá, amelyet Apáczai vetett volt el őbenne. Descartes-ot nem volt alkalma hallgatni (a *Discours de la méthode*-ot különben alaposan ismerte), de az etikát Amesiusnak, az angol puritanizmus Hollandiába menekült vezető teológusának művéből (*Medulla theologiae* — A teológia pajzsa) tanulta. Igen nagy hatással volt rá Coccejusnak, az utrechti akadémia német professzorának antidogmatikus teológiai felfogása is. Részt vett a neves francia filozófus és orvosdoktor, Henricus Regius (Le Roy) fizika- és bölceleti kurzusain. De tanult matematikát, katonai és polgári építésetet, jogot, asztronómiát és idegen nyelveket is: a „világi életre“ hasznos tudományokat.

És az olvasmányok... Bécsi kényszerlakhelyén, a halála előtt hét évvel befejezett önéletírásában (*Bethlen Miklós élete leírása magától*) részletesen beszámol azokról a szerzőkről, akiknek műve elhatárolóan járult hozzá világgképének kialakulásához. Imponáló lista sorakozik: Platón, Diogenész, Arisztotelész, Epikurosz, Konfucius, Homérosz, Tacitus, Aiszóposz, Seneca, Juvenalis, Szent Ágoston, Petrarca, Descartes, Grotius, Coccejus, Amesius — ki győzné sorolni! És persze, a Biblia... Ám a descartes-i racionalizmus és a puritán etika elveit magába fogadó Bethlen Biblia-olvasata teljesen modern. Az írás nem dogmák gyűjteménye számára, hanem egy önmaga által kialakított világgkép és magatartásforma igazolása.

A tudatos jellemépítés — a ráció és etika jegyében — voltaképpen csak most kezdődik. Az első lépés az *értékkrendszer* kidolgozása. Bethlen Miklós „axiológiájában“ igen jelentős helyet foglalnak el a hasznos és erkölcsös emberi tettek, a becsületnek és a jó hírnévnek a kategóriái. „Soha dolog nélkül nem voltam — mondja önéletírásában —, haszontalan beszéddel s melanchóliával üdöt nem töltöttem. Olvastam, írtam, vagy valamit delineáltam, computáltam, vagy kertben, malomhoz, hová sétáltam, az építés körül sokat pallérkodtam, köemelésben, hordásban, a szolgálommal együtt magam is sokat dolgoztam; csudálkoztak az emberek rajta.“

Ezt a *dolgosságot*, amely az ésszerű életvitellel, a puritán etika alapelveivel és bizonyos „polgári“ utilitarizmussal egyaránt összefér, racionális megfontolásból és erkölcsi meggyőződésből tudatosan fejleszté magában Bethlen. S ez a *dolgosság* nemcsak „magánmunkáiban“, de közéleti és országvezetési tevékenységében is érvényesül. Virtusairól szólva mondja, hogy „legnagyobb inclinációm volt az én nemzetemem, hazám, vallásom közönséges javának, rendem, hivatalom, s szférám felett való munkálódásra. [...]“ Tette is, a „magánésszerűség“ határáig, még azon is túl.

Bethlen Miklós értékkérdésében és jellemépítésében igen fontos építőköve a *becsület* kategóriája is. Itt merül fel talán a legélesebben a ráció és az etika átmeneti antitézise. Ám Bethlent biztos útmutató vezérli. Ha kihámozzuk a korstílusra jellemző megfogalmazásból mondatainak valódi értelmét, nem érthetjük félre fogalomrendszerének „kétélféle becsületét“. A két becsületfogalomban voltaképpen a *látszat* és a *lényeg* szembesül. Bethlen az egyik becsületet „világinak“ nevezi, a másikat „lelkinek“. Ez utóbbi az életen át megvalósított hasznos és morális tettek büszke öntudatában tárgyasul. Ezt a becsületet az ember önmagában építi, bírálja egyedül a lelkiismeret. A lényeg és a látszat küzdelmében tehát a lényeg győzelme, s e győzelem felmutatása a cél. Ezért kell a jó hírnév megszerzéséért is fáradozni, mert ez az igazi becsület forrása.

A *jó hírnév* Bethlen axiológiai felfogásában a harmadik legjelentősebb kategória. Ezt annak idején — a pusztulás és az általános erkölcstelenség századaiban — egyesek igen komolyan vették. Emlékezzünk Balassi feledhetetlen soraira: „Az jó hírért, névért, / az szép tisztességért / ök mindent hátra hadnak...“ Ám Balassinál sem csak a népet és az országot védők harci magatartásáról van szó, hanem világszemléletről, amely a cselekvés szükségességének és erkölcsösségének felismerésében mutatkozik. Bethlen ezért „keresi“ a jó hírnevet, nem az utókor becsüléséért.

Ezek az értékkategóriák döntően határozzák meg a jellemépítés folyamatát. Bethlen Miklós örökök munkálkodó és harcoss jellem volt. Küzdött az emberekkel, eseményekkel, de leginkább önmagával. Ez az állandó és tudatos etikai „en garde“ fejlesztette ki jellemének legnemesebb vonásait: a megalkuvás nélküli *igazságszeretetet* és *emberi méltóságot*, a *fáradhatatlan energiát* és *férjias akaraterőt*. Az említett értékkategóriák határozzák meg a bethleni cselekvésnek azt a jellegzetességét is, amelyet *praktikus moralitásnak* neveznék. A praktikus moralitás tulajdonképpen az ész és erkölcs egyeztetési kísérlete a cselekvésben, elfogadható kompromisszumok határáig. Bethlen Miklós eljutott ehhez a határhoz. Tovább nem léphetett...

Az *Önéletírás* huszonnyolcadik része *Bethlen Miklós tragoediája és az ország szomorú romlása anno 1704* címet viseli. Ebben a drámai fejezetben lehetünk tanúi

a bethleni jellem legnehezebb próbájának. A tett ésszerűségét és morálját kapcsoló szál pattanásig feszül, egy sajátos szintváltás következtében. A cselekvés racionalizmusa a közélet és politika szintjén helyezkedik el, de az erkölcsi parancs a fizikai létbiztonság kérdőjeleinek a síkján. Ebben az esetben *egyzetetni* lehetetlen — *választani* kell. S a választás minőségében valósul meg a bethleni jellem igazi nagysága, de itt következik be tragédiája is.

A reálpolitikus Bethlen Miklós a történelmi helyzetnek egy adott pontján épp azzal a Habsburg-házzal kerül összeütközésbe, amellyel — korábban — a kapcsolatkeresést, az egyezkedést szorgalmazta. Ő, aki 1691-ben Bécsben járta ki a Lipóti Diplomát, később, a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor úgy érzi: le kell lépnie a „birodalmi jogfolytonosság” talajáról. Hazája és népe érdekében, saját biztonsága veszélyeztetésével. Régóta érlelődött benne a szakítás gondolata, de Enyed pusztulása (Karl Tiede nevéhez fűződik) mindent betetőzött. A kollégiumot elemészítő lángokban ottégett Bethlen lojalitása is: „A haza és proxime Enyed romlása, kit bizony, mint egy gyermekemet, úgy megsirattam, indíta a *Noé galambja* írására.” Erdély függetlenségét biztosítani akaró politikai tervezete az angol és holland követek helyett Rabutin generális kezébe kerül. S Nagyszébenben összeül az utolsó „liga” is, amely betetőzi a „tragoediák” sorozatát. Bethlen Miklós meghurcolásában épp az a legszomorúbb, hogy nem a bécsi császár, hanem az erdélyi nemesség bírósága ítéli fej- és jószágvesztésre a haza egyik legnagyobb fiát. Am a császár megkegyelmez, és halálig tartó bécsi kényszerlakhelyre változtatja a szebeni verdiktet. Itt született az *Önéletírás*: „Nem téntával, hanem az én feleségem, gyermekim és magam könnyhullatással kellene az én és az ő szenvedéseinket ezután leírni...” Igaz, a ráció és az etika szembesülése a végső ponton a tragédia felé mutatott, de Bethlen Miklós mégsem hátrált meg az emberi tett praktikus erkölcsiségének parancsa előtt.

Ez a „tartás” vezette különben egész életén át, „minden munkáiban”. Ez építette föl vele az erdélyi késő reneszánsz páratlan értékű kastélyát Bethlenszentmiklóson, ösztönözte a korszerű gazdálkodásra, országokat behalózó kereskedelemre. Ez nevelte őt a könyvolvasás szeretetére s a kultúra pártolására. A gyakorlati erkölcsiség parancsára hívja meg Szentmiklósrá Uzoni Balázst, egykori „condiscipulusát”, aki „scholát is csináltata vélem, és mind férfi, mind lány gyermekeket (!) tanított”. Ez ösztönzi legmaradandóbb tettének, *Önéletírásának* megalkotására is. A praktikus moralitás inti Bethlent a mértékletes életre, tiltja el a részegségtől, s tereli egészséges mederbe vérbő szexualitását. Az önnön jellemét építő ráció és etika érdemén lehet bírása mások tunya tehetetlenségének, erkölcstelenségének, gonoszságának: az Apafi-éra „ligázó” főurainak, a guberniumi Erdély mérhetetlen nyomorúságának, a főnemesi vezetők, császári zsoldosok korrupciójának. A gyakorlati erkölcsiség nevében ítéli el korát, amelyben „az egész nemzetséget [...] elfoglalá a nagy testi bátorság, felfuvalkodás, bujjalkodás, kevelység, tobzódás, részegség, paráznaság [...], a rettenetes irigység, gyűlölség, visszavonás, haragtartás, bosszúállás, vérengzés [...], fősvénység, húzás-vonás, lopás, tolvajlás, prédálás, egymásnak sokszínű rontása, nyomorítása, vesztegetése [...]. Megveréd [Isten] azért ezt a hazát a fejétől fogva a sarkáig, talpáig boldogtalan tanáctalansággal [...] vizsgálkodással [...], egymást tömlöcöző, nótázó, élő, üldöző, kergető, puszító, vesztegető, emészto sok tirannussal [...]. Adók magunkat egészen a [...] magunk között való becstelen villongásra, egymás veszedelmének éjjel-nappal [...] való utálatos praktikálására... Özvegy, árva, jövevény, erőtlen és közönségesen a népnek szomorítása, nyomorítása és botránkoztatására; tisztünk, hivatalunk elmulasztása által minden erőszaknak, bűnnek és fertelmes életnek büntetlen és szabados előbocsátására... Jaj! jaj! jaj! münékünk, mint vesztők magunkat, édes házainkat, javainkat, mindenünket mű magunk.” Bethlen Miklós *Imádságoskönyv*-ében olvashatjuk ezt az apokalipszis vízióját idéző jeremiádot. Megdöbbenő a tartalmi megfogalmazás és a képi kifejezés hasonlósága mindazzal, amit évtizedekkel azelőtt Apáczai a *De summa scholarum necessitatibus* Kolozsvárott elmondott.

Bethlen Miklós azt akarta, hogy az ő élete, tragédiája intő példa legyen az utókor számára. Elbukások után felemelkedések következnek, tehát állandóan újra kell kezdeni a ráció és az etika közelítését az építő cselekvésben. Ez a bethleni jellem praktikus moralitásának végső tanulsága.

Dávid Ferenc emlékezete

Négyszáz évvel ezelőtt, 1579. november 15-én, a dévai vár börtönében mártírhalált halt Erdély egyik legnagyobb reformátora, Dávid Ferenc.

A reformáció az európai fejlődés fontos, vívódásokkal, ellentmondásokkal, belső és külső háborúkkal tele korszaka. A modern kutatás szerint a vallási, azaz ideológiai, a gazdasági, a társadalmi és a politikai tényezők szinte elválaszthatatlanul összefonódtak benne. Elindítóit egyfelől a csaknem másfél ezer éves múlta visszatekintő intézmény, a római katolikus egyház kebelében törvényszerűen keletkező belső ellentmondások, másfelől a humanizmus, amely életességét az emberi méltóság fel- és elismerésében találta meg.

Belső ellentmondásait az egyház reformokkal, az új eszmék asszimilálásával vagy éppen üldözésével korábban mindig ki tudta küszöbölni, ám a XVI. században erőtlennek bizonyult velük szemben. A mostani ellentmondások ugyanis túlságosan összekapcsolódtak a látszólag hirtelen fellépő, valójában már hosszú idő óta a felszín alatt feszülő társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekkel, amelyek ezúttal az évszázados intézményből kiszakadó új intézmények, egyházak létrejöttéhez vezettek.

A humanizmus hatása az emberközpontúság érvényesítésében valósult meg, de a reformáció nem az antikvitás életigénylő eszméjét tartotta szem előtt, hanem mindenekelőtt az ember „üdvözülését“ kereste. Luther ezt a hitben, Kálvin az előrelrendelésben és az ezekből adódó minden következményben találta meg.

A reformáció valamennyi irányzata megvívta a maga harcát: új intézményeket, nevelési formákat, politikai, sőt gazdasági rendszereket vezetett be, s ezzel lerakta a modern Európa alapjait. A régi tekintélyek megdőltek, s az egyetlen — valamennyi irányzat által elfogadott — mérce a Biblia lett, de az értelmezésében megmutakozó különbségek nem hozták közelebb, hanem még jobban eltávolították egymástól a sokféle irányzatot.

Az erdélyi reformáció rendkívüli körülmények között született meg: az első jelentős szellemi megnyilatkozás volt a mohácsi vérszt követő politikai zűrzavar után létrejött önálló erdélyi fejedelemségben. Először a reformáció központjaival szorosabb kapcsolatot tartó szász közösség körében a lutheranizmus terjedt el, de nemsokára a kálvinizmus is sok követőre talált.

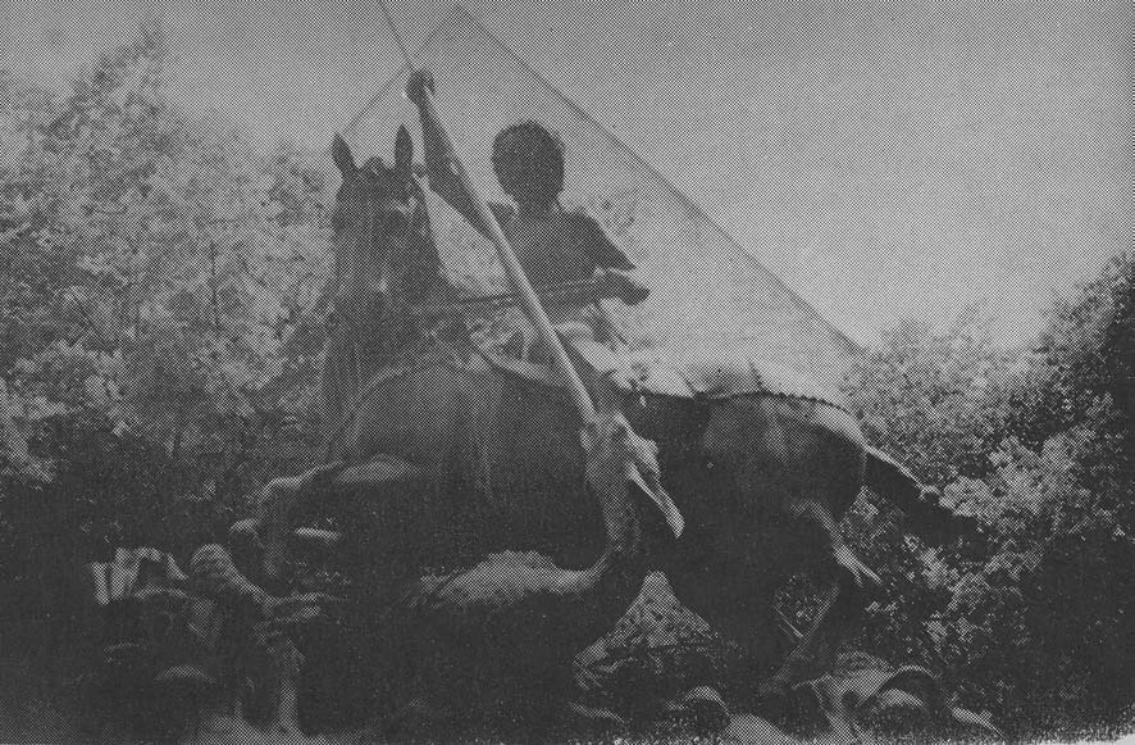
Az erdélyi reformáció legmarkánsabb, „legeredetibb“ képviselője, Dávid Ferenc nemcsak egyszerű követője, hanem oly lelkes hirdetője volt először a lutheri, majd a kálvini hitelveknek, hogy mindkét felekezet püspökké választotta. Nemsokára egy új irányzat, az antitrinitárius egyház megalapítója lett. Nincs itt helyünk annak elemzésére, hogy az erdélyi reformációban mennyire érvényesültek a gazdasági és a politikai tényezők, kétségtelen azonban, hogy a XVI. század közepétől kezdve benne az ideológiai, a vallási problémák kerültek előtérbe, s a különböző zsinatokon, disputákon mindazok a kérdések felvetődtek, amelyek a kereszténységét valaha is foglalkoztatták. Megvitatásukon a hosszabb-rövidebb ideig Erdélyben tartózkodó reformátorok és „szabadelvű“ keresztények, Socinus Faustus, Blandrata, Glirius, Sommer, a bizánci császári unoka, Palaeologus, Paruta és mások is részt vettek, és általuk Erdély a reformáció egyik fő központja lett. Dávid Ferenc, az új vallás elismert vezetője, racionalista felfogásának megfelelően, minden olyan tételt és hagyományt elvetett, amelynek világos, félreérthetetlen megfogalmazását a számára mértékadó Bibliában nem találta meg. Így jutott el a háromság tagadásához, a személyében és lényegében egy Isten hirdetéséhez.

Am az ő esetében is beigazolódott a politikai hatalom szinte döntő jelentősége. Amíg a fejedelem, János Zsigmond feltétlen támogatását élvezte, a nemesség, a városi és a falusi magyar lakosság nagy része az ő vallására tért át. Báthori István trónralépésével azonban a hatalmi helyzet megváltozott, mert az ellenreformáció szelei Erdélybe is eljutottak, majd az 1576-ban fejedelmi székbe került Báthori Zsigmond az új irányzat meggyőződéses és aktív támogatója volt.

Az új vallás papjai között éppen akkor keletkeztek hitelvi kérdésekben lényeges ellentétek, s két részre szakadtak: a Serveto és Socinus Faustus krisztológiáját valló Blandrata-pártiakra, az *adoramus* híveire, akik hangoztatták Krisztus imáadásának szükségét, és az ezt tagadó Dávid-követőkre, akik a nem-imáadás — *non adoramus* — mellett kardoskodtak.

A KOLOZSVÁRI SZENT GYÖRGY-SZOBOR (RÉSZLET)

A KOLOZSVARI SZENT GYÖRGY-SZOBOR (RÉSZLETEK)
Ditrői Ervin felvételei

Mivel a vallási újítások egyre több zavart és forrongást keltettek a nép körében, már János Zsigmond idejében az 1571. január 6. és 14. között tartott országgyűlés megszavazta az ún. innovációs törvényt, és megtiltotta a további újításokat. A következő országgyűlések felújították, és folyton szigorították e törvény előírásait.

Az ellenreformáció erői és maga a fejedelem az új egyház kebelében támadt ellentéteket arra használták fel, hogy gátat vessenek a Dávid Ferenc-i tanok terjedésének. Ezért nemcsak a jezsuitákat hozatták be, hanem minden hatalmi eszközt felhasználták az új vallás hívei között támadt ellentétek elmélyítésére. Dávid Ferencet eltiltották a templomi szolgálattól, őrizet alá helyezték, és az 1579. április 26-ára meghirdetett tordai országgyűlésre már mint vádlottat idézték meg. A kolozsvári tanács és Dávid hívei ajándékok útján elérték az ítéletnek június elsejére, a Gyulafehérvárra összehívott országgyűlésre való elhalasztását.

Bod Péter, a XVIII. század neves erdélyi tudósa, az első magyar nyelvű életrajz-gyűjtemény, a *Magyar Athénás* és sok történelmi, jogi, teológiai munka szerzője, az 1781-ben Leydenben kiadott *Historia Unitariorum in Transylvania* című művében református pap létére meglepő tárgyilagossággal mutatja be a gyulafehérvári országgyűlés lefolyását. Fordításunkat e munka második része, a *Tragoedia Francisci Davidis* (Dávid Ferenc tragédiája) címet viselő, második fejezetének 3. és 4. alfejezetéből vettük.

Bod Péter történészhez illő tárgyilagossággal ismerteti az országgyűlés fontosabb mozzanatait. A jelenlevőket, de a per igazi hátterét sem ismeri. Éppen csak megjegyzi, hogy a gyűlés végén a kancellár, Kendi Sándor „a fejedelem, a saját, és a jezsuita nevében megvallotta a háromságot és Dávid Ferenc véleményét mint istenkáromlást elítélte“.

Ma már tudjuk, hogy az említett jezsuita Leleszi János, a Báthoriak által Erdélybe befogadott jezsuiták vezetője, akinek a perről Rómába küldött leveléből (*Korunk*, 1968. 8:1208—1216.) kitérünk a per megrendezett, politikai jellege, „amelyen már a tárgyalás előtt megvan a döntés, a vádlott kivételével talán mindenki csupán előre betanult szerepét játssza“.

A szereplők közül Dávid veje Trauzner Lukács városi tanácsjegyző. Ő a szerzője a Bázelen Palaeologus, Glirius és Dávid fia, Ferenc által kiadott *Defensio Francisci Davidis* (Dávid Ferenc védelme) című munka egyik, éppen a perrel foglalkozó fejezetének. Ez volt Bod Péter fő forrása. Hunyadi Demeter kolozsvári pap, Dávid Ferenc utóda a püspöki székben. Óvári Péter és Szegedi Lajos az új vallás lelkes hívei, az utóbbi később Dávid ellen fordult.

Az eredeti szöveget helyszűke miatt rövidítenünk kellett. Néhány esetben, ahol ez nem ment az értelem rovására, szögletes zárójelben adtuk a kimaradt rész rövid kivonatát.

BOD PÉTER

Tragoedia Francisci Davidis

Beköszöntött a nap, amelyen az áldozatot be kellett mutatni. Parancsot adtak, hogy Dávid Ferencet vezessék elő a szokott őrizet alatt. Az ellenfél már egy héttel korábban elment Gyulafehérvárra. Azok, akiknek ez feladata volt, a parancsot végrehajtották. A szerencsétlen pásztor — könnyeinket alig tudjuk elfojtani! — sem lábát, sem kezét nem tudta rendesen mozgatni, félholtan tették a szekérré, s csaknem az egész város könnyezve kísérte a távozót. Ő maga alig tudott ennyit mondani: „Már Isten veletek, többé engem nem fogtok látni.“ A súlyos betegség annyira elemésztette, hogy bár korábban kövér volt, most a veje egyedül ölébe véve el tudta vinni a szekérig, és fel tudta tenni rá. Eljutottak Tordáig; itt a testvérek hozzá akartak menni, és Péter meg Miklós csak nagy rimánkodás után kaptak engedélyt erre. A szekér iszonyatos rázása miatt már ekkor kezdett ájuldozni oly nagy mértékben, hogy alig volt remény rá, hogy másnapig életben marad. Tordáról Enyedre mentek, ahol éppen népes vásár volt; végül a harmadik nap megérkeztek Gyulafehérvárra. Az őrizetet azon a napon még ugyanaz az őrség látta el.

Másnap átvitték a prépostság palotájába, és engedélyt adtak, hogy ha a papok közül valaki fel akarná keresni, azt szabadon meglátogassa.

Am alig telt el egy félórányi idő — ezalatt éppen csak átöltözött —, már sürgették, hogy menjen be a tanácskozásra. A nagy rohanásban nem talált senkit, akit kiválaszthatott volna, hogy segítségére legyen, ezért előzetesen tárgyalni a testvérekkel (hítsorsosokkal) nem tudott; végül is a vejét szólította fel: „Jőjj, fiam — mondá —, te légy az én segítségem. Az Isten, akit tisztelvek, és akinek igazságáért küzdök, velünk lesz. De ki beszél majd az egyházzal — kérdezte — vagy az egyház nevében?” Ezt kiáltották oda: „Magának a vőnek kellene azt megtennie.” A vő ekkor erősen megpirtogatta őket, és azt bizonygatta, illetlen, hogy az, aki nem egyházi ember, legyen az egyház hangja, ezért erre meg kell választani Óvári Miklós és Péter urakat, ő maga mindent, amit tehet és kell, meg fog tenni az apósaért. Belenyugszanak ebbe a tervbe, és vitorláikat Istenre bízva a veszedelmek hatalmas tengerére szálltak, és bementek a fejedelem aulájába, abba a nagyon tágas és remek palotába, amelyben a fejedelem étkezni szokott. Miután a lépcsőn nagy nehezen feljutottak, beléptek. Mindkét felől testőrökönként és néhány testvér kísérte őket. A vő mindig az após nyomában haladt. Ahogy átlépték a palota küszöbét, íme: tenger sok nép állt előttük, akik azért gyűltek össze, hogy e tragédiát végignézzék; emiatt azután alig haladhattak előre. Valahogy mégis utat törtek a törvénytől el, mert a körülállók mindkét oldalon összefűztek szorultak. Így végre bejuthattak. A szánalomraméltó Ferenc úr a hosszas betegség és testének meggyengült egészségi állapota miatt, bár lábai remegtek, állni kényszerült mindaddig, míg a méltóságos fejedelem a részvételt meghatódva széket vitetett számára.

Első tekintetre a tanácskozás rettenetes volt, olyan, amelyet talán Rómában lehetett látni; de az Úr erőt adott nekik, hogy mindenben felülemelkedjenek. A méltóságos fejedelem öfelségéhez méltóan egyedül ült mintegy a bírói székekben; oldalát mindkét felől tanácsot alkotva a vezetők rendje övezte, utánuk a vitézi rend, végül, nem kis számban szerencsétlenségük elbírálására összehívott nemesek következtek. Ezek között, a szembenálló fél számára képest, azok voltak kevesebben, akik az ő vallásukat követték. A másik oldalon, ahol a kör bezárult, jobb felől, hármas sorokban vádlóik ültek; ezeknek feje és szónoka Blandrata volt. Bal felől a magyarországi trinitáriusok és aránylag nagy számban a szász papok; a papoknak a két szárnya között, mintegy szűk szegeletbe zárva, a testőrökönként körülvéve őket maguk foglaltak helyet.

Miután ez a rend így kialakult, a nagytehetségű, szigorú ítéletre hajló, mindkét nyelven, ti. latinul és magyarul ékesen szóló, a görög és a latin irodalomban egyformán jártas férfiú, nagyságos Kendi Sándor kezdett beszélni. Rövid, de mégis elragadó beszédében kifejtette a fejedelemnek a haza védelmében mutatott igyekezetét és éberségét, azután, ami a legméltóbb a fejedelemhez, a törvények hozzáértő megtartását. Ezt mintegy átmenetként használva végül rámutatott arra, hogy milyen nagy bánat tölti el a méltóságos fejedelmet, valahányszor tudomására jut, hogy szeretett hazánkban a vallásban napról napra eretnokségek, szekták, hallatlan újítások keletkeznek, amelyeknek rendszerint azok a kezdeményezői, akiknek éppen arról kellene gondoskodniuk, hogy az Isten és az ő legszentebb igéje elleni ilyenfajta káromlások megzaboláztassanak. Ezért hivatalához méltóan gondoskodni akart és akar, nehogy ez a méreg továbbterjedjen, és a tévelygések romlást hozó tana mélyebb gyökeret verjen az emberi szívekbe. Ez volt az oka annak, hogy Dávid Ferenc uramat mostanig őrizet alatt kívánta tartani. De nehogy a peres eljárásban valamilyen zavar támadjon, öfelsége elrendelni óhajtja, hogy felszólítás nélkül senki se merészeljen beszélni. Ez azután nem kis félelmet keltett Ferenc uram barátaiiban, attól tartottak ugyanis, hogy a szerencsétlent, ügyének kivizsgálása és meghallgatása nélkül, ítélik el. De Kendi csakhamar hozzátette: „ez alól kivételek azok, akik egymást kölcsönösen vádolják.”

Mihelyt beszédét befejezte, a doktor emelkedett szólásra, és ünnepélyes tiltakozásként e szavakra nyitotta száját: „Méltóságos fejedelem, nagyságos szenátorok, nemzeti nemesek, valamennyiek! Megvallom Isten, a Te Felséged és ti valamennyietek előtt, hogy kényszerűség alatt tettem és teszem azt, amit tesztek; én ugyanis Ferenc uramat már egy éve vagy már régebb óta figyelmeztettem, leveleimben intettem, de előszóban és a hozzá küldött hittestvérek által is, hogy álljon el ettől az újítástól, és másokat is tartson féken, de intéseimnek engedelmeskedni nem akart. Mivel tehát előre láttam az egyházban keletkező eme veszedelmet, lelkiismeretemtől indítva kénytelen voltam e rossznak elejét venni.” Ezekre Ferenc uram lihegve, ahogy tudott, ezt válaszolta: „Doktor úr, emlékszel, a váradi vitán azt mondtam, ellenfeleinket ilyen érvekkel meg nem győzzük, csak csúfot üzünk belőlük. Attól az időtől kezdve lelkiismeretemet, a te véleményed szerint, fogolyként tartottam.”

Amikor a doktor erre válaszolni akart, Kendi Sándor ilyenforma beszéddel félbeszakította: „Te pedig, Dávid Ferenc, tudd meg, hogy jelentették a méltóságos fejedelemnek, miszerint te a tanban újítottál, és nyilvános egyházi beszédekben Istenre és az ő Fiára, Jézus Krisztusra lázítóan, gyalázatos káromlásokat szórtál, s erről őfelsége nem kósza hírekből értesült, hanem ezek a te testvéreid, tanítványaid és munkatársaid — s közben újjal mutatott a hamis testvérekre —, akikkel együtt ugyanabban a gyülekezetben forgolódtál, ugyanabban az egyházban tanítottál, jelentettek fel téged a méltóságos fejedelemnek, és vádoltak ezzel az újítással. Most pedig a méltóságos fejedelem a te saját vallomásodat akarja hallani arról, amit felségének jelentettek, nehogy valakinek oka legyen a panaszra, miszerint téged kihallgatatlannul ítélnék el.“

Ekkor Ferenc uram nagy nehezen felállt, és közelebb ment a fejedelemhez, amennyire csak engedték, hogy a fejedelem hallhassa szavait, és így szólt: „Méltóságos fejedelem, látod, egészségem rozzant és megtörött, Isten keze megérintett engem, hangom elvette úgy, hogy én magam felelni nem tudok, engedtesz meg ezért fiamnak (fejével vejjére mutatott, kezét ugyanis felemelni már nem tudta), hogy ő beszéljen helyettem.“ A fejedelem nem értette meg, mert a szerencsétlen alig tudta forgatni nyelvét, ezért a vót kérdezte meg, hogy mit is akar. Ez előadta apósa kérését. A fejedelem tüstént beleegyezett, ők pedig visszamentek helyükre.

Ekkor Kendi Sándor, kinyitva valamilyen összehajtott papirost, amelyre kérdések voltak feljegyezve, azokat ilyenképpen adta elő: „Először azt kérdezzük tőled, Dávid Ferenc: beszéltél-e a gyülekezet előtt arról, hogy az imában Krisztust nem kell segítségül hívni? másodsor, hogy akik Krisztust segítségül hívják, úgy tévelyegnek, mintha a boldogságos Máriát, Pétert, Pált és más halott szenteket hívnának segítségül?“ A doktor ekkor Dávid Ferenc valamilyen írását mutatva elő, hogy vallja be, vajon az ő műve-e. A szerencsétlen ember felelni kezdett úgy, ahogy tudott, de szavait senki sem értette meg. Ezért a mellette álló vó, aki fülét a szájához közel tartotta, és már korábról ismert minden dolgot, és nagyon felkészült ember volt, válaszolt:

„Először az írást illetően: Ami a miénk, arról nem tagadjuk, hogy a miénk, ami viszont a másoké, és nevünkben terjesztük, azt most sem követeljük a magunkénak. De az a bizonyos írás nem olyasvalami, amelyet most meg kellene védeni vagy cáfolni.“ Ő ugyanis azt szeretné, ha a mindkét részről elfogadott feltételek érvényben maradnának. A per ugyanis még folyamatban van, és nem adhat választ addig, amíg a lengyel és a mi egyházunk ítéletét várja. „Ami pedig — mondotta (ugyanis az apósa szavait adta elő) — az én kérdésemre tartozik és azokra a kérdésekre, amelyeket a méltóságos fejedelem tett fel...“ Ekkor a doktor képtelen volt elviselni a vó beszédét, és azt követelte, hogy maga Dávid Ferenc mondja el, hogy a maga és az általa mondott szavait a fejedelem jogtudor titkára feljegyezhesse. A szerencsétlen hozzá is kezdett, de amikor szavait nem lehetett hallani, ismét engedélyt adtak a vőnek, hogy helyette beszéljen. [A vó elmondta, hogy Dávid Ferenc Kolozsváron a kánai menyegzőről beszélt, és az alábbi következtetést vonta le:] „Bármiféle istentisztelet, mely Isten szavában nincs meg hagyva és elrendelve, az Istennek kedves nem lehet. Krisztusnak segítségül hívása, szívem mély meggyőződése szerint a szent iratokban Isten meghagyásaként vagy rendeleteként sehol sem található. Következésképpen az nem is lehet kedves Isten előtt. Ami pedig a második kérdést illeti, ezeket mondtam: valóban, ha a Krisztus segítségül hívására vonatkozó ésszerű okokat, vagy azt akarjuk fürkészni és kutatni, hogyan lehet segítségül hívni emberi kóhalmányok és saját eszünk alapján, bizony ugyanazon okok alapján a szenteket is, akár életben vannak, akár halottak, segítségül hívhatjuk.“

Mialatt ezeket elmondotta, és a jegyző lejegyezte, a doktor gúnyos nevetéssel e szavakban tört ki: „Visszatértetek a zsidózásra (judaizmusra).“ Ferenc úr halk hangon válaszolt: „Doktor úr, néhány évvel ezelőtt te is éppen ezen a véleményen voltál.“ [Miután Lukács szavait feljegyezték, Kendi elismerte a vallomás helyességét, és kijelentette, hogy ha nem mondott volna igazat, a beszédet Kolozsváron hallgató és Gyulafehérvárra megidézett tanúk rábizonyították volna.] Ennek végeztével a doktor felállt, és kiakádvá férges lelkiismeretét, ezekre a szavakra fakadt: „Ferenc úr azt állítja, hogy én is ugyanazon véleményen voltam. Én viszont állítom és tanúságot teszek Isten előtt, a méltóságos fejedelem és az egész egyház előtt, hogy nem voltam, és ebben sohasem értettem egyet, mi több, ha akár mondtam, akár írtam valamit ilyen értelemben, azt most visszavonom és elállok tőle.“ Még hozzáfűzte: „Te is így fogsz eljárni, Dávid Ferenc!“ Amire a vó hirtelen fellobbanva ezt mondta: „Nem fogja tenni, nem az állhatatosság, hanem a léha ember sajátja, hogy az egyszer kimondott szót minden ok nélkül visszavonja.“ Amire az öreg

(ti, Blandrata) megjegyezte: „Ne akard saját magadat is elveszíteni!“ „Végre legyen meg az Isten akarata“ — válaszolt megvetéssel Lukács.

Ezután a doktor sürgetni kezdte, hogy olvassák fel a téziseket. Ugyanis azt vállalta magára, hogy a kinyomtatott vagy az írott könyvek alapján be fogja bizonyítani, miszerint Dávid Ferenc újító. A téziseket Dávid Ferenc írásaiból és Fausto írására adott válaszából gyűjtötte össze, de agyafúrtan hol megcsontolta és eltorzította az írások értelmét, hol más értelmet adott a szavaknak, hol pedig hamisan idézett.

Megkezdődött a tézisek felolvasása... [Közben heves vita támadt Lukács és Blandrata között. Az előbbi azt állította, hogy a tézisek felolvasása fölösleges, az utóbbi viszont szükségesnek tartotta, és fenyegetőzni kezdett.] Ekkor az öreg (ti, Blandratát), aki kissé messzire ment, Kendi Sándor figyelmeztette, hogy szerényebben viselkedjék. Végül lecsillapodott, és tovább folytatták az olvasást, ameddig csak akarták.

Miután mindent elolvastak, amit akartak, Lukács felszólította az apóst, álljon fel, és kérje meg a fejedelmet, hogy elsősorban szigorú fogsága, azután megroskadát egészsége miatt, járuljon hozzá a védelem másnapra való elhalasztásához, hiszen még a bűnügyekben is három napot szoktak engedélyezni a vádlottnak arra, hogy a vádlónak válaszoljon, de meg az idő is eljárt, s már csaknem 12 óra van, ezenkívül ők maguk is felkészületlenek, mert bizony nem adtak elég időt számukra, és sem a fiaikkal, sem a papokkal nem tudtak megbeszélést folytatni. [E kérdés körül ismét nagy összecsapás keletkezett a két fél között, és Dávid ellenfelei váltig hajtogatták, hogy az elhalasztásra nincs szükség.] Mialatt a tanácskozás arról folyt, vajon az ügyet el kell-e másnapra halasztani, vagy sem, őket kiküldték a teremből, amire azt kezdték követelni, hogy vádlóik szintén hagyják el a termet, nehogy ők legyenek a bírák is. Követelésüket azonban nem engedélyezték. A tanácskozás befejezése után bebocsátották őket, megadták a halasztást, és engedélyezték, hogy bárki bemehessen Dávid Ferenchez. [Kiderült, hogy az ellenfél azért harcolt annyira az elhalasztás ellen, mert attól tartott, ami be is következett, hogy közben Gyulafehérvárra érkeznek a Dávid Ferencet támogató főnemesek is.] Mindenki visszatért szálláshelyére, Dávid Ferencet pedig a börtönbe vezették. A testvérek seregét megdöbbenette a váratlan eset, és tanácskozásra gyűlt össze, de egyáltalán nem tudta, hogy ebben a veszedelmes dologban mitévő legyen, vagy hogy összegyűlve, milyen határozatot hozzon. Dávid Ferenc még tehetetlenebb volt, ennek ellenére a kislelkűség semmi bizonyítékát nem adta. A nemesek felkeresték, és kérdezősködtek a per állásáról. Sok mindent el szeretett volna mondani, de a hangja cserbenhagyta. Mindenkit külön-külön arra buzdított, hogy az ő ügye miatt meg ne botránkozzék, s még ha neki meg is kellene halnia, a világ látni fogja, és e fényből tudomásul veszi, hogy egy Isten van, aki megkívánja, hogy egyedül részesüljön isteni tisztelésben. Ennek ellenére, nehogy valaki, a helyzetet nem ismerve és lelkiismeretfurdalást érezve, az élet e válságos pillanatában magát hozzá kösse, a vele együtt könnyező testvéreket arra intette, hogy kiki, amennyire teheti, megmentve lelkiismeretét, inkább a békére gondoljon mindaddig, amíg az Úr nyugodtabb időket ad. Ezen a napon az ügyben semmi más nem történt.

Azok pedig, akiknek ez szívéükön feküdt, összegyűjtötték azokat az írott és nyomtatott könyveket egyaránt, amelyek Blandrata és néhány más hamis testvérnek az egyetlen és az egyedülvaló igaz Isten Atya segítségével hívásáról szóló állítását tartalmazzák. [Ezek között a szerző felsorolja Blandratának írásba foglalt erre vonatkozó kijelentéseit, a Parutával együtt kiadott Cathechésist, Sommernek Károlyi ellen írott könyvét és a Biblia számos helyét.] Mire mindent elrendeztek, reggel lett. A fejedelem meghagyása szerint körülbelül fél hét óraker ismét a palotába indultak. Dávid Ferencet ereje annyira elhagyta, hogy már lépni sem tudott, hanem négy pap vitte a helyére.

Miután a terem elcsendesült, engedélyt kaptak a szólásra. [Dávid Ferencnek és övének kevesebb időt engedélyeztek a védekezésre, és szavaikat nem méltatták különösebb figyelemre. Blandrata a Lukáccsal folytatott szóharcban alulmaradt. A nő ezután] hozzákezdett, és mindent elmondott, ami apóstának védelmét szolgálta. Mihelyt befejezte, a méltóságos fejedelem kancellárja az írásokat, valamint a könyveket, amelyekből idézett, elvettette tőle. Miután maga Lukács az összezt átadta, kirendelték vagy inkább kivezették őket a teremből, az egész városban éber őrséget helyeztek el, nehogy — amint feltételezték — valaki az ő felekezetének papjai és szolgálói közül elmenekülhessen. Lukács viszont nagyon hevesen azt követelte, hogy ugyanúgy az apóst vádlói is vonuljanak ki, mert valamennyi nép minden törvénye, vallása, szokása, alkotmánya ezt követeli. [Kendi Sándor azzal utasítja el Lukács kérését, hogy a tanácskozásban szükség van a vádlókra.]

Mielőtt azonban kivezették volna őket, Dávid Ferenc még egyszer arra intette

a doktort, hogy gondolja jól meg, és tartsa magát az Írás feltételeihez, ő maga ugyanis nem utasítja vissza aláírását, ha valaki helyesebb tételeket javasolna; várja meg a lengyel és az erdélyi egyházak ítéletét, úgy, ahogyan ő maga javasolta. Erre a doktor megkérdezte: „Hajlandó vagy belenyugodni a lengyel egyházak ítéletébe?” [Mivel Dávid Ferenc késelekedett a válasszal, Lukács ismét összeeszedült Blandratával, de Kendi Sándor rendre utasította.] Dávid Ferenc ellenben ezt felelte a doktornak: „A lengyelországi derék férfiak ítéletének magam alávetem, amennyiben a kéziratot megküldik.” Amire a doktor megkérdezte: „És nem fogunk tovább vitatkozni róla?” Dávid Ferenc mintegy a halál előérzetével ezt válaszolta: „Én mostantól fogva nem vitakozom.” Erre a doktor felkiáltott: „Nagyszerű! megígérte, hogy alá fogja írni a lengyel egyházak ítéletét, ugyanis maguk a lengyelek, mégpedig háromszáz egyház, elfogadták a Krisztus segítségül hívásának tanát, és erről egy nagyon szép dialógust foglaltak írásba. Ebből azután az egyház meg fogja érteni a lengyelek ítéletét. De nehogy valaki azt állíthassa, hogy neki ez nem volt meg, iratát a mi iratainkkal együtt elküldjük Lengyelországba, s miután megkapjuk onnan az ítéletet, a mi és az ő írásaival együtt sajtó alá rendezzük.”

Ennek befejeztével Dávid Ferencet kivezetik, és azokat is kiharcolják, akik az ő felekezetén vannak. A tanácskozás éppen másfél órát tartott. [A tanácskozásról kiszivárgó hírek nem voltak kedvezőek Dávid Ferenc számára.] Hogy a fejedelem és a bírák mentegetni tudják magukat, és tiszta lelkiismeretüket megtartásák, vádlóikat iszonyú és rettenetes eskünek vetették alá, ti. annak: „Vajon ők részesei és tudatában voltak-e ennek az újításnak és vélekedésnek? azután meg: vajon ez káromlás-e az Istennek?” Először a doktor állt fel, és ilyenféle esküt tett: „Én, Blandrata György, vallomást teszek a mindenható Isten és az ő fia, az Úr Jézus Krisztus előtt, és a szent angyalok és Isten választottjai előtt, hogy semmiben sem voltam Dávid Ferencnek ezen a véleményén, sem részese, sem tudója annak nem voltam, és állítom, hogy az új, és ezenfelül Istennek és az ő fiának iszonyatos káromlása.” Egymást követően ugyanígy tették le mások is az esküt, számszerint kb. 25 személy. [A szerző külön is idézi Hunyadi Demeter és Szegedi Lajos minden mértéket meghaladó túlzásait.]

Utánuk a magyarországi trinitáriusok következtek az eskütételre. Míg a többiek úgy tették le az esküt, mintha összeesküvést szöttek volna Dávid Ferenc halálára, az egyik közülük (a nagybányai egyház pásztor) meg akarván menteni lelkiismeretét, megjegyezte: „Azt akarom, hogy lelkiismeretem szabad legyen, számvetésemet semmiképpen sem szeretném elkötelezni. Én ugyanis lelkiismeretesen megvallom, hogy Dávid Ferencet újításáért el nem ítélem. Ugyanis már a váradi vitán, amikor nem titkolta, hogy Izraelnek amaz egyetlen Istenére kell hallgatni, és hogy Krisztusnak az Atyja egyedülvaló, már kizárta az istenségből a fiút és a szentleket, ami által jóllehet közvetlenül nem tagadta, hogy Krisztust imádni kell, mégis valójában közvetve már akkor tagadta. Tehát állítom, hogy ő most semmit sem újított.” Ezt hallva a többiek rossz néven vették, mert elpártolt tőlük.

Ezután a szászok fújták a maguk régi nótáját: ők az ágostai hitvallástól sohasem távolodtak el, és most is szilárdan mellett állnak, és ellene semmiben sem akarnak véteni, ez az oka annak, állították, hogy jelenleg semmiféle megrovást nem akarnak tenni. Végül a mi részeinken élő nemességet kérdezték meg. Ez kifejtette, hogy inkább Dávid Ferencnek Krisztus nem imádására és segítségül nem hívására vonatkozó véleményéhez ragaszkodik, mintsem ismét aláírja az ellenfélnek ugyanannak az Isten Krisztusnak imádásáról szóló [általuk] már elítélt véleményét.

A sorrendben utolsó Kendi Sándor a fejedelem, a saját és a jezsuita nevében megvallotta a háromságot, és Dávid Ferenc véleményét mint istenkáromlást elítélte.

Amikor mindez véget ért, behívták Dávid Ferencet. Mihelyt megérkeztek a tanácskozásra, íme, a vádlók esedezve arra kérték a fejedelmet, hogy kimélje meg Dávid Ferenc életét. Ezalatt a doktor, ott hagyva az övét, Dávid Ferenchez ment, és őt átölelve, fülébe súgta: „Ne félj, kegyelmet fogok találni számodra a fejedelemnél.” Erre Dávid Ferenc ennyit mondott: „Eredj, eredj, végezd be, amit elkezdél!” Sokan, sőt maga a fejedelem is, az ölelést Júdás csókjaként magyarázta. [A magyarországi trinitáriusok helytelennek tartották a megszelídült vádlók kegyelemkérését, és Dávid Ferenc kivégzésére szólították fel a fejedelmet:] „Méltóságos fejedelem, mindkét táblának az öre, ma Téged, feleségeddel, gyermekeiddel és minden utódoddal együtt, tisztaságunknál fogva, az iszonyú bíró, Jézus Krisztus ítélőszéke elé idézünk, akik ez itt káromolt, ha megengeded, hogy ez életben maradjon.” A fejedelem ezeket hallva, vagy megdöbbenve a hallatlan új fordulaton, vagy felbosszankodva a szemérmetlen támadáson, felindult arccal felszólította Kendi Sándort, hogy válaszoljon: „A méltóságos fejedelem hallotta a mindkét részről

elhangzott beszédek, következésképpen öfelsége ígéri, gondja lesz róla, hogy mindenkinek bebizonyítsa: a bűnt büntetlenül nem hagyja.“ Majd Dávid Ferenc felé fordulva ezt mondotta: „Határozat. A méltóságos fejedelem megértette ezt az egész ügyet, hogy hóbortos viselkedéssel, semmibe véve az egyház egyetértését, miképpen vetemedtél erre az átkos istentelenségre (ateizmusra) és hallatlan istenkáromlásra, hogy az ország törvényei ellenére (könyveket) adtál ki és újítottál. Következésképpen a te érdemtelenségedhez méltón öfelsége téged elretentő példának állít, mert másokat is el kell rémíteni az ilyenfajta örületes újításoktól. Egyelőre a méltóságos fejedelem őrizetbe vétet mindaddig, míg utólag rólad döntést nem hoznak.“

Ismét átadták a katonáknak, hogy őt egyedül vezessék el, és többé senkit nem engedtek hozzá. Sőt, az őrcsapatok sokáig játszadoztak a kalapjával, és lábukkal rátapostak, míg az egyik könyörületes testvér neki vissza nem vitte. [Dávid Ferenc eltávolítása után a kancellár azzal fenyegette meg követőt, hogy ugyanaz a büntetés vár mindazokra, akik az elítélt véleményéhez ragaszkodnak, és felhívta őket, hogy tegyenek tanúbizonyságot Krisztus imáadásáról. A felhívásra senki sem válaszolt. Végül is arra kérték a kancellárt, hogy ügyüket halassa másnapra.] Ekkor Óvári Péter így szólt: „Bizony a halál igen keserű, mégis a lelkiismeret szabadságát föléje kell helyeznünk.“ Alighogy kimondta e szavakat, az egész nemesség felállt, és esedezve azt kérte, hogy a papok ügyét halasszák másnapra. [Attól tartva, hogy felmentik papi hivatalukból, neviüket mindannyian felírták egy lapra, sőt még Lukács nevét is odaírták. Másnap megjelentek a fejedelmi palotában, és valamenynyien csatlakoztak Blandrata véleményéhez; Lukács azonban világi mivoltára hivatkozva azt állította, hogy rá az innovációs törvény nem vonatkozhatik. Erre őrizetbe vették, és az innovációs törvényt a világiakra is kiterjesztették. Harmadnap Dávid Ferencet Dávára szállították, ahol november 15-én a várbörtönben meghalt.]

A bevezetőt írta és a szöveget a latin eredetiből fordította Bodor András

HAJÓS JÓZSEF

Lessing Dávid Ferencéről

Erdélyi vonatkozások az első tárgyilagos Neuser-cikkben

Gyűlöltre méltó volt és marad Lessing minden intoleránsnak. Mert nem tűrte a türelmetlenséget. Nem is gyakorolta, hacsaknem épp a türelmetlenség ellen. Szinte született ügyvédje volt a gondolatszabadságnak, főként a szabadgondolkodásukért megrágalmazottaknak. Így Adam Neusernek, aki végül is a szultánnál keresett menedéket, hogy ne kerüljön máglyára Rómában, mint Palaeologus, vagy a kálvinista Rómában, mint Servet; hogy ne fejezzék le Heidelbergben, mint Sylvanus, vagy ne vessék életfogytiglani transzilván börtönbe, mint Dávid Ferencet. Az említettek ugyanis elvtársai voltak, sőt — a már 1553-ban kivégzett Servet kivételével — közvetlen harcostársai az unitarizmusban.

A monista Spinozához való vonzódásának a megvallása volt Lessing utolsó nagy ajándéka. Két év múlva Herder, aki Spinoza *Etikája* első német fordításának a megjelenése évében született, ezt az *Etikát* ajándékozta Stein asszonynak karácsonyra. Ami nem pusztá véletlen. Az sem véletlen, hogy az unitarizmus is hatott Spinozára. És az sem, hogy az antitrinitárius Neuser egyik fontos levelét Lessing adta ki — történetesen pont 200 esztendővel megírása után. Lessing előbb is foglalkozott az unitarizmussal, kivált a lengyel Andrzej Wiszowatyval, aki Spinozát és Locke-ot is befolyásolta (hogy csak az 1632-ben született nagy nyugati filozófusokat említsük), sztoicizáló erkölcsstanával pedig Dimitrie Cantemir *Divanuljában* is jelen van. Lessing távolról sem vélte e haladó szellemű, 200 évvel ezelőtt elhunyt lengyelnek a munkáit fecsegésnek, „mismás Wischiwaschi“-nak. 1774-ben, egy évvel a leibnizi Anti-Wissowatiusszal foglalkozó cikke után szólt Lessing az erdélyi unitarizmusról, mégpedig Neuser tőle fölfedezett levele kapcsán, melynek első kiadása Kolozsvárt is megvan. A cikk Lessing *Zur Geschichte und Literatur aus den*

Schätzen der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel című sorozatának harmadik kötetében jelent meg. Mivel magyar nyelven tudunkkal nem ismertették, kiemeljük az Erdélyrel valahogy összefüggő mozzanatait.

Az *Adam Neuser*ről — néhány autentikus hír című írás elején szerzőnk jelzi, hogy a wolfenbütteli könyvtárban rábukkant „ennek a szerencsétlen unitáriusnak” Konstantinápolyban, 1574 tavaszán kelt, egy németországi barátjához intézett leveleire, és pedig minden valószínűség szerint annak egykorú másolatára. A levél közzététele előtt Lessing idéz néhány művet, mely kiter Neuserre. (Az alább szóba kerülő munkák mind megvannak Kolozsváron.) Kezdi Christian Gottlieb Jöcher *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*jával (1751. III. 887—888. has.), melyből egyebek közt megtudható, hogy a sváb származású Neuser a lutheránus vallásról áttért a reformátusra, majd — Heidelbergben, ahol bizonyos sérelmek érték lelkeszi pályafutásában — a szocinianizmusra. Az új tannak néhány kartársát is megnyerte, és összeköttetésbe lépett „Blandrata Györggyel, a híres szociniánussal, aki akkor az erdélyi vajdánál volt orvos”. Neuser számos viszontagság után, 1576 őszén halt meg, Konstantinápolyban. Az erdélyi szociniánusok — fejezi be cikkét Jöcher — száz aranyért megvették kéziratait, melyekből azonban soha semmi se látott napvilágot. (Jöcher rövidítve veszi át az 1744-es *Neu vermehrtes historisch- und geographisches allgemeines Lexikon* Neuser-cikkét. Ennek bevallott forrásai közt szerepel Stanislaus Lubienietz *Historia reformationis polonicae*je, mely Palaeologus mágyahalálának centenáriumán jött ki, és tévesen állítja, hogy Johannes Sylvanust is élve égették meg. E lengyel ariánus ilyen baklővesei persze nem gátolták meg Leibnizet, hogy névrokonát lássa benne.) Mivel Jöcher „túl nyomorult kompilátor”, Lessing idéz egyes forrásaiból is (H. Altingtól és a belőle merítő J. M. Heineccióstól), majd *in extenso* adja Neuser hosszú, öngazolásszerű levelét, (Lessing műveinek legújabb, Rilla-féle kiadásában a 7. kötet 591—605. lapján olvasható.)

1570-ben, miután lelepleződött szervezkedési kísérlete, mely valójában a genfi típusú egyházi parancsuralom bevezetése ellen irányult, Neuser kénytelen volt menekülni német földről. Levelében elmeséli, hogy egy darabig Lengyelországban tartózkodott. Mivel élete itt is kezdett veszélyben forogni, összeköttetésbe lépett a nagy tudású Sommerrel — „mit dem hochgelehrten Herrn Johan Summer, Rector zu Clausenburg oder Colozsvar in Siebenbürgen”. Az utóbbi szavak után Lessing egy csillagot tesz, jelölve annak, hogy itt „valami hiányozni látszik”. A hajdani másoló nyilván átugrott egy-két sort, s ezért egyrészt csak sejtjük, hogy Sommer ajánlatára hívták meg Neusert Kolozsvárra lelkésznek, másrészt nem tudjuk, kire (talán a lengyel Tretiusra?) vonatkozik ez a passzus: „... írt Kolozsvárra a tanácsnak, mely engem prédikátorául vett föl, ne tartanának engem föl, hanem hagyjanak továbbvonulni.” Am a tanács — folytatja Neuser — elérte a fejedelemlét, hogy maradjon, ha nem vezet be új tanokat. „Időközben az erdélyi fejedelem udvari prédikátora, Dipnisius [olvasd: Dionysius Alesius, János Zsigmond volt udvari papja, majd szászfenesi református lelkész] kikürtölte [...], hogy Heidelbergben teherbe ejtettem egy hajadont és házasságtörést követtem el [...]. Mihez hozzájött néhány ügy köztem és más kolozsvári papok közt, mivelhogy hitvallásukkal nem mindenben egyeztem.” (E nézeteltérésekről l. Pinnát Antal: *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren*. Budapest, 1961. 120—123.) Az új, katolikus fejedelem megtiltván az unitáriusoknak a nyomtatást, Dávid Ferenc püspök Neusert, mint ez írja, két hónapra átküldte a török basának alávetett Simándra, hogy az ottani nyomdában kiszedesse rágalmazóinak a cáfolatát, esetleg más munkáját is. Dávid ajánlólevelet adott neki „zu den Buchdrucker gen Schiman [...] mit Namen Paulus, und [...] an den Herren Benedikt, den Prediger zu Temitschwar”. (Nyilván Óvári Benedekről, a gyulafehérvári iskola hajdani igazgatójáról van szó, és Karádi Pálról, aki Óvárival együtt volt kénytelen Erdélyből a határszéli török hódoltságba költözni, miután abrudbányai nyomdájában megjelentette a *Balassi Menyhárt árulatasáról* című szatirikus párbeszédet.) De Neuser már Lugoson találkozott a „judaizáló”, azaz unitárius Paulusszal, aki túlbuzgó ortodoxok miatt idemenekítette nyomdáját. (Különös véletlen, hogy negyedfél évszázad múltán épp Lugoson jött ki Lessing *Die Juden* című vigjátékának román fordítása, A. A. Pecurariu tollából, Ioan Baciú nyugalmazott pápa költségen! Akkor, az 1920-as évek elején, Baciú volt az itteni színpártoló társulat lelke.) Neuser — mint maga meséli — Paulusszal Temesvárra ment, az őt barátsággal fogadó Benedictushoz, majd Konstantinápolyban talált menedéket, honnan egyebek közt „az Új Testamentum igen régi példányaikat” küldte meg erdélyi barátainak.

Lessing rendkívül éles logikával védi Neuser szavahihetőségét, például amaz állítás ellen, hogy Békés Gáspárra bízta a szultánhoz szóló, a pfalzi hatóságokra és a trinitáriusokra sérelmes levelét, és hogy Békés ezt a német császárnak adta oda. Ellenérvelésének tényszerű alapját Lessing részint Istvánffy Miklós posztu-

musz művének első kiadásából veszi (*Historiarum de rebus Ungaricis libri, XXXIV. Köln, 1622. 517.*), melyet többször is szó szerint idéz (apró eltérésekkel, mint egyes vesszők elhagyása, *fecit* helyett *fecerit* stb.). Hangsúlyozza, hogy Békés az unitárius erdélyi vajda megbízásával ment II. Miksa császárhoz, és hogy „János Zsigmond fejedelem legmeghittebb barátja volt s maga is áriánus“. János Zsigmond és Békés (lengyeles írásmóddal „Bekesz“, latinosan Bequessius) antitrinitáriusságát illetően Sandiustra hivatkozik, és pedig így: „Enucl. Hist. Eccles.“ Lib. III. p. 430. Az ifjabb Christopher Sand (1644—1680) *Nucleus historiae ecclesiasticae*jeéről van szó (Köln, 1676), pontosabban a *Liber tertius enucleatae historiae ecclesiasticae*-ről (tehát hibás a lessingi rövidítést „Enucleatio“-vá föloldani), melynek 430. lapján további erdélyi vonatkozások is vannak. (A kezünkben járt példány ifj. Sófalvi József volt, a Sulzer-fordító Sófalvi fiáé. Mellesleg: Sulzer ösztönzésére alapította Lessing a *Briefe, die neueste Literatur betreffend* című folyóiratot.) Ezután Lessing 17 pontba foglalja további megjegyzéseit. S ha ezek — írja — önmagukban talán nem nagyon fontosak, mégis annak, ki valaha a mező e csücskében dolgozna, meg-takaríthat hol egy kis fáradságot, hol egy kis balfogást. (Mivel mi is így vélekedünk, rátérünk az Erdélyt közelebről érintő pontokra, kezdve a negyedikkel.)

Adam Neuser levele szavahihetőségét — jegyzi meg Lessing — növeli megjegyzése avval, amit Neuser 1573. október 21-én mondott Gerlachnak. (Idősb Stephan Gerlach 1674-ben kiadott *Naplójának* 36. lapja szerint Neuser Erdélyben „nyugtalanított bizonyos hitközségeket.“) Neuser kolozsvári tartózkodásakor „a lengyelországi és az erdélyi testvérek a megigazulás hittételét vitatgatták“. Könnyű kitalálni — teszi hozzá Lessing —, melyik oldalon állt Neuser e vitában. „Kétség-telenül Dávid Ferenc oldalán, akiről napjainkban nem lehet elég hangosan ismételni, hogy Socinus maga lett üldözőjévé. Ennyire bizonyos, hogy szektázók, még ha oly keveset is hisznek, azok ellen, akik ez a keveset sem akarják hinni, alkalomadtán ugyanakkora türelmetlenségre hajlamosak, mint amekkorára örökkön képes velük szemben a legbabonásabb ortodox.“ Jellemző Lessingre, hogy e nagy és fájón történelmi igazság kikiáltása után nem tartja rangján alulinak helyreigazítani azokat, akik János Zsigmondot a Báthori-családból valónak mondták, Neusert pedig szociniánusnak, noha „rég halott volt, mikor Faustus Socinus először tette magát ismertté“. (Az említett, 1744-es bázeli lexikon Neuser-cikkében is János Zsigmond Sigismundus Bathori néven szerepel. A Johannes Semmerről szóló cikk pedig nem jelzi, hogy Sommer — Dávid Ferenc veje — már a kolozsvári unitárius iskola rektora volt 1572-ben, mikor találkozott Krakkóban Neuserrel. Jöcher se közül többet Sommerről, mint amennyit Czvittinger és Zeltner jelez.)

Neuser bizonyára segítette Dávid Ferenc és Sommer további balratolódását. Erre vonatkozólag Lessing idézi Samuel Crellnek a Berlinben könyvtároskodó orientalista Mathurin Veyssiére de la Crozéhoz intézett levelét, mely szerint Neuser volt a Krisztus nem imádandó voltáról szóló tan atyja, „Dávid Ferenc ugyanis abban az időben, amikor Blandrata Györggyel együtt cáfolta Georg Maior wittenbergi professzort, még leszögezte, hogy Jézus Urunk segítségül hívandó“. Lessing kétségbe vonja, hogy Neuser vitte Dávidot a non-adorantizmusra: „Még nem volt alkalom utánanézni Dávid Ferenc Georg Maior elleni írásában, hogyan nyilatkozik ő itt Krisztus imadásáról. De kétségkívül nem fog itt másképp nyilatkozni, mint ahogy 1568-ban a gyulafehérvári vitán tette“, ahol „úgy hagyta meg imadását, miként meghagyta istenségét“, azaz — sehoggy (eine, die keine war). Lásd *Disputatio in causa sacrosanctae Trinitatis etc.*, Claudiopoli, 1568 — hangzik Lessing idecsatolt lapalji jegyzete. Ez a jegyzet rövidítve utal ama Heltai-kiadványra, mely címében Dávid Ferencet is említi, és — Heltai Gáspár előszava után — az úgynevezett második gyulafehérvári hitvita református jegyzőkönyvét adja. (Kolozsvárt öt példányt őriznek. Az egyiket Sófalvi József szerezte meg, 200 évvel a mű megjelenése után. A Lessing használat példány ma is megvan a wolfenbütteli hercegi könyvtárban, egy Honterus-nyomtatvánnyal, egy csonka, 1551-es kolozsvári magyar Penta-teuchusszal és Melius Juhász Péter több munkájával együtt.) Lessing Faustus Socinust idézi annak alátámasztására, hogy Dávid Ferenc nem Neusertől vette át a non-adorantizmust. Socinus ugyanis azt írja *De Iesu Christo invocatione disputatio* című munkája ajánló levelében, hogy belátta e munka szükségességét azoknak a „hamis és fölöttébb megrontó“ nézeteknek a kiirtása végett, „melyeket *Jacobus Palaeologus, Johannes Sommerus, Matthias Glirius* és mások *Dávid Ferenc* mellett vagy már előtte elterjesztettek Erdélyben“. És arrébb, hangsúlyozza Lessing, a lengyel szerző kivált Gliriust nevezi meg mint Dávid „hittársát és részint tanítóját“ — *symmystam et ex parte praeceptorem*. (A mű 1595-ös kiadásában a 15. lapon, az 1626-os kiadásban a 14. lapon; Lessingnél — betűhízával — *symmistam* szerepel; az aláhúzások tőle származnak.) A 7. lapon jelzi Socinus, hogy a *Defensio Francisci Davidis*, mely először Baselben, 1581-ben jelent meg, Palaeologus, Glirius

és ifj. Dávid Ferenc közreműködésével készült. Dávid Ferenc fia akkor Baselben tanult. Egy XVI. századi, közben elkallódott naptár egykorú bejegyzéséből tudjuk, hogy Dávidék eredeti családneve Hertel volt. Lessing nyilván még jobban rokonszenvezett volna Dávid Ferencel, ha ezt tudja. Már csak azért is, mert egyik XVIII. századi elődjét a wolfenbütteli könyvtár kezelésében szintén Hertelnek hívták. Mi ezt az adatot az Adelung-féle lexikon megfelelő kötetének 1962. hasábjáról vettük. Véletlenül épp 1962-ben látott napvilágot az a verzió, mely szerint Erdély első unitárius szuperintendensét eredetileg Herdernek hívták, vagyis úgy, ahogy az 1776-ban Weimarban beiktatott szuperintendensét. Ha e verzió téves is, nincs kizárva, hogy Dávid Ferenc valamelyik őse ugyancsak... csordás volt.)

A teljesen Gliriusnak szentelt bekezdését Lessing azzal indítja, hogy itt kénytelen egy kis fölfedezéssel előhozakodni, melyet a magáénak hisz. Sandiusból indul ki, aki *Bibliotheca antitrinitariorum* 60. lapján (miután — tévesen — orvosnak mondja Glirius) idézi Antonio Possevino megjegyzését, mely szerint egy bizonyos Matthias Polonus követte Sommerust a kolozsvári rektorságban — in regimine Scholae Claudiopolitanae. Possevino *Atheismi Lutheri... cum thesibus Francisci Davidis adversus sanctissimam Trinitatem refutatio* című, 1586-ban kiadott művéről van szó, mely a 63. lapon azt is jelzi, hogy ez a Matthias jártas volt a héber nyelvben. Két évvel előbb — és pont százal Sandius *Bibliothecájának* a megjelenése előtt — készült Possevino *Transilvaniája*, mely Matthiast (olaszosan) Gliriónak nevezi, s azt is megjegyzi, hogy Lengyelországból jött, és „Dávid Ferenc agyát a legártalmasb tévelygésekkel töltötte meg“. Az Erdélyben járt olasz jezsuitának ez az anyanyelvén írt munkája csak 1913-ban jelent meg, Veress Endre gondozásában. Sandius nem ismerte, tehát tőle függetlenül föltételezi a Possevino említette Matthias Polonus és M. Glirius azonosságát, és kétségbe vonja Glirius lengyel voltát, ugyanis tudja (honnant?), hogy ez Johannes Sylvanus és Adam Neuser társa volt és részese pfalzi üldöztetésüknek — persecutionis eorum in Palatinatu particeps. (A *Bibliotheca* 60—61. lapján, mielőtt rátérne Dudith Andrásra, Sandius külön foglalkozik Neuserékkel, előbb pedig jelzi azt a hagyományt, mely szerint Glirius 1578-ban egy német munkát adott ki.) Sandiushoz kapcsolódva írja Lessing: „Márpedig tudjuk, és nagyon megbízhatóan tudjuk, hogy a Neuser-féle pfalzi ügyekben Sylvanuson kívül, aki a legrosszabbul járt miattuk, senki más nem volt belekeveredve, csak Jakob Suter és Matthias Vehe. Következésképp vagy Sandius értesítése teljesen hamis, vagy Matthias Glirius nem más, mint Matthias Vehe. Magam az utóbbit hiszem. Matthias Vehe, hiszem én, mikor kénytelen volt elhagyni Pfalzt és Németországot, jónak látta megváltoztatni a nevét, és Vehe helyett Gliriusnak nevezte magát. Az ok, amiért ezt hiszem, az, hogy számomra Glirius nem tűnik egyébnek, mint a Vehe lefordításának. Mert Vehének hívtak és hívnak ma is Németország különböző vidékein egy drága szörmét, vagy inkább azt az apró állatot, melynek bundája ez a szörme, s amelyet a latinban az általános *glis* szóval neveznek meg; úgyhogy a *glirius* melléknév igen könnyen jelenthetné azt, aki nevet egy ilyen Vehéből hitte származni.“

Mint említettük, Lessing Sandius nyomán állítja Glirius német voltát. A vonatkozó szöveg közvetlen folytatásaként Sandius kiemeli, hogy erről a Gliriusról írta Martinus Ruarus (1657-ben elhunyt szociniánus teológus) Abraham Caloviusnak: „Dietrichus Dorschius, aki azonos Nathanaël Aelianus Matthaniával és Matthias Gliriuszal is, a Krisztus birodalmáról erősen [plane] judaizált.“ (Glirius nyomdokát — folytatja Ruarus — követte Jacobus Palaeologus, Dávid Ferenc és Joannes Sommerus.) Sandius nyilvánvalóan Ruarusnak Amsterdamban, a fiaitól kiadott levelezéséből idéz, és pedig ennek az 1677-ben megjelent első kötetében levő 46. levélből. Neuser kapcsán Lessing is utal erre a kötetre, mégpedig így: „*Epist.*“ Cent. I. 87. Az utóbbi szám mindenképp téves, mert Lessing a 47. levélből idéz, annak a 225. lapon található részéből. Feltevésünk szerint Ruarus válogatott leveleinek sem első, sem második, 1729-es, Zeltneről kommentált kiadását nem látta. Ha mégis belenézett az utóbbiba, elkerülte figyelmét a jó két évvel korábbi, 1638 januárjában kelt, 46. számú levél és főleg Zeltner hozzászatolt jegyzete Gliriusról. Itt ugyanis G. G. Zeltner a Glirius nevét kapcsolatba hozza a Vehe névvel, és utal a *Historia crypto-socinismi* című, szintén 1729-ben kinyomtatott művére, mely megvan Wolfenbüttelben, akárcsak a Ruarus-levelek két említett kiadása. Az 1729-es Historiának, valamint a tőle csak az erráta hozzáadásában eltérő 1744-es kiadásának a 353. lapján Zeltner már kimondja Glirius azonosságát Matthias Vehével, hozzátéve, hogy az Erdélyben változtatta meg nevét, és bizonyára azért Gliriusra, mert a görögül *dendrobatésznek* [fára mászónak] hívott állatot német földön Vehének mondják. Erre a zeltneri gondolatmenetre való hivatkozást sehol sem találtunk. Nem tud róla Gottfried Arnold sem, akinek *Unparteiische Kirchen- und Ketzer-historie*jára Lessing is céloz. (E vaskos mű második, 1741-ben kijött kötetének 1132.

lapján kerül szóba M. Vehe, de csak mellékesen, Sylvanus társaként.) Zeltner Gliriuszt érintő megjegyzései Jöcher figyelmét is elkerülték, bár ő többször merít Zeltnerből, például éppen Sommer és Neuser kapcsán. Vehe-cikke forrásául egy számunkra most hozzáférhetetlen munkát tüntet föl: Bertram *Parerga Ostfriscáját*. A wolfenbütteli könyvtár szíves közléséből tudjuk, hogy Joh. Frid. Bertram műve Brémában, 1735-ben jelent meg. Jöcher bizonyára innen veszi, hogy Vehe Erdélyből Kölnbe került, ahol „egy istenkáromló könyvet“ adott ki, majd egy ideig a keletfriz „Emben“ helységben élt, „ám itt is letartóztatták, és — miután megszökött — Grethsielbe menekült, ahol 1589. december 2-án halt meg, börtönben“. (Az Ems torkolatánál fekvő Emdenről és a tőle északnyugatra, Norden mellett levő Greetsielről van szó.) A Jöcher-lexikont folytató H.W. Rotermond (*Fortsetzungen und Ergänzungen...*, V. 1816) kifejezetten Lessing Neuser-írása alapján helyesbíti Jöchert, és valószínűleg elődje, Adelung is Lessingből merít 1787-ben (uo. II.), mikor Vehével azonosítja Gliriuszt. (Ugyancsak Adelung közli, de forrás nélkül, hogy Dietrich Dorschius „oder Dorsius“ és Jacob Dorsius is azonos M. Gliriusssal.) Ha tehát a Vehe—Gliriusz összefüggés fölfedezésében Zeltner meg is előzte Lessinget, inkább az utóbbinak köszönhető a szóban forgó meglátás behatolása a későbbi szakirodalomba. Kivált azért, mert Lessing határozottabban, meggyőzőbben szállt síkra a Vehe és Gliriusz közti identitás elfogadásáért. Erveléséhez hozzátennők, hogy a (nagy) pele jelentésű latin *glis*nek és a mogyorós pelét jelentő német *Haselmaus*nak vagy *Bilch*nek lényegében megfelelő *Feh* 'szibériai mókus' (< középfelnémet *véch* 'tarka szőrme') egy tarkát jelentő *szogy*ökből jön, melynek távolibb rokona a görög *poikilosz* 'tarka' és az ósláv *pisati* 'ír'. Továbbá azt, hogy a magyar *pele* alighanem a *Bilch* közvetítése nélkül ered egy szláv szóból, melynek — Kluge szerint is — rokona a litván *pele* 'égér' (voltaképp 'szürke állat'). Ezt nemcsak azért iktatjuk ide, hogy simábban térjünk át a lessingi megjegyzések következő pontjára, mely Litvániát is érinti.

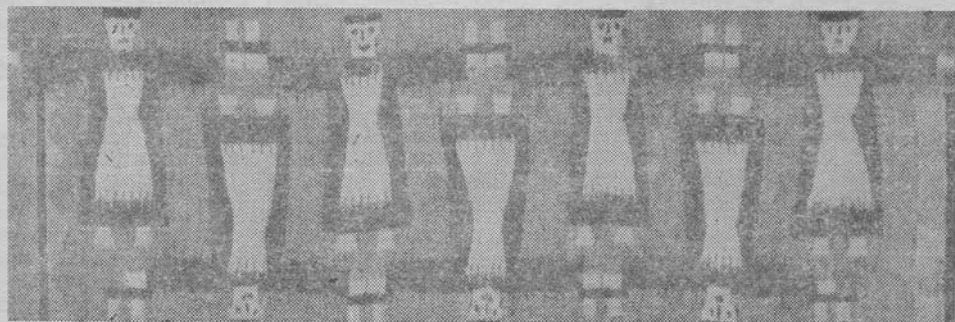
Neuser-cikke 13. pontjában Lessing idézi F. Socinus 1581. november 20-i levelét az olasz származású, nagy műveltségű Marcellus Squarcialupushoz, aki — Blandrata mellett — Báthori Kristóf orvosa volt, és néhány hónappal előbb, Szebenben adta ki az Erdélyben 1580 őszén feltűnt sarki fényről szóló munkáját. E levél szerint Jacobus (Lessingnél itt „Joh.“) Palaeologus tekintélye és írásai „sok rosszat okoztak nemcsak itt Erdélyben, hanem Magyarországon, Litvániában és egyebütt is“. Avagy — folytatja Socinus — nem ő tanította és hagyta hátra írásban *mindenkinél előbb* ebben a tartományban ama fölöttébb szentségtörő és elátkozandó vélekedést Krisztus nem imádandó és segítségül nem hívandó voltáról, sok más, igen vészes tévedéssel egyetemben? És ma nem éppen az ő tana, *melyet némelyek a Dávid Ferenc tanának hisznek*, rontott meg a leggyalázatosabb módon Magyarországon egész hitközségeket? (Lásd: Fausti Socini Senensi ad amicos epistolae... Racoviae, 1618. 35—36. Aláhúzások Lessingtől. Socinus következő szónoki kérdése így szól: Nem ő az, aki — egy új Dávid Ferenc gyanánt — Litvániában az egyházközségeket fölkavarta és mérgével megfertőzte, őket magának Lengyelországnak az eklézsiáitól majdnem elszakította? — Itt jegyezzük meg, hogy Palaeologus *De tribus gentibus* Pírnát Antal szerint Lessing *Bölcs Náthánjára* emlékeztet, és a XVI. században szinte egyedül áll azzal a tételével, hogy zsidók, mohamedánok és bárminemű keresztények üdvözülhetnek.)

A Neuseről szóló tanulmánya utolsó pontjának az elején Lessing Leibnizet idézi. Mivel olyan írásból merít, mely Dávid Ferencre is kitér, előbb számba vesszük azt a három helyet, ahol ez a jeles reformátor szóba kerül Leibniz műveinek Dutens-féle kiadásában. F. S. Loeffler nevű unokaöccséhez intézett, 1694. március 7-i, latin levelében a hannoveri polihisztor így elmélkedik Christophor Sand kapcsán: „Sajátja neki, hogy elítéli Krisztus imádását, amit pedig a szociniánusok és más antitrinitáriusok megengednek. Így ő nagyon közel jut a mohamedánokhoz. Ilyen volt egykor Erdélyben az a Dávid Ferenc, kinek Socinussal való vitája Krisztus imádásáról Socinus írásai közt maradt fenn.“ (*Opera omnia*. Genevae, 1768. V. 413.) Jó tizenkét év múlva Leibniz ezt írja La Crozénak a szociniánusokról: „Igaz ugyan, hogy olyan tisztelettel adóznak Jézus Krisztusnak, melyet a mohamedánok megtagadnak tőle, de úgy tűnik, ez utóbbiak következetesebben járnak el, mint a szociniánusok, hiszen miért imádunk egy pusztá teremtményt? Dávid Ferencnek igaza volt abban, hogy szembeszállt Blandratával és Socinussal; kifejezetten és pontosan [formellement et précisément] csak az örökkévalót és a végtelent imádjuk; és a Teremtő egyesülése a teremtménnyel, bármilyen nagy legyen is ez, nem kell hogy megmássa ezt a tiszteletet.“ (Uo. 481.) Hasonlóan szól a skót Thomas Burnethez címzett, 1712 októberéből való levél: „...ha csak az emberséget [l'humanité] vennők tekintetbe, ő [Krisztus] egyáltalán nem érdemelne meg az imádást, ahogy más próféta sem; és a mohamedánok érzésével kellene iránta lennünk. Egy

bizonyos Dávid Ferencnek Erdélyben igaza volt hajdan Socinus ellen vitázni; mert a szociniánusok, valamint az áriánusok elvei értelmében Jézus Krisztust egyáltalán nem kéne imádni, másként a pogányság vallásgyakorlatát igazolnók.“ (Uo. VI. 287.)

Az előbbi, La Crozénak küldött levele vége felé, miután említi Blandratát (aki szemtanúja volt Servet máglyahalálának), Leibniz bevallja: „Servet szerencsétlenségével annál inkább együttérzek, mert rendkívüli képességűnek kellett lennie, ugyanis napjainkban rájöttek, hogy tudott a vérkeringésről.“ Lessing hozzáfűzi: „Leibniz ebben tévedett ugyan, amint ezt később ő maga megjegyezte. Engedségek azonban meg, hogy e szavait utánozva következzek: annál inkább érzek együtt Neuserrel, mivel úgy gondolom, valamivel több volt, mint antitrinitárius; jó gépészfej volt, egy találmányon dolgozva, mely alighanem hasonlított arra, amelyik száz év múltán Leibniz eszét is megjárta. »Neuser — írja Gerlach — nekifogott egy olyan kocsi készítéséhez, mely magától mozog és melynek gyors futása által, ha megindul, nagy dolgokat vélt véghezvihetni.« És hogy mit akart Leibniz, azt Bechertől tudjuk.“ Lessing itt a Kolozsvárt hozzá J. M. Heineccius közvetítésével hivatkozik Gerlachra. Ennek *Naplójában*, a 285. lapon olvassuk, hogy Neuser hozzálátott egy sebesen és magától szaladó kocsi összeállításához, elvégezte a próbát is apró dolgokban, de az nagyban sosem akart neki sikerülni. Ami pedig Lessingnek J. J. Becherre való, nem egészen szabatos utalását illeti, ennek a tudósnak halála évében kijött könyvéről van szó, annak 28. cikkéről, melynek címe: *Leibniznek Hannoverből 6 óra alatt Amszterdamba vivő postakocsija* (l. *Nárrische Weisheit und weise Narrheit*. Frankfurt, 1682. 147.).

Nem tudjuk megállni, hogy ide ne másoljunk valamit abból a levélből, amelyet Erdélyi János küldött haza, történetesen épp Amszterdamból és — talán nem történetesen — épp egy július 14-én: „Berlinből egy nap egész Hannoveráig, tehát 50 m. földet jöhettem volna gőzkocsin, de Wolfenbüttelnél leszálltam [...], akarék [...] megfordulni a helyen, hol Lessing mint egykori könyvtárnok, ő, a kritika Luthere, oly sokáig működött vala“ (*Pesti Divatlap*, 1844. 8: 252.). Egy oldallal tovább Erdélyi hangsúlyozza, hogy „Lessing egyik szögletkövet tévé le a német irodalom roppant roppant épületének“, és hogy a „wolfenbütteli töredék“ publikálása is az ő érdeme. Itt visszakanyarodunk egy pillanatra Lessing „Neuser-meglovagolására“. Arra, hogy az Erdélyitől is említett, nagy port fölvert *Töredékek* közlését a Neuser-cikkéhez kapcsolódva indította. *A deisták megtűréséről* című írás elejére célzunk, mely szerint az Erdélyből távozó Neuser aggódását a maga sorsáért eléggé igazolják „Dávid Ferenc utóbbi viszontagságai“. Mint ismeretes, Dávid börtönben halt meg, most 400 éve. Róla már készült dráma, Neuserrel még nem, bár Lessing helyeselte legifjabb öccse ötletét, hogy Neuserrel érdemes tragédiát írni. Lessing maga visszatért a drámaíráshoz, miután megtiltották, hogy tovább közzöljön a *Töredékekből*, melyeket egyik hamburgi barátja, Reimarus hagyott hátra, amit azonban igyekezett eltitkolni, azt sejtette, hogy a szerző Spinoza első német fordítója, a Wolfenbüttelben 1751-ben meghalt J. L. Schmidt. Így született meg utolsó remeklése, a *Bölcs Náhán*. Ennek centenáriumát — száz évvel ezelőtt — a világviszonylatban is úttörő *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok* szerkesztői kettős számmal ünnepelték meg. Ebben Brassai többek közt a lessingi gyűrűpéldázat újabb (harmadik?) magyar fordításával van jelen, Petre Dulfu meg e példázat román tolmácsolásával.

Kozma Erzsébet faliszőnyege

Herbert Marcuse

Az el nem felejtett lehetőségek mítosza

Kihalt a nagy gondolkodók nemzedéke. Lukács, Bloch, Jaspers, Heidegger, Adorno és Horkheimer életével, úgy tűnik, egy gondolkodási hagyomány is lezárult. Ami közös volt bennük, az a társadalmi létezés „ellehetetlenülésével” való elkeseredett vagy derülítő viaskodás, az élet előre nem látható és nem uralható voltának, a létidentitás elvesztésének tagadása, rezignált vagy lázadó diagnosztizálása. Kulcskategóriáikat a nagy német filozófiai hagyományból merítették, a léthez az emberen keresztül próbálták visszatalálni. A remény vagy a reménytelenség filozófusaiként „nagy” ontológiai és antropológiai rendszerekbe (vagy töredékekbe) építették bele alapvető élményüket — a kiszolgáltatottságot. Marcuséval egy gondolkodási „mód” és egy szellemi klíma folytonossága szakadt meg. A nagy, lényegi kategóriák filozófiája el-sorvadt egy másfajta világban. A hagyományos filozofálás idegenbe száműzve vált jelentéktelenné. Marcuse életével most lezárult egy mítosz is: a nagy német filozófia „lefordíthatóságának” mítosza. Az *Egydimenziós ember* — ma már látjuk — nem a későkapitalizmus konstellációs elmélete, nem egy amerikai lépték szerint emészthetővé tett, hanem az amerikai jelenség magyarázatára „átgyúrt” európai elidegenedésemélet. Marcuséval a Marcuse-mítosz is letűnt. Minél pöröbben áll előttünk az életmű, annál nyomatékosabban gyanítható: Marcuse nem az, akinek népszerűsége csúcán mutatta magát. Az „1968-as diákmozgalmak atyja”, a „reménytelen erőszak prófétája” leveti popfilozófusi koturnusát, s visszatér gondolkodói magányába. A frankfurti iskolaalapítók (Horkheimer, Adorno) „útítársa”, a „kritikai elmélet” ismeretlen kistisztviselője és életfogytiglani „outsidere”, a nem túl mély gondolatok hazájában „felszínes radikálissá” előléptetett „eklektikus” ezentúl önnön értékén szerepel. Marcuse emigrációja és belső emigrációja egyszerre ért véget. A hiányfilozófus hiánya ezentúl már nem a filozófusra, hanem a filozófiává változtatott hiányra mutat.

A Marcuse-mítoszok lebontásának még csak az elején vagyunk. Azt már tudjuk, hogy a „francia májusnak” kevés köze volt Marcuséhoz. S ha volt köze, az éppen fordítottja az elképzeltnek: nem a popfilozófus népszerűsége vezetett a francia 68-hoz, inkább 68 „csinált” az addig jóformán ismeretlen Marcuséból sikerfilozófust. 1968 májusa előtt egyetlen jelentősebb könyve sem volt franciául hozzáférhető. Marcuse európai sikere nagyrészt 68 utánra esik. Ez a késleltetett hatás, a Marcuse-jelenség sajátos közép-kelet-európai időzítetttsége meggondolandóvá teszi, vajon Marcuse nem egy utópia, a 68-as utópiák visszavételének „bestsellere” volt? Egy eltűnt, de el nem felejtett lehetőséggel való tartós együttélés „tömegfilozófusa”? Mert ha így van, szertefoszlik a „nagy válaszoló” mítosza is. A válaszolás póza a végleges válaszokra áhítozó világnak felkínált vigasz. De a gesztus mulékony, a levelet tett póz mögül a „nagy kérdések” kérdezője tűnik elő. És a kérdések ismerősök. Miért odázódik el újra és újra a lehetséges forradalom, beépíthető-e az emberi természetbe a rossz, ki mondja meg, mi a jobb élet, bizhatunk-e természetes ösztöneinkben és a józan észben, hogyan lehetséges uralom nélküli szervezet, és lehetséges-e az érdekellentéteket kizáró szolidaritás? Ezek a kérdések minden válasznál fontosabbak: ezek a „nagy hagyomány” így, ily módon talán utoljára föltett kérdései. Habermas már másként kérdez — és másként válaszol. Kettejük két évvel ezelőtti „vitája” az autonóm alany „áttelelésének” esélyeit latolgatja az ésszerűtlen ésszerűség világában. A szó-párban látszólag Marcuse marad alul. De érvényben maradnak a Lukácsok, Blochok, Heideggerek gondolatlángjából „örökölt” kérdései mindaddig, amíg az ésszerűség ésszerűtlenségbe csaphat át, míg az ész autokratikus használata jogtalansághoz vezet, az állampolgári autonómia védhetetlenné válik, és planetáris méretűvé válhat a peremhelyzet.

A. J.

Beszélgetés a társadalom antropológiai alapjairól

Habermas: [...] Az ön marxizmusa erős antropológiai „beütésekkel gazdagodott”, ha szabad ilyen lazán fogalmaznom.

Marcuse: Mi az, hogy antropológiai? Ön ugye most filozófiai antropológiára, és nem az etnológiára gondol?

Habermas: Utolsó könyvéből, a *Permanenz der Kunst*ból (A művészet állandósága) idézek: „A boldogság és boldogtalanság, a szerencse és balszerencse, Érosz és Thanatosz bonyolult ellentmondását nem lehet az osztályharc kérdéseiben feloldani. A történelem alapja a természetes ösztön.” [...] Felvetődik a kérdés, ilyen kemény antropológiai előfeltevéseket hogyan lehet a történelmi materializmussal, közelebbről az emberi természet megváltoztathatóságának tételével összeegyeztetni.

Marcuse: Az, hogy az embernek teste van, hogy valami olyannal rendelkezik, amit Freud ösztönnek nevez, és hogy ezek az ösztönök elsődleges ösztönök, nem jelenti azt, hogy az emberi természet megváltoztathatatlan. Amikor emberi természetről beszélek, mindig olyan természetre gondolok, mely emberi lényéből „kiforgatható”. Ha az ösztönstruktúra abban az értelemben változatlan is, hogy Érosz és Thanatosz konfliktusa mindig az ösztönökön alapul, azt semmi esetre sem mondhatjuk, hogy a formák, amelyekben ez a konfliktus megjelenik, történetileg és szociológiailag nem változtathatók. [...]

Habermas: Amit én ideiglenesen a társadalomelmélet antropológiai alapjainak neveznék, annak ön szerint két oldala van. Az egyik a forradalom fogalmának radikalizálódását vagy a forradalom radikális felfogásának megalapozását segíti elő. Ön azt mondja, hogy a kapitalizmus felszámolásakor nem csupán egy adott társadalmi rendszer megszüntetéséről van szó, hanem az emberi természet olyan átalakításáról, amely a kapitalizmus felszámolását hozza magával. Ez olyan forradalmat jelent, mely alapvetően „felforgatja” a személyiségstruktúrát, mélyen belenyúl a természethez való viszonyunkba, a nemek közti viszonyba. Vagyis ez a „fel- és átforgatás” — mondjuk hát ki — nemcsak a társadalom szervezési elveinek kicserélésén múlik.

Marcuse: Hanem — ön most Hegelre gondol — a szükségletek rendszerének radikális átalakításán...

Habermas: Csakhogy a szükségletek rendszere a polgári társadalmi viszonyokhoz méretezett fogalom, míg ön itt egyenesen antropológiai elméletet csinál a pszichoanalízisből. Nincs ebben valami az „új ember” pátoszából...?

Marcuse: Vagyis hogy mire való a forradalom, ha nem képes belőlünk új embert faragni? Ezt sohasem tudtam belátni. Mít akarunk. Nyilván egy újabb embert. Ez a marxi forradalom értelme. Nem a polgári forradalom értelme. A polgári forradalom mindössze egy új osztályt juttat hatalomhoz a régi, hanyatló osztály ellenében. Ehhez mindenesetre a szükségletek új rendszerét teremti meg, de nem egy radikálisan új embert. Az új ember követelménye csak a mai történelmi szinten válik a forradalom fő tartalmaként élesen sürgetővé. Most teremtődött meg ugyanis először a lehetősége annak, s ezen vitatkozni lehet, hogy valóban így van-e vagy sem, most teremtődött meg először a társadalmi, természeti és technikai lehetősége annak, hogy ez az új ember ténylegesen megvalósuljon.

Habermas: De miért van szüksége önnek arra, hogy ezt a tőkés társadalmi forma forradalmasításával elérhető újat éppen a mélylélektan fogalmaival ragadja meg? [...]

Marcuse: Számomra az a döntő kérdés: hogyan lehetett odáig jutni, hogy az ember lelki struktúrája a lehetséges forradalmat mindig újra és újra elodázza: akár azzal, hogy akadályokat gördít eléje, akár azzal, hogy bemocskolja. És ez egy történelmi kérdés. Mert arról van szó, hogy a társadalom, az osztálytársadalom milyen mértékben tudja ezt az ösztönstruktúrát manipulálni, mellesleg előbb csak egészen közvetett eszközökkel, majd a lélektani és technikai eszközök fejlődése nyomán mind közvetlenebbül és mind hatékonyabban.

Habermas: Vagyis a társadalmiasulás folyamata annyira mindenhatóvá válik, hogy olyan természeti szubsztátumokat is érint, amelyek a szabad verseny időszakában a polgári család védőpajzsa mögött teljességgel érintetlenek maradtak.

Marcuse: Példa erre a destruktív ösztönök rendszeres túlfeszítése, az erőszak rendszeres átváltoztatása doktrínává, a magánszféra rendszeres felszámolása. Új formák ezek, a társadalmi ellenőrzésnek sokkal hatékonyabb formái. [...]

Habermas: Rendben van. Mindenesetre én úgy gondolom, más okai is lehetnek annak, hogy ön a freudi elmélethez folyamodott. Véleményem szerint az *Eros and Civilization*-ban (Érosz és civilizáció) ön azért fordul a freudi ösztönelmélethez, mert a hegeli ésszerűségfogalom materialista változatát szeretné kidolgozni. Ez az ész naturalista megalapozását jelentené, amit én ezen az úton aligha tudnék elképzelni. [...] Ön azt írja a könyvében: „Nyitva marad a kérdés: a civilizáció hogyan juthat el akadálytalanul a szabadsághoz, ha a szabadság hiánya a lelki apparátus szerves részévé vált. S ha így áll a helyzet, kinek van joga objektív értékmércét állítani és azt érvényre juttatni? [...] Az egyetlen becsületes válasz Platóntól Rousseau-ig a nevelési diktatúra eszméjében körvonalazódott. Ezt a diktatúrát azok gyakorolják, akikről joggal feltételezhető, hogy tudásukkal a jót szolgálják.“

Marcuse: Ma már nem egyszerűen csak nevelési diktatúráról beszélnek. Az öntől idézett rész különben szándékosan provokatív módon fogalmaz. De nem ez a főkérdés. A főkérdés az ésszerűség naturalista megalapozása. Igen, pontosan erről van szó. Valahányszor erről a dologról szó eset, azt mondtam: Mindaz, amit mondok, két értékítéleten nyugszik, mégpedig: 1. jobb élni, mint nem élni; 2. jobb jól élni, mint rosszul. Ezek olyan értékítéletek, amelyeket nem lehet más értékítéletekre visszavezetni. Aki ezt nem fogadja el, azzal lehetetlen vitatkozni. E két értékítélet alapján véleményem szerint meg lehet határozni, hogy mi az ésszerű. Ésszerű az a represszió (minthogy nézetem szerint a legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy az ész represszív fogalom), ésszerű tehát az a represszió, mely szemmel láthatólag növeli egy jobb élet esélyeit egy jobb társadalomban.

Habermas: Ki mondja meg, hogy mi az a jobb élet?

Marcuse: Pontosan ez az a kérdés, amire nem válaszolnék. Aki nem tudja, mi az a jobb élet, az reménytelen eset.

Habermas: Csakhogy a probléma az, hogy mindenki elég pontosan tudja, hogy mi az a jobb élet, de pontosan e felfogásukban nem tudnak *hic et nunc* egyetérteni. [...] Az az objektív értékmérce, amelyről az idézetben szó esik, nem vezethető le az ön által említett alapvető értékítéletekből. Ezek olyan üres formulák, melyeket bárki kedve szerint tölthet ki. Az értékmérce nem égi adomány, mely természetjogi módra egyszer s mindenkorra és elvontan adott; az értékmérce, amennyiben materiális tartalma van, nem szakítható el azoktól a problémáktól, amelyeket egy konkrét történelmi helyzetben meg kell oldani. Csak akkor sejthető meg, hogy az ésszerűség milyen értékek követelésére és elfogadására szólít fel, ha meg lehet értetni, mi az, amit ebben a helyzetben mindenki akar. Ebben az esetben azonban az ésszerű nem az ösztönökben rejlik, hanem a nyelvben. Közlekedésről a kényszer nélküli akaratképzésben (Willensbildung).

Marcuse: Az általános akaratot csak az ésszerűre alapozhatjuk, és sohasem fordítva. Az ésszerű vagy az ésszerűség ténylegesen az ösztönökben rejlik, mégpedig az erotikus energiában, mely feltartóztatja a destruktivitást. Pontosan ezt nevezném ésszerűnek: az élet védelmét, az élet felnagyítását, az élet megszépítését. És ez Freud szerint is magában az ösztönstruktúrában gyökerezik. [...]

Habermas: Ön két dologgal tudja bizonyítani, hogy mi az ésszerű. Egyfelől azt állítja, hogy az ésszerű intuitív módon megközelíthető valami, a józan ész mindig megmondja, hogy mit szeretne az ember.

Marcuse: A természetes emberi ész és az egészséges emberi ösztön.

Habermas: Az egészséges ösztön. Ez az egyik. A másik az elmélet. Ön azt mondja, hogy ha különböző, még elemzésre váró társadalmi kényszerek egy ilyen nyilvánvaló dolgot is ennyire el tudnak ködösíteni, hogy az ember még azt sem képes felismerni, ami pedig számára a legkézenfekvőbb, akkor elméleti szinten kell elemezni, hogyan került az ember szembe önmagával, hogyan merült el az illúziókban. Márpedig ezeknek a dolgoknak az elméleti belátása csakis a kevesek kiváltsága.

Marcuse: Öszintén szólva nem hiszem, hogy egy adott helyzetben ne lehetne meghatározni, hogy mi az általános érdek. Csak az uralkodó osztályok ideológiája szeretné ezt így feltüntetni. Az is a represszió egyik formája, ha valaki ragaszkodik ahhoz, hogy az általános érdeket nem lehet általánosan meghatározni. Én úgy látom, egyre könnyebb meghatározni.

Habermas: Ön azt mondja, elméletileg kell meghatározni.

Marcuse: Elméletileg kell bizonyítani.

Habermas: Mi olyan könnyű ebben, ha éppenséggel maga a szóban forgó elmélet sem általánosan elismert, hanem olyan teória, mely példának okáért ki-

szorult a tudományos forgalomból. A kritikai elmélet lényegéhez tartozott, hogy már a harmincas-nygyvenes években elvesztette történelmi címzettjeit. A klasszikus elmélet, már klasszikus periódusában is, abból indul ki, hogy csak elszigetelt egyének lehetnek abban a helyzetben, hogy felismerjék a bajt. És most cáfolja meg, amit mondtam.

Marcuse: Ezt a tételt ma már nem hagynám jóvá. Ma már azt mondanám: alapjában véve mindenki tudja, hogy mire van általánosan szükség. Ezt az általános érdeket, a jobb lehetséges megvalósításának bizonyosságát a társadalom elfojtja magában. Alapjában véve a kritikai elmélet ma sem csak elszigetelt egyénekre gondolt, hanem magánvalóan: mindenkire. Különben a történelemben a radikális változások sohasem tömegmozgalommal kezdődtek.

Habermas: Az *Egydimenziós emberben* ön olyan általános fogalmakról, univerzálékról beszél, melyekben egyfajta kritikai potenciál rejlik. Ami körülbelül ugyanaz, mint amiről az előbb szó volt: a szép és jó olyan dolog, amit alapjában véve mindenki tudhat. A kötelesség, az igazság, a boldogság és ellentéteik „szubsztantív univerzáléiról” szólván ön azt írja: „Úgy tűnik, hogy ezeknek a lefordíthatatlan univerzáléknak mint gondolkodásunk csomópontjainak az állandósága egy megosztott világ szerencsétlen tudatát tükrözi. Ebben a világban mindaz, *ami van*, hiányát szenved mindannak és ugyanakkor tagadja mindazt, *ami lehetséges*. Ön azt mondja, hogy már „a mindennapi életben”, a fenomenológia életvilágában megtaláljuk azokat a fogalmakat, amelyekkel értékítéleteinket megfogalmazzuk. Ezeknek a fogalmaknak az a jellegzetességük, hogy azon, ami van, bizonyos értelemben önkritikailag túllépnek, és szembetalálják magukat azzal, amivé a dolgok lehetnének vagy válniuk kellene. [...] Ön tehát egyfelől azt mondja, hogy a mindennapok világa egy olyan fogalmiságba ágyazódik bele, amely éppúgy működik, mint ahogy azt Hegel a fogalmakról kimutatta; ezért a végső instancia, amelyhez fordulhatunk (magam is úgy vélem), az érintettek önmegértése.

Marcuse: [...] Olyanokként, amilyenek.

Habermas: Csakhogy az embereknek (hogy a polgári társadalomfilozófia nyelvét használjuk) szabad és egyenlő, autonóm individuummokként kellene részt venniük az akaratképzés kényszertől mentes folyamatában. Az ésszerű ebben az esetben nem is annyira a fogalmiság e sajátos nemében, a mindennapi fogalmiságban rejtőzik, hanem egy kényszer nélküli, általános akaratképzés szervezetségében, vagyis az interszubjektív megértés erőszaknélküliségében.

Marcuse: A szervezetségben mint olyanban nem lehet ésszerűség. Csak egy olyan szervezetet nevezhetünk ésszerűnek, amelyet az ésszerűség mércéjéhez igazodó emberek hoztak vagy hoznak létre. Ön a feje tetejére állítja a dolgokat.

Habermas: Semmi esetre sem. Legalábbis abban az elképzelésben nem, ahogy általában a szervezetséget látjuk, amennyiben valakivel egyáltalán egy szót is váltunk, hogy megértessük magunkat. Az ésszerűség intuitív fogalma ily módon a megértés és egyetértés dimenziójában jön létre, nem az érdekstruktúrákban. Az ösztönstruktúrákban pedig valójában anyagi tartalom rejlik, a konkrét helyzet lényegét jelentő anyagi tartalom.

Marcuse: Igen, de az is benne rejlik, hogy ez a Valami hogyan lehetséges; az is benne rejlik, hogy hogyan, milyen alapon lehetséges az ön uralom nélküli vagy hogy is hívják ezt, szervezete. És ebben az összefüggésben nem lehet megkerülni a szolidaritás fogalmát. A szolidaritás mint olyan aligha lehet érték. A maffián belül is van szolidaritás, sokféle szolidaritás lehetséges. A szolidaritásnak ezzel szemben egy olyan struktúrán kell alapulnia, mely az embereket erotikus kötelekkel tartja össze, ez pedig az osztály nélküli társadalom ösztönstruktúrája. A szolidaritásnak magában az ösztönstruktúrában kell gyökereznie. A fasiszta szolidaritás nyilvánvalóan az agresszivitásban való szolidaritáson alapul. És nem az Éroszban való szolidaritáson, nem a más védelmén, nem a más iránti szereteten, bármi legyen is az a másság. Vagyis, azt hiszem, a szolidaritás fogalma nélkül semmire sem megyünk. Az ön általános akarata is szolidaritást előfeltételez. Az olyan emberek általános akarata, akiknek vitális érdekei ellentmondanak egymásnak, funkcióképtelen.

Aradi József fordítása

Jakobovits Miklós művészete

Beszéde gyors és izgatott; gondolkodása nem tűri a formaságokat, a lényegét kutatja. Folytonos izzása, lelkesedése, állandó érdeklődése művésztársai iránt, törekvése, hogy művészeti életünkbe valami friss, éltető fuvallatot hozzon, juttatta a nagyváradai csoport vezetőségébe.

A Kolozsvári Képzőművészeti Intézetben végzett pontosan két évtizeddel ez előtt, olyan korszakban, amikor, ha egy Picasso- vagy Braque-albumot át akart lapozni, külön rektori engedélyt kellett kérnie. Lautrec szomorú humorú embersége vonzotta akkoriban, és Picasso onnan kiinduló, újszerűbb kék-korszaka; József Attila mosássonnyát álmolta vászonra, de saját életmegfigyelései is ebbe az irányba mutattak: a vakok intézetében készített tanulmányait a sajtó is méltatta. Cselekvő humanizmusa már akkor megmutatkozott.

Ha Jakobovits a zárkózottabb szellemű Kolozsvárott marad, talán tragikusabb, tömörebb humánumhoz érkezik; Várad oldottabb, kedélyesebb légköre szabadabb, csapongóbb, játékosabb megoldásokat sugallt. De felületességet nem. Az élmény őszintesége, mélysége nélkül nem tud ecsethez nyúlni. Dédelgeti, formálgatja az élményt, lassú, alapos érleléssel fejleszt a mű hangulatát. Azt festi, aminek követelő kényszerét érzi. „Azt kell megírni, ami az ember körmére ég” — állítja Thomas Mann, kedvenc, legtöbbször olvasott és újraolvasott írója, s ő ezt magára is vonatkoztatja.

Talán ezért ragaszkodik később is műveihez, az élményhez, amelyből létrejöttek, a hangulathoz, amelyek közepette kialakultak. Műveinek múlt hangulata (hiszen hangulat csak múlt lehet) azonban távol áll az impresszionistákétól: nem a látvány, nem az életérzés pillanatnyisága ez. Jakobovits valami maradandót kutat; a mindig azonos helyi színekből indul ki, s azoktól hamarosan a vibráló, atmoszférateremtő színekig jut, egy sehol nem létező, kizárólag az ő érzéseinek és témáinak megfelelő színvilághoz, amely az ember s az őt körülvevő tárgyak meghítt kapcsolatát fejezi ki.

Témaköre változatos és jellegzetesen gondolati: fest alakos kompozíciót, arc-képet, csendéletet városi tájat, de természeti tájat nem: úgy érzi, az a tőle idegen naturalista-impresszionista valórfestés felé vinné. Képei tárgyát úgy választja meg, hogy a jelenség mögötti kérdések feszültségét éreztesse, hogy létünk lényegét érintő felismeréseket tárjon elénk festői formában. Az élet mély és állandó összefüggései felé hatol a látnok feszült felfedeznivágásával, hogy láthatóvá tegye az érzékelhetetlent. Festői elhivatottsága ez.

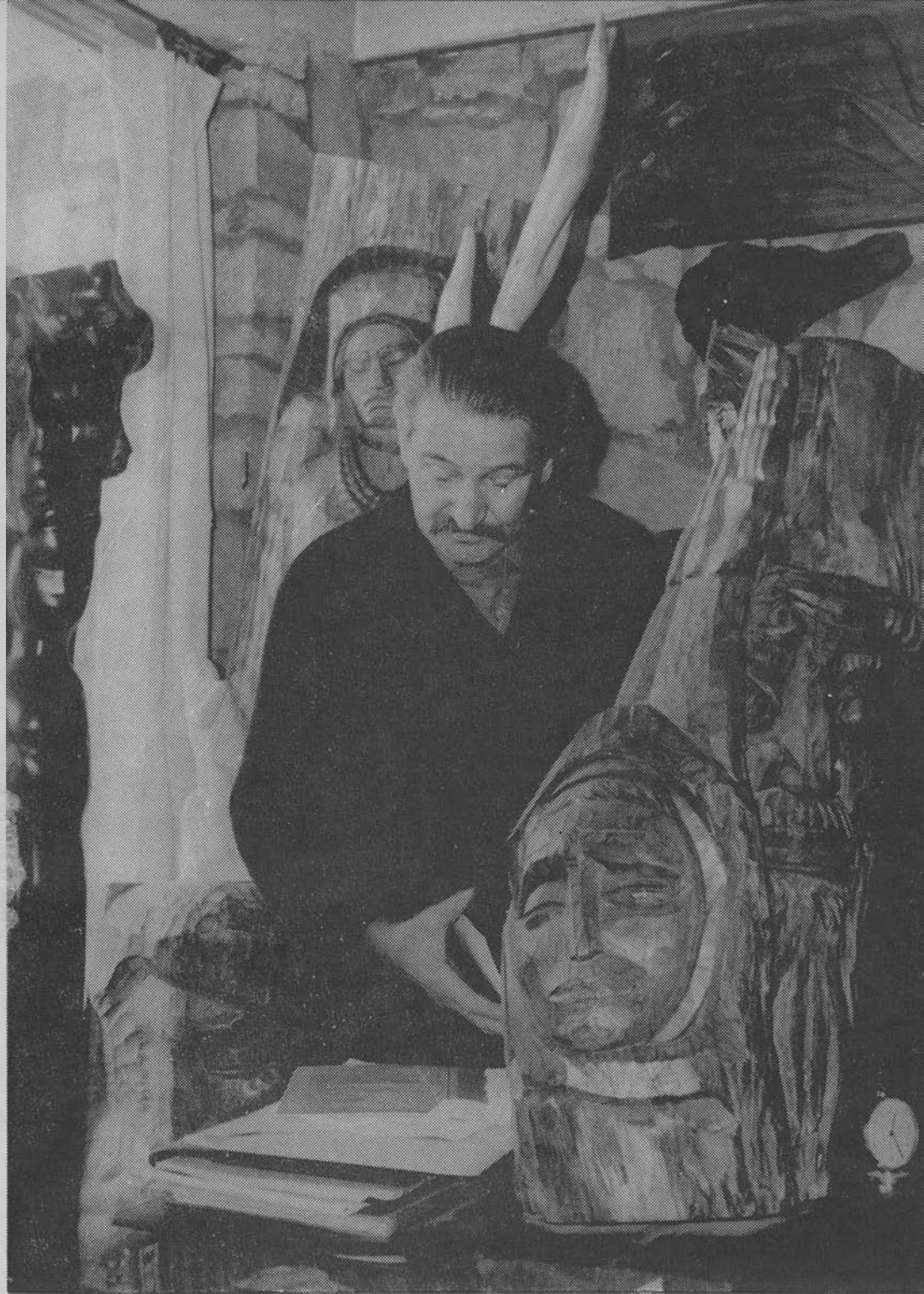
Bármennyire gondolatinak és tudatosan ellenőrzöttnek tűnnek művei, felfedezéseit, megérzéseit, átéléseit Jakobovits mindig érzelmi úton közvetíti — lírai, tragikus vagy satirikus formában, sohasem epikusan. A minden idegszálában vibráló, izzó művész számára az elbeszélő jelleg teljesen idegen marad.

Műveiben az expresszionista szélsőségek, szürrealista látomások ellenére kompozíciós rendet őriz, csaknem klasszikus egyensúlyt, sőt többnyire szimmetrikus, centrális felépítést. Érzelmi szélsőségeit, szertelenségeit a szerkezet erejével fejelmezi.

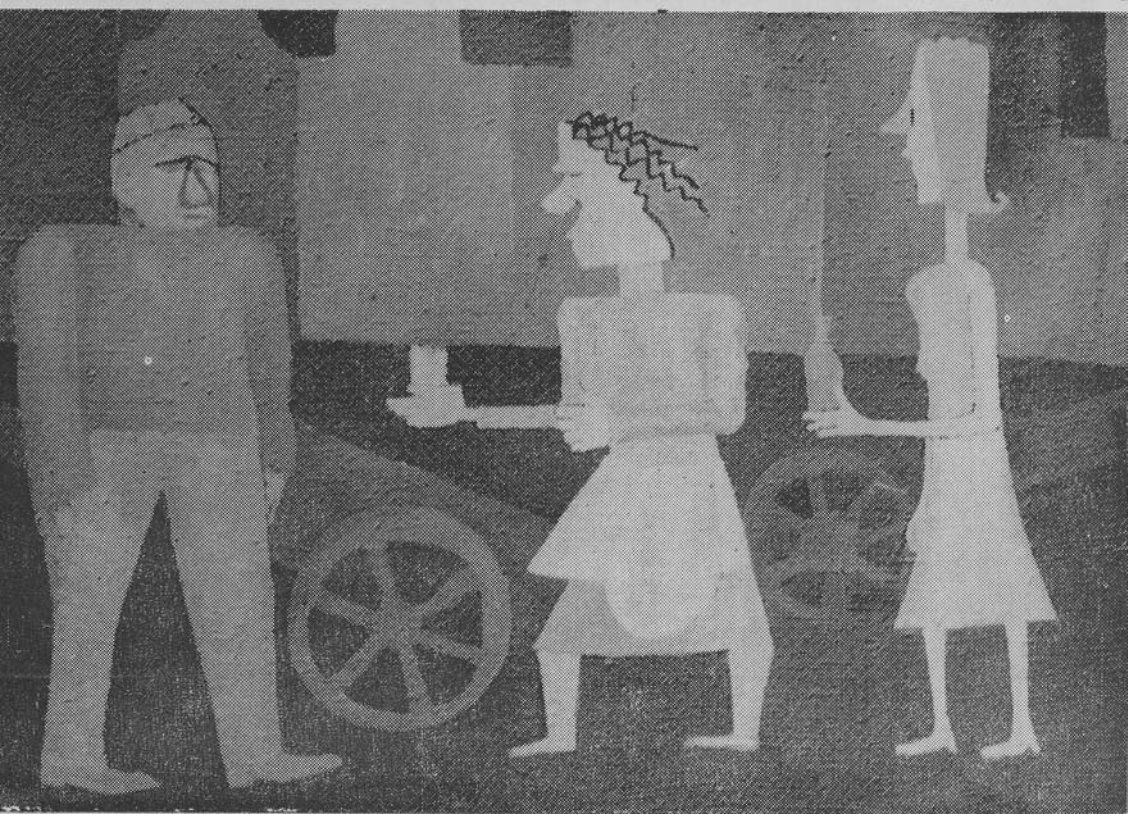
Témáihoz többször is visszatér. Tárgyból témát, témájából témakört teremt. Addig ismétli, változtatja, amíg úgy érzi, kimerítette teljesen. S máris foglalkoztatja a feladat, hogy további változatban újra elővegye, mint a művészettörténet nagy témáismétlői: Marini vagy nálunk Ziffer. Mostanában apró formaelemeket rendez más és más változatban, mint mondjuk Klee, vagy még inkább mint a keletiek. Hiszen ő is az: három évszázada mindössze, hogy örmény ősei a Kaukázusból ide vándoroltak, hogy az Ararát-hegyét — amelynek csúcán ősi hitük szerint ma is ott áll Noé bárkája — felcserélték a Kárpátokkal.

Háromszáz év nem bizonyult elégnek ahhoz, hogy több évezred beidegzéseit és hagyományait eltörölje. A mélyben munkálnak a gyökerek. Fel-feltörő emlékek nyugtalanítják és vitték hosszú vándorútra az őshazába — két ízben is. Sok élményben volt ott része, a leggyümölcsözőbb talán mégis találkozása az örmény ábécével. Az ősi ázsiai emlék azóta az európai absztrakció átirásában tér és idő különös kettősségét kapta képein.

Jakobovits sokat rajzol: parkban, cukrászdában, strandon... Sohasem a jelen-ségek lejegyzésére törekszik. Ezt csak akkor teszi, ha szükségletté válik számára.

SZERVÁTIUSZ JENŐ (Kabán József fotója)

JAKOBOVITS MIKLÓS: 1. EMBER JELEKKEL; 2. KOMPOZÍCIÓ

Mindig valamilyen lelki kérdésére keresi a választ. Ekörül sok vitája támadt Nagy Alberttel, ő ugyanis az élet általánosabb vonatkozásaiból indult ki, s onnan jutott el az érzelmi átéléshez, Jakobovits viszont érzelmi impulzusokból kiindulva érkezik az általánosításig. Az eredmény csaknem azonos, csupán a kiindulás ellentétes.

A lerajzolt alakot Jakobovits beleérzi pillanatnyi lelkiállapotába: vonalait máris annak megfelelően alakítja. Ez vezet túlzásaihoz, torzításaihoz, ám sohasem karikíroz öncélúan.

Formamódosításai válhatnak melegebbé vagy gúnyosabbá, de azokat mindig lelki szükséglet s maga a tárgy diktálja. Persze, beleérzését a természeti kép is köti, hiszen abból indul ki, s onnan halad aztán a fokozottabb elvonatkoztatás felé: öt-hat rajzot készít az első nyomán, egyiket a másíkról, amíg lelkiállapotának vizuális megfogalmazásához jut.

Nem vész el tehát a látványban, kezdettől távolabbi tartalmakat kutat. Ezért oly különösek a rajjai. Számára a szépség fogalma is a különössel azonosul. Már a tárgyválasztás pillanatától kezdve erre irányul a lejegyzés és a kifejezés ereje. Ezért túloz, torzít célratörően. E tekintetben Henry Moore-t követi, akinek szobrai nem klasszikus értelemben szépek: sugalló alkotásából a különös, a megmagyarázhatatlan, a mágiikus sugárzik.

Jakobovits is mágus. Olykor az az érzésem, hogy alakjai valamilyen felső parancsra, transzban mozognak, cselekednek, élnek, s létük nyomban megszűnne, amint a mágus kimondaná a megfelelő varázsigét. Alakjait mágusbotja intésével sorakoztatja fel (vannak, akik ezt ecsetnek látják), tragikus, szatirikus vagy éppen tragikomikus megérzései szerint állítja őket élénk póre leplezetlenségükben, mintha különös színekben, fényekben villódzó, kissé homályos színpadon lennének. Ő a nem látható bábjátékos, aki láthatatlan drótokon mozgatja, rángatja, csisztatja tova valamennyit, vagy éppen mozdulatlan ságot parancsol rájuk.

Hosszú volt az út a főiskolától a mai érett művész sokirányú keresése, újabb és újabb beteljesülése felé. Próbáljuk meg nyomon követni, a táriaton látható munkák alapján.

Friis diplomával a kezében kevés időre minden fiatal művész elbizonytalanodik. Elmarad a tanár irányítása, feladata már nem a beállított modell hibátlan visszaadása: önmagát kell megtalálnia. Önmagán keresztül a világot kell kifejeznie, azt, amit a világból asszimilálni képes, úgy, ahogyan a világot önmagán átszűri.

Jakobovitsra két kolozsvári művész hatott közvetlenül: az átszellemítő, vívódó, a világról jelképesen valló Nagy Albert, aki soha sehol sem tanított, és a derűsebb, a világot realisabban látó, nagy sikokban összegezõ Mohi Sándor, aki õt nem tanította. Már ekkor megmutatkozott azonban lényének és művészetének egyik alapvonása: a groteszk felé vitt látvány. Nagyváradon, ahova költözött, két éven át csak rajzolt tussal, természet után, minden előzetes formaelgondolás nélkül, fokozatosan beleélve magát modelljei lelkivilágába, hogy önmagát s a világhoz való viszonyát tisztábban lássa.

1961 a festészethez való visszatérés éve. Valamivel később jön létre a *Lányok, fiúk*. Fiatalok átszellemülten, ivelő vonalakban vonaglanak egy nem látható zenekar hangjaira, de érezzük, hogy valami nagyon modern muzsikát játszanak.

Segesvár ihlette *Meseváros* című, emberi alak nélküli képén a régi házak tömegeinek átköltött és újrakomponált rendje metafizikus látomássá válik. Átlényegített házeit Jakobovits már mint elemeket rendezi át, erre utal a tér közepén szétöntött élénk színű építőkockáival is; valamelyik gyermek majd csak összerakja őket, szárnyaló képzelettel, áhítatosan...

Szürrealista látomásai közül kiemelem a *Hangszerek* című képet. Ellentétben Dali lenyűgöző eszmetársításaival vagy Delvaux időtlen erotizmusával, inkább Tanguy szerkezetesebb szubjektivitása felé közelít, s a flamand primitívek tárgy-költészeté is ösztönzi. Képelete átkölti a valóságot: antropomorfizált fémfúvós hangszerei férfi- és női figurákat idéznek, a felettük lebegő gömbök pedig szférikus utalások. A formák s a színek szigorúan szimmetrikus együttese érdekelte elsősorban; az anyag: a réz, az ón; a formák kiegyensúlyozott térbeli elosztása, fényárnyék hatások és a két oldalról ugyancsak szimmetrikusan egymásnak felelgető szintónusok.

Majd újra emberi alakot mozgat, a korábbi merevség és kompozíciós elvek továbbvitelével. Természetes, hogy nem az arckifejezés lesz uralkodó: az egész alak merev mozdulata helyettesíti a holt tárgy szerepét. Így jön létre a *Bűvész*, sikerszerű látásban, dekoratív, nagy színegységekben, kemény kalligrafalással. Aztán munkái lassan oldódnak, hiszen a téma is megkivánja. A *Lények* női alakjai térben közel vannak egymáshoz, lélekben elkülönültek. Némelyik magányát a kutya enyhíti, hű melegszívű társa, amelyik nem veszi számba, hogy gazdája szép-e vagy

csúnya, elegáns-e vagy kopott, gazdag-e vagy szegény, A középső, kissé cicomázott alak két különböző fajkutyájával fájdalmasan groteszkül hat; a két szélső, kopott külsejű asszonynak kutya sem jutott. Alakjai felé itt együttérzéssel közelít a művész. Érzelmait az okker és a szürke meleg változataival tolmácsolja, s kerüli az alakok vonalának bántó torzítását. Azonosul alakjaival, átéli életviszonyaikat, sorukat, ám megközelítése nem irodalmi: az egymáshoz közel álló meleg színek meg-hitt játékán át jut el azok kifejezéséhez.

Egészen más az *Ószeres* figurája: nemcsak azért kültelki, mert az ószer a külvárosba szorult, hanem mert a bomlás dekadens lényéből és szomorú cicomáiból árad. A központi alak nemcsak külsőre bizarr: szárnalmas nonszalansza, amellyel ifjúkorának szépségkellékeit árulja, bensejében is torzult, lelkiileg groteszk figurára vall.

A *Modellek gyűlése* csöndes, harmonikus atmoszférájával — amelyet Jakobovits a háttér és az asztal egymáshoz közel álló színeivel közvetít — az alakok bizarrságát, alakoskodását szegi szembe. Az aktmodellek gyűlése lehetőség szá-mára, hogy leleplezze, a szó teljes értelmében lemeztelenítse tartalmatlan szertar-tások külsőségeit, kerámiaszobrokig vitt egyszerűsítésével pedig még élesebben áll-lítja fókuszba alakjai magatartását: a nők méla unalommal vagy tettetett érdeklődéssel hallgatják a bávatag férfiú felszólalását.

A lemeztelenített alakok szárnalmas álméltóságát, állig díszbe öltözött felka-paszkodottak álméltósága követi *Kettős házasság* és *Véndiák találkozó* című kom-pozición — de ez már szárnalmat sem kelt. Az előbbi alakjai eszményi térben áll-dogálnak: a háttérben, a falon nagyszabású festmények díszes rámban, lábuk alatt süppedő szőnyeg. Ők birtokolják, tehát bitorolják a környezetet, amelyben idétle-nül és közönségesen mozognak. Szerepet játszanak, méghozzá rosszul, groteskségük lelki torzulásukból és környezetükkél való össze nem illésükből adódik. Az utóbbi kompozición a szatirizálást végsőkig fokozza a művész: csaknem látomásos a buta óriások és hízelgő gnómk serege. Saját pozícióikba befagyott alakok sorakoznak: hatalmasoknak hiszik és mutatják magukat, holott gyávák, kivénhedtek, rosszak. Szerepjátásuk nemcsak őket torzítja el, hanem az őket csodáló, eláruló vagy mö-göttük megbúvó törpelelkűeket is. Vulgarizált, meglepő hatásaival, éles színellen-téteivel a művész a commedia dell'arte, továbbá Fellini filmjeinek hatásaira épít: riktó, de lefogott zöld környezetben, élesen ható vörös szalagokkal és rendje-lekkel. Végső fokon azonban ezek a színek is kellemes egységbe olvadnak, nem sokkollják a nézőt.

Jakobovits művészi törekvéseiben jól elhatárolható a kemény szín- és forma-alakítású művek egy csoportja. Nagy színelületekre épülnek, amelyekből hiányzik a festői részletek gazdagsága, a színmoduláció és az ecsetkezelés változatossága, de éppen egységük, dekoratív hatásuk és főleg meglepő szintársításuk által válnak emlékezetessé; hatásukat határozott körvonal és tömegfelépítés fokozza. A *Sisakok* című képen az asztal és a háttér egyetlen szín, a fanyar zöldesbarna umbra három tónusváltozatára épül, ebbe ágyazódnak bele a stilizált sisakok hideg kobalt- és mangánkékjei. A két szín hűvös hatását a szalagok élénksárga ragyogása és játékos vonalvezetése oldja fel. Hasonlóan dekoratív felfogású az örmény épületekből kialakított, helyenként már csaknem absztrakttá váló kompozíciók hosszú sora.

Innen már csak egy lépés, szinte önkéntelenül, a teljes absztrakcióig. Bár szá-mos teljesen elvont képet mutat be, Jakobovits mégsem absztrakt festő; sokkal érzékenyebben vagy élesebben hat vissza a külvilágra, semhogy a teljes absztrahál-lással beérné. Ilyen természetű képeit inkább technikai kísérleteknek tekintem festői nyelvezetének gazdagítására. Főleg az anyag alkatát, belső mozgását, játékos-ságát kutatja, egymást átölölő vagy tagadó, harmonizáló vagy diszharmonizáló struktúrák, színharmóniák sajátját keresi. A legkülönbözőbb technikai eljárásokat, ecsetkezeléseket, felületborzolásokat, bekarcolásokat, rányomásokat, ragasztásokat alkalmaz, s a festék felrakásának számtalan változatát próbálja ki. Gyakran csak két színre épít, például a Velázqueznél megcsodált korallvörös és a szürke változa-taira. Mozaikszerűen egymás mellé illesztett négyzetekből álló képeit változatosabb formai megoldású, egyenes és ívelő vonalú felületekből álló munkák egészítik ki (*Kompozíció szürkében*).

Ezek az ívelő vonalak egy adott ponton sajátos plasztikai formákká, *jelekké* alakulnak. Absztrakt vagy csaknem absztrakt jeleit Jakobovits elsősorban az ör-mény betűkből egyszerűsíti, amelyeket a mindennapi életben, élő objektumokként látott a kaukázusi városok utcáin, vagy régi könyvekbe kalligrafált különös, ívelő, kigyózó vonalaikkal ragadtatták el. Olykor ezek hétköznapi, formailag a legegysze-rűbb tárgyakkal egyesítve adják élményanyagának egyvelegét. Pusztán plasztikai, szín- és formakérdések megoldását kereső művek ezek: hol egyetlen szintónus vál-tozataira egyszerűsíti, hol felfokozza szárnalmas szín szélsőséges skálájára (*Jelek*). Újabbban emberi alakkal kapcsolva, távolabbi értelmet nyernek: *Ember jelekkel*.

Külön csoportot alkotnak az üvegekről és kerámiatárgyakról festett csendéletek. A művész különböző légkörbe, más és más színű alapra vagy háttér elé helyezi egyszerű tárgyait; párbeszéd kezdődik közte és a mintakép között, újabb és újabb hangulatot teremt számára, majd emlékezetből festi. A tárgyak átlényegülnek, vesztítenek tárgyiasságukból, humanizálódnak, amint a művész szeretettel vászonra viszi, ahogy az esettel dédelgeti, térbe simogatja őket (mint ahogy adott esetben az élő alakot tárgyasítja), olyan sejtelmes rezgésű, de nem levegőt sugalló térbe szűrve, amely új, metafizikus jelleget kölcsönöz nekik. Az ábrázolt tárgy túlnő szokványos jelentésén, ön létüké válik (mint minden művészi ábrázolás egyébként), s körötte a csönd, a megállott idő légköre árad. Művei nem oly sokkolóak, mint Chirico — még annyira sem, mint Morandi — művei, inkább líraiak. Valamennyi a sejtelmes kék színek változatában tartja, s a kobalt, ultramarin és mangán hideg hatását fehérrel vagy sárgásfehérrel még tovább fokozza. Hosszabb szemlélődés, elmélyülés után tárulkoznak csak fel ezek a művek, s olyan távoli, animisztikus világba visznek, amelyben elmosódik a holt tárgy és az élőlény közötti határvonal: *Csendélet*. S éppen ez az elvonatkoztatás, a tárgyaknak már-már személy szerinti arcmás-jellege rokonítja e műveket a portrékkal.

Portrémodelljeit jellemüknek megfelelő színakkordba, szubjektív színakkordféréba ágyazza a művész. Nem alkalmazkodik a természetben adódó színekhez, áthangolja azokat egyetlen határozott kromatikus akkordba, s rajzilag is önkényesen kialakított, következetes formavilágot teremt. A kezdeti reális rajz nyomán, fokozatos elvonatkoztatással sűrít, egyszerűsít, mind többet hagy el a valóságreszletekből, hogy a maga tömörítését emelje ki, amely szubjektív ugyan, de lényegit és egyben.

Lucia Cordescu bukaresti grafikus arcának nem szokványosan szép, de érdekes, intellektuális vonásait a formák szellemes játékával, s az arányok túlzásával súlypontoszza. Játékos rajza megbízhatóságot nyer a közel álló kékeszürke tónusok folytán; a fej differenciált tartalma átnemesedik, csaknem ünnepléssé válik, s éppen e kettősség folytán — életessé. A *Zöld portré* modelljét a formák kemény, síkszerű felépítésével, s az erős „kínai-zöld” színváltozatokkal fejezi ki Jakobovits. Játékos, humoros a fejdísz, a bizonytalan mosoly, a bábura emlékeztető kockaorr, a szem azonban szomorú; túl a formai megoldás különösségén, innen a kifejezés különössége. Egymáshoz közel álló, egymásba mosódó meleg okker és nápolyi sárga lágy színtónusain keresztül *A költő* lelki rezdüléseit, finom belső remegéseit hangsúlyozza.

Elfinomult színfokozatait, többnyire egyetlen színtónus leheletfinom változataival viszi továbbra Jakobovits női aktjain is; kitűnő kromatikai kultúráját technikai eszközökkel is támogatja. Finom okkersárga, rózsaszínes, ezüstös vagy a Nagy Albertnél látott középszürke alapra fest, ezek lágy hatásukkal az intimitás légkörének megközelítésében segítik őt. Mert nem az akt szokványos erotikuma vonzza, hanem a lelki élet, a meghittség tolmácsolása; a térbeálmódás, a rajz mély átélése és enyhén, líraian groteszk elemek fokozzák aktjainak varázsát.

A nagyváradi múzeumban van egy, kezét a mellére szorító leánykaaktja: a bimbózó, fejlődő, félig még gyermeki test indulása, félénk fényretörése, szűzies apró rezdülések és visszarettenések, az érzések végtelen változata, egyetlen képbe sűrítve. Thomas Mann írását idézi ez a mű egy tizenkét éves leánykáról, érzéseiről és átéléseiről, amikor észreveszi, hogy nőni kezd a melle. Egészen más az *Akt vörösbőben*. Nyurga, kamasz, nagyon „mai” lányt ábrázol, fején bojtos sapkával, hanyag, spleenes kontrapoztos tartásban, arcán tettetett egykedvűséggel. Megjátssza a már mindent tudó és mindent unó főlénnyét, pedig valójában még nem is igazi nő.

Jakobovits aktjainak van egy dramatizált csoportja is. A *Drapéris figura* sejtető, nyugtalanító, vészt jelző atmoszférája görög drámák levegőjét árasztja. A kép alakja különös, megállott vagy időtlené vált térben mozog; nyakába vetett, éles redőkben lobogó drapéria fokozza ezt a vészterhes, metafizikus légkört. Ezüstszürke alaptónusba ágyazva feleselnek egymásnak a kobaltkék drapériák, s ezekre visszacseng a bal kézben tartott, hasonló színű kis golyó. Hangulatteremtő szabad formatorzítások fokozzák a kifejezést, sikeresen. Olyan fokon, hogy csak a hangulat átélése után jutunk hozzá, hogy foglalkozzunk velük.

Sorstragédiát sugall a *Tánc* is. A görög mítoszok világát idézi, az alvilági lét szörnű misztériumát. Asszonyok, akiknek nem korsók megtöltése jutott osztályrészül a Léthé vizéből, hanem a tánc kegyetlen, kimerítő járása fájdalmasan, vakon, alárendelten, egy örült és soha véget nem érő kényszerű kavargásban... Zöldek és okkeres szürkék omló áradásában remeg a levegő...

Horváth István jelenvalósága

Hetvenedik születésnapját ünnepelhetnök ezen az őszen, abban az évszakban, amelynek színeit, zamatát kevesen tudták úgy élvezni és kifejezni, mint éppen O, az erdélyi táj, ember és sors kivételes képességekkel megáldott ismerője. Szinte látni vélem: elfutná szemüvege sokdioptriás lencséit a meghatottság párája, amint fogadná is illő szóval, el is háritaná kötelező szerénységgel az ünneplés szavait, a jókívánásokat, az örömet, hogy közöttünk van... De hát nincs közöttünk. Vagy mégis? Elég belépni a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba — ahol éppen negyven éve altisztként szolgálta az írott betűt, s ahol most katalogizáltan sorakoznak az író Horváth István életművének kötetei —, hogy jelenvalóságát érzékeljük. Ha ez jelkép, akkor hát épp eléggé sokatmondóan foglalja magába egy életút egyéni sorsként is, társadalmi folyamatként is merész ívű menetét. Felfedezője, Jékely Zoltán dicséretére válik annak a megsejtése, ami ma már számunkra, a kiteljesedett írói pálya ismeretében irodalomtörténeti bizonyosság: első verseivel a *Pásztortűzben*, a *Helikonban*, a *Termésben* jelentkező Horváth István nemcsak osztálya, a parasztság őstehetségű, a népi szemlélet, formavilág kincseiből meríteni tudó üzenethordozója, hanem olyan alkotó, akinek az erejéből az ösztönös tudásnál többre, tudatos tanulásra, a XX. század életérzésének kifejezésére is futja. Futotta ebből az erőből arra is, hogy egész irodalmunkkal együtt meghaladja egy bonyolult korszakra erőszakolt egyszerűsítéseket, s visszataláljon önmagához, a valósághoz, az emberi léleknek a művészetben kiváltható titkaihoz.

Pályájának összegező, utolsó szakaszában megadatott Horváth Istvánnak, hogy kiteljesítse önmagát, lerója igazi „fenséges adósság”-át, átadja azoknak, akiket illet, örökölt s szerzett kincseit. A *Magyarórdi toronyalja* a romániai magyar néprajz és szociográfia büszkesége, Horváth István kései költészete pedig felélesztett egy nemes, a magyar lírában nagymúltú hagyományt, az elégia művészetét. Most, születésének hetvenedik évfordulóján hadd emlékeztessünk arra, amivel annak idején búcsúztatói adóztak emlékének: Horváth István halálával alkotó ereje teljében levő, jelentékeny író-t vesztettünk, életművével pedig gazdagabbak vagyunk, esélyesebbek szellemi értékeink megőrzésére, minden tápláló erő befogadására, amely a megmaradást szolgálja.

Fileșcu, Julia

A kolozsváriak Szent György-szobra

Kolozsváron születtem, és mióta az eszemet tudom, mindig vonzott, mint kisgyermeket előbb a táncoló paripa, majd a félelmetes sárkány, később a kardos, páncélos, lándzsás lovag. (Ekkor a szobor még nem ott állott, ahol ma, hanem az Egyetemi Könyvtár közelében, kissé elveszve a szabálytalan alakú Szent György tér közepén. Rendezés után ebből lett a mai Béke tér.)

Ló, lovas és sárkány csak később vált számomra szoborrá, műalkotássá, remekművé; abban a mértékben, ahogyan a naiv csodálat szakmai érdeklődéssé vált. Sok mindent összeolvastam róla (elsősorban Balogh Jolán kitűnő munkáira gondolok), aminek később jó hasznát vettem, mikor már főiskolai kurzuson igyekeztem diákjaimmal megszerettetni. Régóta tudom, hogy a Kolozsvári Márton és

György testvérek szobrának eredetije Prágában van. Nem tudom viszont ma sem, hogy pontosan mikor és milyen körülmények között került — még a XIV. században — a prágai Hradszin, a királyi vár udvarába. Gyenge vigasz, hogy más sem tudja, a szakirodalom feltételezésekkel bőven szolgál, de tárgyi bizonyítékokkal kevésbé.

Ez az én szubjektív viszonyomat a szoborhoz nem zavarja. Annyira nem, hogy mindig megdobogtatja a szívemet szépségével, kiegyensúlyozottságával, és talán azzal az aurával, a remekmű léggörével, ami körülveszi.

A felirat latin nyelven hirdeti, hogy ezt a Szent Györgyöt ábrázoló művet az Úr 1373-ik évében öntötte ki Kolozsvári Márton és György. A felirat eredetileg a lovas bal karján levő pajzsra volt, ez azonban még a XVIII. században elveszett.

A két testvér, a Szent György-szobrot megelőzve, Nagyváradon is felállított három szobrot. Az ezeken levő felirat szerint „Fili magistri Nicolai pictoris de Colosvar“, tehát „Miklós mester, kolozsvári festő fiai“ voltak.

A nagyváradi szobrokat 1660-ban a törökök pusztították el, az aranyozott bronzból valószínűleg ágyút öntöttek.

Ha szemből kerülünk a szobor elé, egy bizonyos szögből úgy tűnik, hogy a nagyobb tömegek — a lovas és a ló teste és feje — egy nagy A betű formájú háromszögbe vannak komponálva. A háromszög csúcsa a lovas feje, illetve magasra emelt jobb keze, a szárai pedig hosszú, lelógó, csúcsos páncélcipőbe bújtatott két lába. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ezeknek a hosszú, hegyes nyúlványoknak a lábfejen — amelyek nemcsak ezen a szobron, hanem a valódi páncélatatokon is megvoltak — semmi gyakorlati hasznuk nem volt, éppen ellenkezőleg. Mégis készítették őket, valószínűleg stíluskényszer folytán.)

Oldalnézetből, ahonnan a szobor a legteljesebb látványt nyújtja, ismét egy háromszögű forma bontakozik ki. Ennek az egyik, képzeletbeli szára a lovas fejétől indul, és a lófejen keresztül haladva a sziklás talaj — illetőleg a talapzat — kimagasodó részében végződik. A háromszög másik oldalát egy tökéletes egyenes alkotja, amely ismét csak a fejtől elindulva végig a bal felső kar és a ló farkának vonalát érinti. Tehát a legkisebb és a legnagyobb felületet kínáló nézetben két háromszöget fedezünk fel, egy keskenyebb magasabbat és egy szélesebb nyitottat. A Kolozsvári testvérek után következő évszázadban az olasz reneszánsz művészeinek, elsősorban Leonardo da Vincinek egyik legkedveltebb kompozíciós skémája lesz majd a háromszög.

A szobor részleteiben is nagyon sokat nyújt, és sok érdekeset. A fiatal arc fölött különös, felfelé futó szemöldökök és homlokráncok vannak. (Mint a magyar-fenesi freskón, mely valószínűleg apjuk, Miklós mester munkája.) A fej körül pántra csavart tömött haj a hátán két varkocsban fut le. A talapzaton, az olasz trecento-freskókon látható sziklákhöz hasonló talajon, apró állatok, gyíkok, kigyók és részben stilizált szőlő- és más levelek elszórtan kiterítve, laposan megmintázva. (Ilyen típusú laposdombormű gyakori Erdélyben a megelőző, de a következő időkben is.)

Egybenézve a rendkívül sokrétű kompozíciót, érezzük, mennyire a háromdimenziós térbe van építve. Van benne valami különös egybeötvözése a mozgásnak és a nyugalomnak. Ló és lovas mintha — az óramutatóval ellentétes irányú — körmozgást végezne.

Élénk mozgásban levő, szinte ágaskodó ló; karjait ellentétes irányba nyújtó, kissé meghajlott, saját testtengelye körül elforduló, harcoló lovas: olyan művészi, alkotási problémák ezek, amelyeket a megelőző korok szabadon álló kőrszobrok kiképzésekor nem érintettek.

A Kolozsvári testvérek művének óriási fejlődéstörténeti jelentősége van. Ezel a szoborral megalkották a térbe komponált bronz lovas szobrot. Először az európai művészet történetében, illetőleg először az ókori lovas szobrok után; tizenkét évszázaddal az utolsó ismert, illetőleg fennmaradt ókori lovas szobor, Marcus Aurelius szobra után. Ez a szobor most a római Capitolium téren van, és fennmaradását annak köszönheti, hogy Nagy Konstantin császár (Szent Konstantin) szobrának nézték az egész középkoron át. A Kolozsvári testvérek ezt a korszakalkotó munkájukat szinte egy évszázaddal, pontosabban nyolcvan évvel Donatello páduai lovas szobra előtt készítették.

A Szent György-szobor könnyed, elegáns gesztussal ábrázol egy lovas, gyönyörű mozgásban levő paripa hátán. Ez teljesen váratlan, hogy ne mondjam, meglepő és korszakalkotó újítás volt az előző évtizedekben vagy a megelőző évszázadban készült lovas szobrokhoz képest. Az utóbbiak mereven álló alakok, az építészettel szorosan összefüggnek, vagy valamilyen építészeti alkotással vannak kapcsolatban. Ilyenek például a bambergi lovas, a regensburgi Szent Márton (szintén lovas szobor) vagy a veronai Scaliger-síremlékek. Természetesen a Kolozsvári test-

vérek az új feladathoz új anyagot is használtak, amennyiben a bronz új anyagnak tekinthető. Mindenesetre a bronzba öntött lovas szobor új dolog volt a XIV. században.

Sok kutató különböző európai országok művészetének hatását, befolyását kereste a Kolozsvári testvérek alkotásában. A középkortól a múlt századig a mesterlegények számára, tehát a festők és szobrászok számára is kötelező volt a többéves vándorút, az úgynevezett valcolás: a fiatal mesterlegények, a kezdő művészek városról városra, műhelyről műhelyre mentek, idegen országokba is, hogy ismeretlen mesterfogásokat, új dolgokat tanuljanak, világot lássanak. Így ment Dürer Nürnbergből Velencébe és Bolognába, így gyalogolt Bruegel Hollandiától egészen le Nápolyig, és így jutott még Brâncuși is Bukaresttől gyalog Párizsig.

A Kolozsvári testvérek, Márton és György szintén eljuthattak Firenzéig és Sienáig vagy akár Dél-Franciaországig. A lényeg az, hogy bölcsőjük nem az Arno vagy a Szajna partján, hanem a Szamos partján ringott.

Nem lehet eleget nézni, nem lehet elégszer nézni, más-más világításban és más-más hangulatban. Háttérben az ódon, félezer éves templom, a szobor pedig még régibb egy évszázaddal. (Van min elgondolkozni. Mögötte a templom, amelyben a remek orgonán időnként neves hazai és külföldi művészek koncerteznek. Hallatszik, kihallatszik az orgonaszó, benn és kívül zeng, megtölti az utcát, a régi utcát, ahol van egy egyetem, három iskola, egy levéltár, egy akadémiai könyvtár, egy hatalmas koncertterem, még egy hármasszoborcsoport, gótikus, reneszánsz, barokk és klasszicista műemlékek, kapuzatok csúcsíves, köríves és szeszélyesen megtört formákkal és egy modern hasábtorony.)

Hatszázhat év a szobor születése óta. Az utca mintha a város lakóinak lelkét őrizné.

Nézzük a szobrot, a sárkány szinte készségesen nyújtja fejét, hogy száján keresztül a torkába döfhesse a lándzsát. Az apródszerű lovas komoly, elmerült arccal, de elegáns mozdulattal végzi sorsszabta kötelességét: megküzd a gonosz hatalmak reptíliájával, nyugodtan és méltósággal, embermódra, bízva az igazságban és önmagában.

Fotók a múzeumba(n)

Tulajdonképpen azóta foglalkoztat a fotóművészet helye, elismertetése művészeti életünkben, hogy Poznańban becsöppentem egy nyári tárlatra, amelyen a város (s a környék?) képzőművészei mutatták be új műveiket. A lengyel grafika és festészet színvonalát ismerve, senki sem gondolhat arra, hogy amolyan pótlék szerepét töltötte be azon a bizonyos kiállításon a fotó; kitűnő rajzok, metszetek, olajképek mellett — szobrok és textilbe fogalmazott művészi alkotások társaságában — egyenrangú kifejezőmódként voltak jelen a fényképek, s nem volt ebben semmi disszonáns, semmi engedmény. Nálunk ma még elképzelhetetlen, hogy a fotóművész helyet követeljen magának az ősi vagy tavaszi megyei tárlaton, hiszen „a képzőművészek is alig férnek el a nagyobb kiállítóterekben”. Talán még azon is megbotránkoztak egyes széplelkek, hogy a múzeumba bebocsáttattak nemrég a fotósok: „Élet, kép, művészet” címmel szerveztek országos tárlatot a kolozsvári Bánffy-palotában.

A fotóművészek szövetségének erdélyi fiókja (személy szerint mindenekelőtt Szabó Tamás) és a Művészeti Múzeum közös akciója mint kezdet érdemelt figyelmet (mint megvalósítás, sajnos, kevésbé). Az időszaki kiállítás alatt a múzeumi falakra felkerült fotók elsősorban a dokumentációs lehetőségre, sőt szükségletre hívták fel a figyelmet, festők, szobrászok arcának, munkájának, műtermének a megőrkítésében; a múzeum fototékáját éppoly magától értetődően kell ma már gyarapítani, mint ahogy az eredeti művek legjobbjai (vajha valóban azok?) bevonulnak a nemzeti és egyetemes művészeti kincseket őrző gyűjteményekbe.

Ez azonban csak az első lépés, a fotóművészet ennél többet is érdemel: tárgy-tól-témától függetlenül a kiemelkedő művészfotók folyamatos számon tartását, gyűjtését — bemutatását a közönségnek. Nyerjen polgárjogot a fotó — az igazán jó

fotó! — múzeumainkban. Különb is egyre nehezebb élesen elhatárolni a grafikát s a modern fotóművészetet, sőt a festészet egyes új irányzatait és a színesfényképet. Műfajok és technikák keveredése egyetemes esztétikai jelenség a XX. században. Sopánkodhatunk miatta, tenni ellene azonban nemigen lehet. Szélmalomharc helyett próbáljuk inkább ellenőrizni és minőség szerint begyűjteni az új termést. Amihez természetesen az is szükségeltetik, hogy a kiállítások szervezői s a zsűrik tudomást vegyenek a szemlélet- és ízlésváltozásról, s ne kívülről, tegnapi- tegnapelőtti esztétikai igények felől akarják megítélni a mai műalkotásokat.

Úgy tűnik, a kiállításra szánt fényképek elbírálása a mindenkori (évszázados) zsűriellenességnek új tápot ad. Nem mintha a giccs — régebbi, „klasszikus“ meg újabb változataiban — nem lopózkodna be a kiállítótermekbe, ezt azonban inkább az amatőröknél tapasztalhatjuk. A fotók kiválasztásakor mintha a giccsnek, giccsgyanúnak volna hivatalos menlevele. Pedig a szakmát jól megtanult fényképeszeink közül is nem egy vált már valóban fotóművésszé, s az „amatőrök“ talán nagyobbik része ugyancsak jobb úton halad, mint a festegetők, szobrászkodók kiállító hada. A táguló tárlatlehetőségeket éppen ezért kell művészi tartalommal megtölteni.

Tartalékaink jóval nagyobbak, mint sejtjük. Csak éppen megfedkezünk olykor „a vidékiekről“. (Számon tartjuk-e például érdeme szerint a sepsiszentgyörgyi Bartha Árpádot?) Bürokratikus szempontok érvényesítésével kedvét és szárnyát szegjük olyan eredeti színházi fotósoknak, mint Weiss István. Egy fontos, de (technikai, nyomdai okokból is) nem a legjobban sikerült kiadói kísérlet, fotó és vers tárításából született könyv után már kevésbé figyelünk Kabán Józsefre, noha egyik legutóbbi jelentkezésekor, amikor Incze Ferenc szürrealisztikus festői világát fordította le a fotó formanyelvére, világszínvonalú munkákat is állított ki. S a nemrég vele együtt bemutatkozott Rohonyi Iván festőműtermekben készített festői színes diáival olyan kellemes meglepetést szerzett, olyan sikert aratott (sajnos, viszonylag kis számú közönség előtt), amilyenre korábban a csíkszeredai fiatal Szabó Béla, a kolozsvári főiskola végzős grafikuskövelője érdemesült, ugyancsak színes diafilmjeivel — egy egészen más, „formabontó“, primer anyagiságával művészi világ felfedezőjeként.

Nem folytatom a felsorolást, személyes fotóélményeim felelevenítését. Hátha ennyi is elég a múzeumi illetékesek — és a tárlatlátogatók érdeklődésének felkelésére.

„Domokosi dolgozatok”

Labancz Frida Máramarosi riportja
láttán támadt gondolatok

Ha a kultúrát befogadó és önmagát művelő embernek szükségképpen el kell jutnia annak tisztázásához: milyen a viszonya a szűkebb közösséghez, amelyben dolgozik, s amelyre ő is cselekvően visszahat, akkor a mai pedagógusnak az akarat hatványozott fokán kell ezt megtennie. Hiszen ma ő az a közösségi ember, aki törekvéseiben alakítható társra találva egyben önmaga teljességéig jut el.

Mindez leszűrhető a televízió magyar adásában bemutatott, Domokoson végzett pedagógiai munkából. Mert a figyelemreméltó energián, a józan és célszerűen egyszerű szervezőkészségen kívül minden benne az az alapállás, amely oly szükséges az effajta értelmiségi munkában, és amely egyedül alkalmas arra, hogy belőle népművelő munka váljék. Aminek azonban megvannak a föltételei.

Az az értelmiségi ugyanis, aki tudásában a „nép“ számára elérhetetlen kiváltságot lát, alkalmatlan a népművelésre. Aki elbátortalanodik, látván, mennyire más, ami iránt a nép ma még lelkesedik, mint amiért ő hevül, ugyancsak alkalmatlan a népművelésre. De aki semmit sem hajlandó tanulni a néptől, szintén alkalmatlan. Mennyi kőzhely! De nem tettem mást, mint ízelgettem, ami e szóban rejlik: népművelő. Nehéz szó. Az emberiségnek, s tegyük hozzá, a szocializmusnak sorsdöntő szava.

A közművelődésben mindinkább a tudatformálás egyik legfontosabb területét látjuk. A közműveltség szintje nemritkán népek és korszakok sorsát döntötte el. Műveltség nélkül kiszolgáltatott az ember, és ami ennél is veszélyesebb: alatta marad önmön lehetőségeinek. Az emberi kultúra nem fényűzés és nem szórakozás. A kultúra emberré válásunk, öntudatosulásunk iskolája, s akik ezt az iskolát elmulasztják, vagy akiket megfosztanak tőle, kívülrekednek az emberi élet egyik nagy lehetőségén.

A domokosi példán fölbuzdulva állítom, ha pedagógiai tevékenységünk e mindennapi feladatokat és lehetőségeket ilyen kézzelfoghatóan világítja meg, ha társadalmi méretekben biztosítja a műveltség erkölcsi súlyát, az eddiginél jóval nagyobb hatást tud elérni. És így bizonyítja, hogy a műveltség nem más, mint az a képességünk, hogy tapasztalatainkat, ismereteinket szemléleti egységbe tudjuk foglalni, hogy történelmi-társadalmi összefüggésekben értékelhessük, tehát hogy a dolgokat ne csak pillanatnyi állapotukban ítéljük meg. Másrészt az alkotó műveltség jele, ha tudásunkat képesek vagyunk közösségekben alkalmazni, mindennek-előtt a fejlődést gátló problémák megoldására. Ennek következtében a műveltség ember magatartása szükségszerűen társadalmi-történelmi felelősséggel élő, a fejlődésre törekvő, másokkal együtt kötelezettséget is vállaló magatartást jelent. Aszerint, hogy kinek milyen tevékenységi köre és felelőssége van.

A „domokosi modell” annál inkább foglalkoztat, minthogy egyre több olyan embert látok szűkebb és tágabb környezetben, akik léha, üres, értékszempontról a legjobb esetben is semleges szórakozásra adják a fejüket. Holott értelmiségiek, népművelők lehetnének. De mi gátolja meg őket ebben? — kérdelem, s kutatom a közművelődést akadályozó tudati tényezőket; legszívesebben rákérdeznék a mérnökre, orvosra, tanárra, agronómusra, gyógyszerészre, művészre, de a képzetesebb szakmunkásokra is, hogy szűkebb hivatásukon kívül mit tesznek a közművelődésért?

Hanem a kérdések, követelések előtt illene tisztázni egyet-mást. Mindennek-előtt a közművelődés társadalmi helyzetét, szerepét. De tegyük hozzá: a rangját is. És ne kerteljünk, ismerjük el, hogy ez utóbbi nem valami magas. Minthogy közművelődésen nagyon sokan azt értik, hogy félművelt embereket, feltűnési viselkedéstől fűtött kamazslányokat, elvetélt poétákat tanítsunk írni, festeni, táncolni, szavalni, s „művészetüket” ráerősítjük a közönségre. Hogy túljuthassunk ezen a leegyszerűsített szemléleten, úgy vélem, a kérdések egész komplexumát kell egységben látnunk. Mindennek-előtt a kultúrát alkotó és befogadó emberek személyiségének a mind teljesebb értékű fejlesztését, ami egyaránt jelenti a kulturális értékek megismerését, megismertetését, de ugyanakkor a munkához, az emberekhez (és önmagunkhoz) fűződő viszonyunk tudatosabb alakítását, az emberi kapcsolatok kultúrájának igényesebb, erkölcsibb töltetű színtemelését, magasabb fokú életforma kialakítását. Eszerint pedig nemcsak az a fontos, hogy a székely táncos vagy a bihari színjátszó milyen színvonalon adja elő művészetét, hanem az is, hogy tudása, műveltsége és művészetszerető beállítottsága mennyire válik bensővé élete minden ágában a termeléstől a családjához való viszonyáig, a táplálkozás-módjától a közösségi kapcsolataiig. Általában az a fő kérdés, hogy a népnevelő munka nyomán a kisebb-nagyobb közösségek mozdulnak-e afelé, hogy értékesebben, értelmesebben éljenek?

Hanem a kérdés efféle megközelítése nem hanyagolja el a teljesítmény, a művészi szint, a tartalmas előadás kérdését. Ezzel nagyjából úgy vagyunk, mint a sporttal. Mi a fontosabb, az-e, hogy az egész nép tornásson, részt vegyen a testnevelésben, avagy az, hogy élsportolók kimagasló teljesítményeket érjenek el, s dicsőséget szerezzenek az országnak? Az évtizedeken át folytatott (s ma is lapangó) vita alapján véve eldől, nem vagy—vagy, hanem is—is alapon. Így vagyunk a közművelődéssel is. A tömegek általános művelődése, műveltebb életformája, kulturált emberi kapcsolatainak kialakítása éppolyan fontos, mint például az, hogy a műkedvelés terén mit mutatnak föl. És hadt tegyem hozzá, hogy a színvonal sok helyütt és sok esetben nem „műkedvelői”, gondoljunk csak a szász-csávási kórus, a jobbágytelki, a mérai, a györgyfalvi táncsoport teljesítményére, a körösfői varrottas vagy a korondi népi kerámia szépségére.

Ami pedig a közönséget illeti: a kocsárdi kórusral részt vettem jó néhány dalostalálkozón Aranyosgerbegetől a Nyárádmentéig, s mondhatom, mindenütt igen-igen népes volt a hallgatóság, de ezt láttam a kolozsvári magyar színházban a méraiak, körösfőiek, györgyfalviak, bikaliak előadásain is. Szó sincs hát arról, hogy a műkedvelők ráerősokolják magukat egy méltatlan módszerekkel verbuvált közönségre. Emlékeztetnék azonban arra is, ami kiderült Bodor Pál tévé-főszerkesztőhöz érkezett levelekből is: sokan kérik, hogy gyakrabban halljanak népdalt.

De térjünk vissza Domokosra, pontosabban az ottani közművelődés motorjaira, az értelmiségiekre. Láttukra ismét csak fölvetődött bennem a kérdés: valódi

értelmiséginek, diplomás tanult embernek érzi és tudja-e magát az a tanító, orvos vagy mérnök, aki szűk szakmai dolgain kívül mit sem tesz a fölvilágosítás, szellemi irányítás, szakmai oktatás területén? Aki — hogy így mondjam — csak előírásos munkája kapcsán él a közösségben, de másként, önként, művelt emberfóként — nem? Tudom, hogy vannak nagyon elfoglalt értelmiségiek, egy nagyüzem igazgatója, a gépállomás főmérnöke, valamely tröszt főkönyvelője örvend, ha legalább a családjával tud kevéskét foglalkozni, s ha nyugodtan aludhat. De nem is róluik van szó, hanem az értelmiségnek arról az egyre növekvő tömegéről, amelyek mind számosabb lesz városon és falun, vállalaton belül és mtsz-en kívül, s hatása is ennek arányában növekszik. Ennek arányában? Épp ez a kérdés... Én hiszem és vallom, személyes tapasztalatból pedig tudom, hogy az értelmiségi léthez, az intellektüel önkifejtéséhez, személyisége kialakulásához, fejlődése biztosításához, társadalmi hasznosságtudata kialakulásához elengedhetetlenül szükséges a közösségi tevékenység. S nem is akármilyen, hanem a hatékony, jobbitó, haladást biztosító közművelői munka. Az ivás vagy a hobby e tekintetben csak pótcselekvés.

Hadd tegyem azonban hozzá, hogy közművelődésről csakis akkor beszélhetünk, ha eltüntetjük a művelő—művelődő viszonyt, s helyébe az egymás művelését helyezzük. E folyamatban kapnak igazi szerepet a művelt, hivatott emberek, de csak akkor, ha képesek és hajlandók egyenrangúként kapcsolódni akár a ma még iskolák padjaiban ülő, holnap törekvő „tömegekhez“, s tudnak tanulni, tapasztalatot átvenni a pásztertől és a kubikostól, képesek meglátni a szalmafonásban vagy a patkókovácsolásban is azt, ami szép, századok óta halmozott, alakított érték, tudás.

A domokosi „modell“ ilyen irányba mutat, erre int, efféle továbbgondolásra készlet. Jó volna, ha sokakat cselekvésre is készletne.

Kálya Sándor

Kell a törődés

Gondolataink, érzelmeink pontos, árnyalatokig elmenő tükrözésére alkalmas, a mindenkori beszédhelyzetnek megfelelő — így minősíthetnénk ma az eszményi nyelvet. Kora válogatja, mikor milyen volt az eszmény. Volt idő, amikor a nyelv-tisztogatás ürügyén minden idegen szó vagy tükörszónak vélt kifejezés ellen hadat indítottak. Sok, jobb sorsra érdemes kifejezésünk mint germanizmus halálra ítéltett, holott egyetlen bűnükül azt lehetett felróni, hogy a németben is megvoltak. Ezek az irtóhadjáratot viselő, túlbuzgó puristák többet ártottak a nyelvnek, mint maguk az idegen szavak. Rájuk gondolhatott a kiváló nyelvtudós, Pais Dezső, amikor egy ízben kijelentette: a nyelvet a „nyelvvédőktől“ is meg kell védeni.

A nyelv-művelés hosszú időn át egyet jelentett a hibák nyesegetésével, a tisztogatással, tilalomfák állításával, a „mi nem szabad“, mi „helytelen“ örökös hangoztatásával — a hibáztatástól az elátkozásig. Az idősebb és a javakorabeli nemzedék sok-sok nyelvi — főleg beszédbeli — gátlása e rengeteg tiltásra vezethető vissza. A korszerű nyelv-művelés nyelvvédelmen már nem elsősorban a tiltást érti, hanem a helyes és a szép megmutatására, az erre való ösztönzésre törekszik. *Hogyan szépen és jól magyarul?* — e körül folynak az eszmecserek. A hibák tudatosítása mellől nem marad el a helyes, a követendő példa sem.

Az utóbbi időben sok szó esett az idegen szavakról, pontosabban: a *főlsleges* idegen szavakról, a jó magyar szavakat kitűrókről, a könnyűszerrel elkerülhetőkről. Egyremegy, hogy gondolkodási tunyaság vagy sznobság áll mögöttük. Az ellenük való jogos tiltakozás, mi több, hadakozás azonban ne feledtesse el velünk, hogy a nyelvromlás *nemcsak* az idegen szavak felől fenyegethet. Nagy nyelv-művészünk, a poeta doctus Babits máig ható érvénnyel állapította meg a *Nyugat* hasábjain: „Kosztolányi néhány év óta tiszteletreméltó küzdelmet folytat nyelvünk tisztaságáért. Hasonló harcot kellene indítani a magyar irodalmi nyelv szépségéért is. Nem az idegen szavak csúfítják el legjobban a nyelvet, hanem a csúnyán használt magyar szavak, a kuszált mondatok, logikai hibák, grammatikai hanyagságok és a rettenetes képzavarok...”

Mai nyelvhasználatunk legjellemzőbb jegye — sorrendben közvetlenül az idegenszerűségek után — az elszemélytelenedett stílus. Lépten-nyomon tanúi lehetünk az egyszerűt nagy ívben elkerülő, körülményeskedő, mondjuk ki bátran: bürokratikus nyelvhasználatnak, az elkoptatott nyelvi kliséknek. Sajnos, nem ritkaságszámba menő, nem is csupán elrettentésül szolgáló példa, még kevésbé kitalált szemléltetőanyag a következő mondat: „Az e tekintetben foganatosított újabb intézkedések pártunk és államunk agrárpolitikájának szükségszerű lépésként megvalósított szerves részét képezik, s mezőgazdaságunk adott fejlődési szakaszából fakadó feladatok megvalósítását célozzák.“ Az egyszerűtől való húzódozás (esetleg rossz fordítás?) búvik meg e kifejezések mögött: „A hatalom a dolgozó nép általi gyakorlása feltételei között“; „Jelenlegi nemzetgazdasági fejlettségi fok“ (a nyakatekertésen kívül három szóvégi i); „Könnyebb és korszerűbb gépkocsit fogunk gyártásba venni.“ E terpeszkedő, fölöslegesen bonyolított kifejezések ellenlábai a túlzott tömörítésben szenvedő mondat szerkezetek. Íme egy a sok közül: „Az eset a bentlakásokban élő fiatalokkal foglalkozó pedagógusok munkájában fellelhető hiányosságokra is figyelmeztet“ (zavaró a két -ban is). Igen gyakori hiba a fülsértő és ugyanakkor a megértést is nehezítő „rimelő“ ragok ugyanabban a mondatban: „Kellene lennie a színházpolitikának egy olyan vonulatának“; „A magyar értelmiségiek találkozásaira figyelő írókra.“

A szótévesztés sem ritka jelenség — beszédben-írásban egyaránt. „A faji megkülönböztetés ellen szálltak sikra“, olvastam az egyik újságban, holott — tudtommal — sikraszállni csak valamiért, valami vagy valaki *mellett* lehet, ahogy lándzsát törni is valaki *mellett* szoktunk, és nem felett (itt a „pálcát tör valaki felett“ és a „lándzsát tör valaki mellett“ szólások keveredéséről van szó). A kitartó, bátor ember *állja*, és nem tartja a sarat. Itt a 'tartja magát', 'van tartása' jelentés beszüremkedésével van dolgunk. Aztán itt van a — szóban és írásban egyaránt használatos — körülményeskedő „liceumista“ kifejezés. A középiskola, bárhogy nevezzük, középiskola marad, tanulója pedig középiskolás.

És következzenek — én így nevezném — az álmagyar szavak. Rossz fordítás, satnya nyelvtudás, jobban mondva nyelvérzék „együttműködése“ nyomán jött létre például a toaletszer (*piperecikk*), az üzletek órarendje (*nyitvatartási ideje*), az áthúzott (*átlós*) 5-ös busz, a vitrin (*kirakat, hűtőpult*), a kirakatdíszítő (*kirakatrendező*), a vizsgát ad (*vizsgázik*), a telefont ad (*telefonál*), a formálja a számat (*tárcsázik*) kifejezés. Íme a bizonyosság: már legközelebbi szavainkat is *fordítjuk*, mintha a saját kifejezéseinket elfelejtettük volna. Hát, ha nem kapunk észbe idejében... Legnagyobb ellenségünk a közöny, a kényelmesség, a nemtörődöm magatartás. Pedig nem kicsi a tét. Legsajátosabb jegyünk: anyanyelvünk forog kockán. Romlásáért avagy épségéért elsősorban magunkat tehetjük felelőssé. Órizzuk hát szavaink, mondataink épségét, e nagy, felbecsülhetetlen kincsünket, ha azt akarjuk, hogy gondolataink, érzéseink is épségben maradjanak. „Ép testben ép lélek.“

szabó Ilona

Simon Sándor rajza

Az „egzakt biológia” kérdéséhez

Azt hiszem, a szakemberek örömmel olvasták a *Korunk* 1978. 11. számában megjelent *Lesz-e egzakt biológia?* című tanulmányt. Szerzője, Gánti Tibor, a kiváló tudós elsősorban az élet eredetével foglalkozik, számos könyve, szakcikke és ismeretterjesztő írása jelent meg. Az élettelen szint és az élő anyag közötti átmenet ragyogó magyarázata származik tőle (az ún. chemoton-elmélet). Az idézett tanulmányában vázolt gondolatok arról tanúskodnak, hogy Gánti elmélyült kutatásokat végez az egzakt biológia irányában. Mondanivalójával teljesen egyetértek, az alábbiakban tehát nem vitáznék szeretnék vele, hanem gondolatátvitelét továbbvinni, más szemszögből megvilágítani az általa felvetett témát.

A tudományok fejlődésének huszonöt évszázada arra mutat, hogy az ember mindig céltudatosan törekedett a jelenségek, folyamatok, struktúrák pontosabb és természetűbb leírására. Az egzaktság felé törekvés állandóan érvényesülő tendencia, bár gyakran el-elakadt a naiv morfológiai szemlélet és a burkolt szimplifikáció útvesztőjében. A természettudományok evolúciós, indukciós tendenciái a tudás mennyiségi növekedésével egyenes arányban fejtették ki polarizáló hatásukat, a szakbarbárság merev attitűdjével szembeállítva a tények termékeny, produktív átértékelésének szükségességét.

Természetesen az egzaktság körülírása nem egyszerű, de fogalma a korszellem és a változó követelmények függvényében egyre racionalisabbá vált. A magyar értelmező szótár szerint egzakt egy *fogalom*: ha szabatosan, pontosan és egyértelműen meghatározható. Az oxfordi értelmező szótár szerint egzakt egy tudomány: ha feltételezhetjük, hogy abszolút precíz. Egzakt egy leírás, ha adatai alapján késsőbb, a tér—idő diagram bármely pontjában reprodukálni lehet a jelenséget. Az abszolút egzakt a következő megállapítás: két ponton keresztül egy, és csakis egy egyenes húzható. Relatív egzakt egy háromdimenziós tárgyról készített kétdimenziós fénykép.

Állításaink nagyon ritkán abszolút egzaktak, gondolkodásunk többnyire relatív egzakt mondanivalók struktúrája. A relatív egzakt állításokra a fejlődés jellemző, éppen ezért geocentrikus, antropomorf szemlélet, tér—idő koordináta és természettudományos fejlettségi szint szerint determináltak.

Mai értelmezésben abszolút egzaktaknak tekintjük az axiómákat. Az axióma olyan megállapítás, amelyből kiindulva valamely tudományos elmélet összes állításai levezethetők, de amelyet maga az elmélet közvetlenül nem igazol, s amely más ismert természeti törvényre nem vezethető vissza. Az axiómákból vagy axiómarendszerekből deduktív módon levezethetők egy-egy elmélet, illetve tudományág összes törvényei. Az axiómák nem „örök igazságok”, sem pedig bizonyításra nem szoruló megállapítások, hanem gyakorlati tapasztalatok nagymértékű absztrakció útján létrejött, széles körű általánosításai — lényegében tehát megfigyelés és logikai indukció eredményei. Ha a jelenségek adott körére vonatkozó tapasztalatokból a mélyükön levő közös sajátságok absztrakciója helyesen történik, a tudatunktól függetlenül létező objektív valóságnak megfelelően, akkor az axióma az illető jelenségszempont legfontosabb összefüggéseit tükrözi általános alakban. Az axiómák helyességét utólag a gyakorlat igazolja. Az axiómák igazsága azonban ugyancsak viszonylagos, mint minden tudományos megállapításé, s a valóságot a történeti fejlődés adott fokának megfelelő pontossággal tükrözi.

Néhány axiómára épülnek a matematika különböző ágai. A fizikában a termodinamika három axióma segítségével építhető fel. A kémiában csak próbálkozások történtek axiómák megfogalmazására, de még mindig az analitikus, indukzív jelleg dominál. A biológiában, sajnos, nem ismerünk egyetlen olyan axiómarendszert sem, amelyet a szakemberek többsége elfogadhatna. Egy axiómarendszernek három feltételt kell teljesítenie: ellentmondásmentesség, függetlenség és teljesség. Ellentmondásmentes az axiómarendszer, ha az axiómákból nem lehet egy

állításal együtt annak az ellenkezőjét is bizonyítani. Független az axiómarendszer, ha nincsenek benne fölösleges, egymásból levezethető axiómák. És teljes az axiómarendszer, ha az illető tudományágban megfogalmazható bármely állítás vagy bebizonyítható, vagy megcáfolható az axiómákból. Az olyan axiómarendszerek azonban, amelyek elég erősek ahhoz, hogy bennük érdemleges matematikai vizsgálatokat lehessen folytatni, nem lehetnek teljesek: ez a híres Gödel-tétel. Ugyanezen tétel mutat rá az axiomatikus módszernek arra a természetes korlátjára, hogy egy adott tudományág összes axiómáit nem lehet egyszer s mindenkorra leszögezni: bizonyos problémák megoldásához újabb axiómákat kell absztrahálnunk a valóságból.

Gánti Tibor a kémia felől közelít az egzakt biológiához; én e hozzászólásban a matematika szemszögéből vizsgálom a témát. A matematika a szabatos gondolkodás tudománya. A matematikai kijelentéseknek teljesen pontosaknak kell lenniük — ha nem azok, akkor nincs is értelmük. Miközben a matematika kiküszöböli állításából a kétértelműséget, cserében elveszti az érintkezés könnyedségét; ez a magyarázata annak, hogy a matematika „nyelvi sorompója” olyan félelmetesnek tűnik. A matematika a legegzaktabb tudomány, és ezért ez a megközelítés előnyösebb az egzaktág szempontjából — de távolabb áll a biológiától, mint a kémia, és ezért hátrányosabb.

A matematika és a biológia közötti párhuzamot sugallva, a következőkben baloldalt a matematikáról, jobboldalt a biológiáról szólok. Hadd kezdjem az ókori állapotok jellemzésével:

Arisztipposz, Szókratész tanítványa viharba került, s a hajótörés után Rhodosz szigetének partjára vetődött. Itt homokba rajzolt geometriai ábrákat vett észre, ekkor társaihoz fordulva örömmel kiáltott fel: reménykedhetünk, ember kezenyomát látom!

Eukleidész a geometriát az egzaktág olyan régióiba emelte, amelynek mind a mai napig csak csodálattal adózhatunk. Honnan származott — nem tudjuk. Azt sem tudjuk, mikor született és mikor halt meg. Életének csak egy mozzanatról van tudomásunk: amidőn Ptolemaiosz Philadelphosz megkérdte tőle, nincs-e egyszerűbb és könnyebb útja a matematika megtanulásának, mint az ő „Elemi”, büszkén válaszolt: „Királyok számára sincs külön út a matematikához.”

Említett munkája a kultúra történetének a Biblia után legnagyobb példányszámban sokszorosított műve, és óvatos becslés szerint is csak nyomtatásban több mint 1500 kiadást ért meg. (Magyar nyelvre a kolozsvári Brassai Sámuel fordította 1866-ban.) Tizenhárom könyvből áll, tárgyalása a szigorú logikai dedukción alapul: definíciókból, posztulátumokból és axiómákból vezet le tételeket.

Eukleidész axiomatikus tárgyalásmódját csak a XIX. században sikerült túlszárnyalnia Bolyainak és Lobacsevszkijnek, mikor is az I. könyv ötödik posztulátuma és a párhuzamossági axióma vizsgálata elvezetett az úgynevezett nem-euklidészi geometria felfedezéséhez.

Ha az olvasót meglepi, hogy ilyen fontosságot szenteltem Eukleidész művének, hadd mondjam meg: azért van, mert tudomásunk szerint az első olyan tudományos alkotás, amely axiómarendszerrel dolgozik. Eppen ezért állításai a mai napig elfogadhatók, s a középiskolai geometriának még ma is e több mint kétezer éves könyv az alapja. Arisztotelész élővilág-képe ugyanakkor csak kultúratörténeti érde-

Arisztotelész adta az emberiségnek az antik tudomány eredményeinek legátfogóbb szintézisét, amely az addig felhalmozódott ismeretanyagot összefoglalta. Több biológiai munkában fejtegette ki saját maga és kora elképzelését az élet keletkezéséről. Arisztotelész szerint az élőlények nemcsak magukhoz hasonlóktól születhetnek, hanem ősnemzés útján is keletkezhetnek élettelen anyagból. Ilyenek mindazok, amelyek nem az állatok párosodásából, hanem rothadó földből vagy váladékokból keletkeznek — állította. A növényeknél is ugyanez a helyzet: egyes növények magokból, mások pedig mintegy önmaguktól, a természeti erők hatására keletkeznek.

Arisztotelész nézetei óriási befolyást gyakoroltak az élet eredete kérdésének egész későbbi történetére. Csalhatatlanná vált tekintélyével mintegy szentesítette a közvetlen naiv megfigyelés adatait, és sok évszázadra előre meghatározta az ősnemzés tanának további sorát. Az ősnemzés elméleti megalapozása a későbbi idők folyamán mindinkább misztikus jelleget öltött. A XVI. század végén egyes könyvekben még teljes komolysággal beszélnek „kacsatermő fákról” és hasonlókról, sőt egyes szerzők idevágó személyes megfigyelésekről is beszámolnak. Darwin korszakalkotó munkásságára volt szükség a XIX. század közepén ahhoz, hogy betekintést engedjen a fajok eredetébe.

kesség — amiből nyilvánvalóan következik, hogy évszázadokon át óriási szakadék tátongott a matematika és a biológia között. A matematikusok és biológusok szemléletmódja — sajnos — mindmáig szinte teljesen kizárja egymást.

Már a XIX. században történtek azonban szerény próbálkozások a két szemlélet összekapcsolására. E tudományterület egyik legnagyobb egyénisége a belga Quetelet volt, aki elsősorban az antropológiában, emellett a meteorológiában és a növényfiziológiában alkalmazta a statisztikát. Csúcsponthoz jelentett Gavarret munkássága: a diszkrét eloszlású valószínűségek elméletének kidolgozása. A matematikai statisztika biológiai alkalmazására a *biometria* elnevezést először Galton használta 1901-ben. Megállapítható, hogy a statisztika elméletének fejlődését viszonylag gyorsan követte az alkalmazás egyes egzaktabb tudományok (csillagászat, geodézia, fizika), jóval lassabban a biológia, az orvos- és az agrártudomány terén.

Lássuk a következőkben — az előbbi kéthasábos módszerrel — a matematika és a biológia „egymást támadó” érveit.

1. A híres cambridge-i pohárköszöntő így szól: „Emelem poharam a tiszta matematikára és arra, hogy soha ne legyen jó senkinek semmire.” Sajnos, a matematikai szövegek többsége a mai napig csak a matematikában alkalmazható.

2. A matematika elvonatkoztat az elem természetétől. Mi az, hogy „két szív + két szív = négy szív”? Mi az, hogy „élő szervezet az n-ik hatványon”? A biológiában a legegyszerűbb matematikai műveletek is értelmüket veszítik.

3. A matematikusok, sajátos logikai rendszerükben újabb és újabb tételeket szünelnek, de nem teszik fel ezekkel kapcsolatban a *Miért? Hol? Mikor? Hogyan?* kérdéseket.

4. Egyet kell értenünk Gánti Tiborral, hogy „a mindennapos gyakorlat a gyógyítástól a környezetvédelemig, az állat- és növényneveléstől a kártevők elleni küzdelemig mindenütt szembetalálja magát azzal a ténnyel, hogy nem tudja az adott szintű biológiai rendszernek mint egésznek a válaszát sem mennyiségileg, sem minőségileg megjósolni.” Erre ma sem a matematika, sem a biológia nem képes.

5. A matematikából hiányoznak azok a módszerek, amelyek az élő rendszerek megfigyeléséből nyert adatok feldolgozását lehetővé tennék.

6. Az alkalmazott matematika készíthet ugyan modelleket, de ezek konkrét élő rendszerekben zajló folyamatok megvizsgálására nem alkalmazhatók elfogadható módon.

7. A matematikai módszer nagy hátránya, hogy statikus képletekbe merevít változó, fejlődő jelenségeket, és csupán valamely kiragadott pillanatnyi helyzetet képes tükrözni, elszigetelve azt a folyamat dialektikus egészétől.

Azt hiszem, sikerült mind a matematikusokat, mind a biológusokat megharagítanom a fenti sorokkal, bár nem tettem semmi egyebet, csak pontokba szedtem, amit a matematikusok mondanak a biológusokról — s fordítva. Nem volna azonban elvszerű, hogy csak a polemikus megjegyzéseket mutassam be; fel kell sorolnom a két tudományág egymást támogató érvei közül is néhányat:

1. A biológia mint kutatási téma rendkívül szoros kapcsolatban van a természettel.

2. Az agrártudomány eredményei jelentékeny mértékben hozzájárulnak az emberi társadalom létfenntartásához.

1. Ma is gyakran olvasunk híg tudású biológusok tollából hasonlókat: „Mind- eddig a biológiában a matematikai módszer nem hozott lényeges eredményeket. Nem is hozhat, mert a matematika testidegen a biológiai rendszerek mozgékonyaságától és komplexitásától.” Ez — sajnos — a kvantitatív összefüggések teljes tagadása az élő anyag szerveződésének szintjén.

2. A biológiában a megfigyelés dominál, ez viszont szubjektív függő. Így lehetséges az arisztotelészi badarságokat a biológiában törvénynek venni.

3. A biológiában két azonos típusú kísérlet közös nevezőre hozása is lehetetlen, olyan nagyok az eltérések. Ezáltal elvész a törvényszerűség alapja is.

5. A biológusok és az orvosok leírhatnak bizonyos jelenségeket, de olyan nagy az egyedi értékek szórása, hogy törvényszerűségeket nem lehet felfedezni.

6. Az élő szervezetek tanulmányozásával foglalkozó tudományágak művelői a kvantitatív összefüggéseket csupán a statisztikai kiértékelésre vezetik vissza; egyenlőségjelet tesznek az elemi statisztika és a matematika közé.

7. Ha átnézzük a biológiai szaklapokat, azt tapasztaljuk, hogy a tudományág olyan alapfogalmát sem sikerült tisztázni, mint a „faj”. Ebből számos rendszer-tani ellentmondás származik.

1. A matematikai módszerek abszolút precíz, megbízhatóak.

2. A műveletek tulajdonságai és az egyenletek megoldásai tértől, időtől és szubjektumtól függetlenek.

3. A kvantitatív összefüggések leírása

3. Az orvostudomány fejlődése hozzájárul a jólét fokozásához.

4. A biológiai kutatómunka országok közötti összefogást követel (élmezés, népesség stb.) és ezáltal a nemzetközi kapcsolatok záloga.

5. A biológiai szakkikkek közérthetőbbek, és ezért megfelelő szervektől jelentős anyagi támogatást lehet szerezni a kutatásokhoz.

6. A biológiai kutatások a természet évmilliárdok alatt létrehozott csodáit tárják fel, s ezeket a társadalom néhány évtized alatt a saját érdekében felhasználhatja.

7. Az élet fejlődésének és változékonyságának biológiai igazsága a dialektika és a materializmus döntő bizonyítékává válik.

révén a matematika a tudományok közös nyelvévé vált.

4. A matematikai jelek nemzetközi használatúak, és ezzel megvalósult a nemzetek összefogásának első mintája.

5. A matematikai szakkikkek általában nem évülnek el, hanem beépülnek az újabb eredményekbe, mint az általánosnak partikuláris esetei.

6. A matematikai kutatások beérése olyan lehetőségeket teremtett, mint a számítógépek megjelenése; ezáltal tanulmányozhatóvá válnak a rendkívül nagy és gyors jelenségek.

7. A világegyetem tér- és időkoordinátáinak végtelenségéhez igazodó matematika a legmagasabb fokon szervezett anyag, az emberi agy „szellemi tornájának” legrangosabb formája.

Minden tudományág fejlődése kétirányú. Egyik irány a saját kérdéscsoportok vizsgálata, belső tényezők változásának hatása alatt (ez dominált a XIX. század végéig); másik a külső tényezők hatására bekövetkezett fejlődés, más tudományágakhoz kapcsolódó kérdések megválaszolása. Ez kezdetben nagyfokú differenciálódást eredményezett, azaz egy-egy szűk jelenségcsoporttal foglalkozó diszciplína megjelenését vonta maga után. A későbbiekre az élenk integrálódás a jellemző: a XX. század elején jelentkeznek a különböző tudományágak közötti határvonalak elmosódása, a döntő minőségi ugrást eredményező határtudományok megszületése.

A határtudományá váló diszciplína egy sajátossága az, hogy jelenségei és szabályai nem fedhetők be egyetlen klasszikus ismeretrendszer törvényeivel sem. Az újonnan felismert törvényszerűségek szinte „behatolnak” egy vagy több szomszédos, régebben jól megfogalmazott szabályokkal körülbástyázott tudományág területére. E kölcsönös területfoglalások, határelmosódások termékenyítő hatásúak. Saját hagyományosan kialakult törvényrendszerének korláttá vált határai között ma már a legtöbb klasszikus tudományág módszertani és gondolatválsággal küzd: a határok megnyitása eszmei és metodológiai újjászületést ígér. A határtudományok megjelenésével a kutatás köre rendkívüli mértékben kibővült, a valóság egyre újabb területei kerülnek hatóságába.

Ilyen határtudomány a biomatematika is. A kezdeti aránylag gyors fejlődést (már az 1930-as években önálló folyóirata van) megtorpanás és stagnálás követte. Ez több ténynek is tulajdonítható: a biológiai rendszerek komplex voltának s a megfelelő matematikai modellek és módszerek hiányának; annak, hogy nincs önálló nemzetközi biomatematikai társaság, és ritkán tartanak ilyen szimpozionokat; hogy a biomatematikát majdnem minden országban vagy csak fakultatív módon oktatják, vagy egyáltalán nem; hogy a matematikusok és a biológusok a kezdeti sikertelenség láttán leszűkítették a biomatematikát a biometriára, amely tulajdonképpen a matematikai statisztika alkalmazása a biológiában stb.

Egyes biológusok a szakemberek tömegének kategorizálódásától félnék. Mi lesz az alsóbb kategóriákba kerülteknél az alkotás élményével, ha a biológia modern problémáihoz még így is kevés a tudásuk? A középső kategóriák produktuma már csak a kutatók vékony rétegéhez szól. A matematikai módszerek bevezetése ezek közül is kitermeli az elit réteget, s az alsó kategóriákba rekedtek számára saját szakfolyóirataik is olvashatatlanokká válnak. Ezért a magukat veszélyben érzők primitív dühvel védelmezik túlhaladott álláspontjukat: tagadják, hogy a biomatematikának kimutatható eredményei lennének, amelyek az alapvető biológiai konzekvenciákat befolyásolnák. E szemlélet késlelteti a modern fogalmak térhódítását, s a haladást fékező magatartás frontját támogatja — hiszen a biomatematika megjelenése és előretörése nem más, mint egy általános folyamatnak, a tudomány és a mindennapi élet fokozódó matematizálódásának része. Minden szakembernek meg kell értenie: ma már nincsenek ugyan polihisztorok, de unihisztorok se lehetnek!

Az előbb jellemzett konkrét körülményekből következik, hogy a biomatematikai szakkönyvek száma elenyésző, és e ritka esetekben is bizonytalan az anyag felosztása-besorolása. Két irányzat érvényesül: attól függően, hogy a kutató alapképzésére nézve matematikus-e vagy biológus, a vizsgált kérdéscsoportokat a túloltdali táblázat vízszintes soraiban, illetve függőleges oszlopaiban jelzett témakörök szerint igyekezett csoportosítani.

	Elemi statisztika	Elemi algebra	Differenciálszámítás	Valószínűségszámítás	Integrálszámítás	Regressziós görbék	Differenciál egyenletek	Geometria	Trigonometria	Análitikus mértan	Lineáris algebra	Numerikus módszerek	Fourier-analízis	Integral egyenletek	Komplex függvénytan	Információelmélet	Differenciál geometria	Kombinatorika	Potenciálmélelet	Csoportelmélet	Halmazelmélet	Topológia	Játékelmélet
Fizikai kémia	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	▲	○	○	▲	▲	▲	▲	▲
Biofizika	○	○	○	▲	○	▲	○	○	○	▲	▲	▲	○		▲				▲				
Sejttan	○	○	○	▲	○	▲	○	○	○	▲	▲	○		▲									
Biokémia	○	○	○	▲	○	▲	▲	○	▲	▲	▲												
Elettan	○	○	○	○	○	▲	▲	▲	▲														
Mikrobiológia	○	▲	▲	○	▲	▲						▲											
Ökológia	○	▲	▲	○	▲	○																	

lényeges eredmények

elfogadható eredmények

szórványos eredmények

T. Postelnicu és P. Täutu (1971) nyomán

A biomatematika problémáinak sajátosan interdiszciplináris csoportosítására ugyancsak történtek már próbálkozások (N. Rashevsky). Egy ilyen, sajátos témakörök szerinti csoportosítás lehet a következő is:

- Kölcsönhatások vizsgálata
- Struktúrák modellezése
- A szerveződés módozatai
- A folyamatok irányai
- Az átalakulások formái
- Az önreproduktibilitás kérdése
- Az információ input-output jellege
- A biológiai szabályozás vizsgálata
- Csatolt rendszerek
- „Egyensúly újabb egyensúlyt szül“
- A körforgás szerepe
- A katasztrófák bekövetkezése

E témák már a matematika és a biológia szerves egymásbafonódását, szimbiózisát jelzik. Sajnos, a biomatematikára találón jellemző Neumann János mondanása: „Könnyebb beszélni valamiről, a tulajdonságait találgatni, mint megcsinálni és megépíteni.“ Matematikai képletek és megfontolások alkalmoszerű használata elől természetesen egyetlen biológus sem zárkozhat el — a biomatematika azonban többre hivatott: arra, hogy általános érvényű matematikai és pszeudomatematikai megfogalmazásokkal írja le, illetve modellezze a különféle életjelenségeket.

A biomatematika ügyel arra, hogy az egyes matematikai lépések biológiaiilag is „értelmesek“ legyenek, s a matematikai úton levezetett eredményt biológiai ellenőrzésnek veti alá. A matematikai eljárásokat a sajátos követelményekhez alkalmazza, sőt egyik-másik esetben matematikailag is új alapokra helyezi, hogy egyes biológiai kérdéseket megvizsgálhasson. Mindez nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a biológia egyre inkább egzakt tudomány legyen.

Az előbbieken már bevált kéthasábos módszerrel példaként vázlatosan bemutatottam a biológiai szabályozás vizsgálatának egy-egy aspektusát.

A szabályozás biológiai alkalmazása máig megőrzött valamit a fogalom különleges kettős eredetéből: a szervomechanikaiból és a termodinamikaiból. A többnyire jól modellezhető *feed back* szabályozó rendszerek mellett a biológiában megjelennek a „lazább“ értelemben szabályozott folyamatok is. A szabályozás fogalma az egyes konkrét rendszerek szerint más-másképpen értendő; egyetlen közös vonás, hogy központi szerepe van az információnak — amit

Az élő szervezetre nemcsak az alapvető életfolyamatok jellemzőek, hanem ezek szabályozottsága is. A szabályozás különböző szinteken történik, mégis egységes egészet alkot; egyes szintjei az alacsonyabban levőkre épülnek, az azonos szinten levők között pedig kapcsolat áll fenn. Gánti Tibor szerint a molekuláris szuperrendszerek önszabályozása azért lehetséges, mert különféle tulajdonságaik mind visszavezethetők a szervezetben zajló kémiai reakciókra vagy

itt tágabb megfogalmazásban kell értenünk. Az információ mindig valamilyen kölcsönhatással szabályoz az élővilágban, és éppen ez a többnyire szigorúan specifikus kölcsönhatás az, amit az információmennyiség matematikája nem tud leírni. René Thom ezért a differenciálható sokaságok elméletéből kiindulva — nehéz funkcionálanalitikus és topológiai megfontolások segítségével — egy új matematikai elméletet teremtett, amely igen fontossá válik a biológia területén, kivált ahol szabályozási problémák merülnek fel.

reakciósorozatokra. Erre építi Gánti ún. chemoton-elméletét, amelyet axiomatikusán próbál megszerkeszteni. Axiómái azonban egyelőre nem teljesítik az axiómarendszerrel szembeni követelményeket, ezért tovább kell őket fejleszteni.

Az élővilág mint egész egyetlen roppant genetikai szabályozó rendszernek nevezhető, amelynek funkcionális egységei a gének. A gének a földi világ legstabilabb képződményei közé tartoznak; ismerünk olyanokat, amelyek szinte változás nélkül léteznek 1-2 milliárd éve.

A DNS-nukleotid sorrendjének értelmezésében az információelmélet kiválóan alkalmazható, de a génfunkció szabályozásában a matematikai módszerek felhasználása még késlekedik.

A szabályozás elméletének biomatematikai értelmezése determinálólóg követeli meg, hogy minden ilyen kérdés vizsgálatánál a konkrétumból kell kiindulnunk, és kiválasztanunk azt, ami az adott helyzetben céljaink szempontjából jellemző motívum. Ezzel máris absztraháltunk. S ez szinte kötelező — a konkrétum kimeríthetetlen, bonyolult volta ugyanis arra kényszerít, hogy megalkossuk belőle és helyette a korlátozott, áttekinthető absztrakturnak. Az absztrakt eredményeket időről időre összevetve a konkrét kiinduló helyzettel, gyakran tapasztaljuk, hogy az absztrakt tanulmányozása gazdagította a konkrétat: olyan dolgokat látunk meg, amelyekről kezdetben sejtelmünk sem volt.

Ebből a vizsgálódásból új módszer születhetik: a biomatematizálás. Valamely életfolyamat biomatematizálása valamilyen matematikai modell alkalmazásához vezet. A modell a folyamatnak általában csak bizonyos vonásait hordozza, viszont eleget tesz a szabatosság követelményének. Szabatosságra törekedni esetünkben nem egyéb, mint axiómákat keresni a bonyolult életfolyamatokhoz. Világos, hogy ezt nagyon egyszerű konkrétumokkal érdemes kezdeni — de minél bonyolultabb életfolyamatokkal tudunk majd megbirkózni, annál magasabba emeltük a biomatematika tudományának szintjét.

Az axiómák megválasztásának szabadságát a valóságban korlátozza az elmélet használtsága, vagyis az, hogy mennyire alkalmazható a biomatematikai elmélet a biológiában. Minél kevesebb megfigyelési adat vagy kísérleti eredmény marad kívül a biomatematikai axiómarendszerből levezethető értékelési halmazokon, annál egzaktabbá válik a biológia. Ezzel kapcsolatban azonban hangsúlyoznom kell, hogy ameddig a biológia szintjén nem tisztáznak néhány fontos problémát és alapfogalmat, addig a határtudományoktól nem lehet biológiai szempontból korszakalkotó felfedezéseket várni. A biológus tehát nem várhatja ölbetett kézzel, hogy a biofizika, a biokémia, a biomatematika oldja meg alapvető problémáit. Viszont egyet kell értenünk Joshua Lederberg Nobel-díjas genetikussal: „A biológia túlságosan fontos ahhoz, hogy csak a biológusokra hagyjuk!”

Vincze János

Változó etnikumköziség?

Annak ellenére, hogy a hazai valóság tudományos igényű feltárásának hagyományai mély gyökereik, Várhegyi István nemzetiségszociológiánk legnagyobb hiányosságára tapint rá, amikor „az itt élő magyarság nagy problémáit” keresve, az iparosodó társadalom életformaváltásának két pólusáról („urbanizálódás? A másik oldalról nézve ruralizáció”) beszél, a „nemzetiségünk gerincét alkotó falusi nép metamorfózisáról”, a városban diaszpórában élő és diaszpórává váló etnikum sorskérdéseit boncolgatja. Ismerve, bár nagy vonalakban, a hazai szociológia történetében jelentkező legfontosabb kérdéseket, e mai megállapítást megelőzve lehetetlen tudomásul nem venni Várhegyi konklúzióját: „nincs még nemzetiségszociológiánk.” Ezen túlmenve megállapíthatjuk, hogy eddigi hazai szociológiánkból

szinte teljesen hiányzik az etnikumközi viszonyok kutatása, még a hagyományos, falusi etnikai kölcsönhatások alaptörvényeit sem ismerjük: az együttélés, az etnikumköziség tanulmányozása honi világunk legfeltáratlanabb területe, s szociográfia-
ánk-szociológiánk legsürgősebb feladatává vált.

Az eligazodni vágyás a létkérdésekben, a kollektív azonosság keresésében a két világháború között önállóvá serdülő szociológia, szociográfia pontosan ezt a kérdést mellőzte a legjobban, és kezelte a legmostoháiban. Bár Dimitrie Gusti programjában szerepelt a vegyes lakosságú falvak kutatása, az *Erdélyi Fialatok* falukutató mozgalmából szinte teljesen hiányzik. Az *Erdélyi Fialatok Falu-Füzeteiben* megjelent Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Kolozsvár, 1932) az első és problémafelvetésében mindmáig egyedülálló mű; helyét, jelentőségét nemzetiségi életünkben Gáll Ernő elemezte — Nagy Ödön *Szórvány és beolvadás* (Hittel, 1938.4.) című tanulmányával együtt — a *Tegnap és mai önismeret* című kötetében. Vámszer Géza *Szakadát* című monográfiája rajztanár-szemléletű néprajzi mű, annak ellenére, hogy *Szakadát*, szórványfalú lévén, számtalan bonyolult kérdést vet fel. A bábonyi falu- és folklórkutatás programjából is hiányzik az együttélő nemzetiségek kulturális és etnikai hagyományainak összehasonlító vizsgálata. Bár a bálványosvárjalai falukutatás, módszertani vázlata szerint, a társadalmi valóság egészének a megragadását tűzte ki célul az adott „társadalmi egység” életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek rögzítésére, „mégpedig annak tudatában, hogy a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelten, önállóan működő és önmagában magyarázható volna” — a szociológiai paralelizmus törvénye az egymás mellett élő etnikumokat paralel módon atomizálta: hiányzik törekvéseiből az etnikai hagyományok összehasonlító vizsgálata.

A transzilvanizmustól a romániaiságig vezető út a szociológiai kutatás Erdélyen kívüli kiterjesztését is sürgette, a nem-erdélyi magyarok életéről vázlat is készült, a csángókutatás eredményeket mutathatott fel, átfogó mű azonban itt sem született meg. A Vásárhelyi Találkozón Jancsó Elemér „a kisebbségi magyar valóság szigorú felmérését” szorgalmazta. A Móricz Zsigmond Kollégium által tervezett monografikus társadalomkutatás is nemzetiségi valóságunk feltárásának ezt a területét könyvelhette el hiányosságként.

Nemzetiségiszociológiánk e területe hiányának okát sok mindenben kereshetjük, önmagunkon innen és túl is, de az egymást váltó impériumok nacionalizmusa után a kedvező feltételek most teremtődtek meg. Feltevődnek, mert feltevődhetnek az elmaradt vagy csak vázlatosan megrajzolt kérdések: mi a szórvány, hogyan él és őrzi önmagát részként és egészként az egészben: hogyan hatottak és hatnak egymásra a városon és falun együtt élő népcsoportok; milyen pszichoszociális tényezők határozzák meg az etnikumközi párkapcsolatokat, hogyan él a vegyes család; miként hat a gyermek egyéniségének fejlődésére a két- vagy háromnyelvűség; a nyelvi és társadalmi kommunikáció sokrétű formái a kis- és nagyközösségben? A szociológián túl a társadalomnéprajz feladata összehasonlító vizsgálatokat végezni (a népművészet, népi építészet, népviselet, folklór területén); a nyelvészet feladata a nyelvi kölcsönhatások vizsgálata, amelynek eredményei már eddig is láthatók Szabó T. Attila, Márton Gyula és a hazai nyelvészeti iskola munkásságában.

Ezen az úton el kell jutnunk egyszer az együttélés, romániaiságunk monografikus megragadásáig is. „A nemzetismereti szociológia részként tartalmazza a nemzetiségiszociográfiai elemeket, és a nemzetiségiszociográfiának a nemzetismereti szociológiára támaszkodva kell megközelítenie az egészbe szervesülő részt.” (Balázs Sándor: *A nemzetismeret szociológiája mint nemzetiségismeret*. A Hét, 1979.1.) A csak önmagára, csak a sajátjára tekintő népcsoport önmagát szegényíti. Ha az együttéléstől, etnikumköziségtől, egymásra való hatásainktól fosztjuk meg önmagunkat, reális önismeretünk szenved csorbát. Csak ennek a felismerésnek a tudatában juthatunk el „kollektív azonosságunk” felismeréséig; az együttélő nemzetiségek kollektív önismeretében a romániaiság „sokdimenziós ember-arca” körvonalazódhat.

Vetési László

Modell és mérce

Gondolatok a könyvtárban

Az egykori gyulafehérvári Majláth Főgimnázium bentlakásában nem csengettek még ébresztőt ezerkilencszáznegyvenháromnak azon a tavaszi hajnalán, amikor a dél-erdélyi kisebbségi sorsélmény ügyében járó Méliusz József a városon átutazott. Pontos naptári dátuma is van annak a könyvet termő utazásnak, de itt most ez nem lényeges. Azért a lenyűgöző történelmi körképért idézem, amit a vonat ablakán besütő hajnali hold az íróban a városból, a várból, a Maros-parti tájból és történelméből felszikkasztott. Keresve sem találnék megfelelőbb erdélyi antifasiszta ihletettségu kordokumentumot, amihez — mint az akkori idők közgondolkodásának eszményi mércéjéhez — odaállíthatnám a közel négyszáz gyulafehérvári kis- és nagydiák történelmi környezet- és tájismeretét, nemzetiségi tudatszintjét; a magamét is.

Hajnali hold derengtette a vár, a gimnázium, a Baththyanéum s a Hunyadi-sírokat őrző Székesegyház körvonalait. Méliusz József nem szállt le Gyulafehérváron. Aznap s még azután is, éveken át csak az internátusi kisharang ébresztett. Noha a tanulás töltötte ki az életünket, arról, amit az író — mint írja — szívesen megtekintett volna, a humanista, a reneszánsz városról, a Dávid Ferenc, az Apáczai Csere János s az időben még közelebb Varga Katalin emlékéhez fűződő kegyhelyekről és relikviákról mit sem tudunk. A felekezeti elzárkózás szempontjait érvényesítő konzervatív irodalom- és történelemtanítás nem számolt a műveltség effajta szűrésének, a tudat fehér foltjainak látókört beszűkítő hatásával. Csak később, a felszabadulás után, a haladó nemzetiségi hagyományokat nagyobb arányokban megidéző szocialista tudatművelés során kaphattam meg a *Sors és jelkép* széles spektrumához az alulmaradás immár kisebb kockázatával mérhető történelmi és művelődéstörténeti eszméltetést.

Bocsásson meg nekem Beke György, hogy új könyvét* lapozgatva ím, egy másik barangoló könyvvel s e látszólag ide nem vágó holdas hajnallal hozakodom elő. Teszem ezt azért, mert nem tudom megállni, hogy kötete jelentőségét ne ahhoz a hajdani tudatállapothoz mérjem, amely a méliuszi panorama előterében olyannyira híjjával találtatott. Iskolám számlájára írom: még mint helyi érdekességgel sem ismertetett meg a *Síralmas magyar krónikával* s abban magát a nagytemplom sekrestyéjébe befalazó Pápai Jánossal, a könyv mártírjával, s nem vezetett el Bod Péterhez sem a közeli Magyarigenbe. De íme a Beke-kötet 303. oldalán a mai helyzetképek egyike: „Itt is kíváncsiak a gyermekek, bámulva állják körül a külföldi társaskocsikat. Nem értik, hogy miért éppen ezen a kicsi térségen [...] állnak meg ezek a kocsik, és utasaik egy ismeretlen ember után érdeklődnek, aki állítólag ebben a faluban, az ő falujukban élt valaha, de a nevét nem hallották soha.”

A jelek szerint Beke György következetes abban az igyekezetében, hogy az ország vegyesen lakott vidékeit, a tömbben, illetve szórványosan élő magyarságnak a múltját, mai közérzetét s a román lakossághoz fűződő sorsszerű és természetes barátságát, testvériségét bemutassa. Egy Orbán Balázs-i ihletettségu vállalkozásnak vagyunk a tanúi. A gyimesi csángókról szóló tudósítás kötetét a *Szilágysági hepehupa* követte. A Fehér megyei szórványvidék főbb városait, falvait, történelmi csomópontjait, Nagyenyed, Csombord, Torockó, Felvinc, Topánfalva, Bucium, Szászsebes, Alvinc, Magyarigen, Bethlenszentmiklós mai életét s az itt fellelhető nemzetiségi hagyományokat s a románsággal megélt közös múlt örökségét bemutató könyve, a *Nyomjelző rokonság* ezeknek a sorába illeszkedik.

„... az élet útja ma még inkább, mint nagyapám idejében, a nyitás, az országos és emberiség-méretű integrálódás” — fogalmazza meg Beke György tételelesen is

* Beke György: Nyomjelző rokonság. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

könyvének alap gondolatát. Amint riportjai tanúsítják, a korszerűség és lelki gazdagodás legfőbb biztosítékát látja ebben a nyitásban, integrálódásban. Annál is inkább, mert az a szellemi örökség is, amit barangolásai során felkutat és élénk tár, a társadalmi haladásra irányuló mindenkor nyitottság gondolatának befogadása, történelmi szükségességével mellett érvel. „A kérdés csak az, de a legfontosabb — folytatja fejtegetését —: mit viszünk magunkkal a mind szélesebbre nyíló kapun át? Elegendő útravalóval vágunk-e neki, hogy az országot, világot ötvözzük — lélekben — önmagunkba, miáltal hallatlanul gazdagodunk és korszerűsödünk, de megmaradunk önmagunk?” A kérdésre az író hagyományaink egész tárházával válaszol. A válasz egyértelmű, s a lehető legmegnyugtatóbb. Van mit vinnünk, hét jövőre valóan elegendő útravalóval tarisznyált fel a történelem. A könyv e hagyományok eleveenségének-ismeretének vizsgapillanatait felvillantó helyzetképeiben, tényfeltárázásában mégis elgondolkoztató. Korántsem tud tartósan a megnyugvás ösvényeire téríteni. Bonganak az alvinci harangok, Zsidve bora — minden önáltató derűlátás ellenére — továbbra is versenyképesebb az érdeklődésben a szomszédos Bethlenszentmiklós messze világló kora reneszánszánál, s az író könyv végzásaiba zárt örhegyi magánya sem veszít — csak úgy, pusztán a bizakodás kedvéért — nyugtalanítva intó szoborszerűségéből.

Hadd mutassak rá ezzel lényegi összefüggésben egy érdekes jelenségre. Noha a riport — a maga tiszta műfajiságában — tényirodalom, Beke György Fehér megyei anyagközegében s abból az elvi alapállásból kiindulva, hogy minél többet foglalkozik a múlttal, annál szenvedélyesebben igényli a jövőt, könyve lapjain a fikció eszközeihez nyúl, az ábrázolás, a művészi megelevenítés segítségével tör utat a tények bozótjában. Maga mellé veszi emlékeiből szőtt anyai nagyapját, néhai Rápolti urat, aki annak idején a Bethlen Kollégium diákjaként maga is kiváló ismerője volt a vidéknek, Nagyenyednek s a kollégium szinte egész Erdélyt befogó sugárkörének. A mindvégig tevékenyen bekapcsolódó, emlékező, ítélező, beleszóló, vitázó kísérő a könyvből a riportert ismeret- és tudatkörét hivatott kiszélesíteni. A nagyapa figurájának fiktivitása oldalán egy adott pillanatban maga a riportert is az irodalmi fikció fordulatainak alárendelt hásszá válik — a saját riportjában. Távol áll tőlem vétségnek tekinteni a tényeknek és a fikcióknak ezt az érdekes keverését. Indokoltnak tartom; végső soron az életanyag s az arról tudósító riportert közemberi minőségének egymásra ható természete magyarázza. Ezen belül is döntő módon az a nagyfokú felelősségérzet, amely — nemzetiségi létünk sajátos méltóságtudatából fakadóan — nem mond le, nem mondhathat le a jövő birtoklásának természetes vágyától fűtött távlatnyitás vállalásáról. Mi mást tehet a riportert a maga emberi-honpolgári felelősségével, amikor rádöbben, hogy ezt a felelősséget már nem lélegeztetheti a saját személyében, amikor közéleti hatóereje már nem győzi bizonyos tények makacosságát? Nyilván kivetíti magából, e tények fölébe emeli, irodalmi hőst mintázza. Ezt teszi Beke György is a *Nyomjelző rokonságban*. Egy magatartás példáját eleveníti meg, egy magatartását, amelynek gondolati-érzelmi koordinátarendszerében a szocialista jövőt építő ország, szülőföldünk s a nemzetiségi önmagunkhoz való hűség tökéletesen fedi egymást. Egy magatartását, amelynek lelke végső soron a szocialista jövőt is befogó felelőség, s amely az építés minden pillanatában számol azzal, hogy ez a jövő csak úgy lehet az övé, ha a mindenkié, s csak úgy a mindenkié, ha az övé is.

Ahol a felelősségérzet gyökeret ver, ott — valamilyen formában — a felelőség számonkérésének is nyoma kell hogy legyen. Beke György — miközben az általános fejlődés, korszerűsödés örömeire hangolja az olvasót — a helyzetképek egész sorát rögzíti, amelyek a maguk hiteles tényszerűségével jobbára tárgyi és szellemi örökségünk nem ismerésére visszavezethető közönyös eltékozlásáról tanúskodnak. Nyilván e helyzetképek szövegekörnyezetében kellene rátalálnom a számonkérés nyomaira is. Amint a felelőség, annak számonkérése is a riportert aktív honpolgáriságának helyébe lépő fikcióban szublimálódik. Abban a magatartásban jelenül meg, amely e tartalmi többlettel immár nemcsak példa, de a korszerű nemzeti-embereszmény, a honpolgári hűség lelkiismereti mércéje is. Ebben a minőségében készlet önvizsgálatra, arra, hogy önáltatás nélkül válaszoljunk a kérdésre: visszük-e magunkkal a haladás mindenkorhi szükségességére eszméltető, mai gondjainkban is eligazító hagyományainkat a mind szélesebbre táruló kapun át? Elég-e elevenek-e mibennünk, gondolati és erkölcsi reflexeinkben eléggé jelenvalóak-e ezek a hagyományok ahhoz, hogy országot, világot ötvözve megmaradhassunk általuk önmagunk? Igenlő-e, avagy nemleges a válasz — honpolgári, nemzetiségi humánunk ebben a magatartásmodellben ölt testet, e magatartás mércéjével méretik.

Beke György könyvének legfőbb érdemét abban jelölném meg, hogy — ha műfaja, a riport lélegzetkörüének határán túl is — ezt a mércét felállította, e ma-

gatartásmodellét megalkotta. A *Nyomjelző rokonság* az eszmeiségnek erről a magas szintjéről a nemzetiségi tudat helyi hiányainak jelzésén túl, de a riporter alkalmaslag felajzott „eredendő” derülését, bizakodását minőségileg mindenképpen meghaladva, a legveresebb optimizmust sugározta. S ezt azért, hogy a múltat, jelent, jövőt egymásra ható mozgásukban, dialektikus kölcsönhatásukban ötvöző magatartásmércéje, -modellje a dinamikus hazai valóság dinamikus elemeként magát a tudat dinamizmusát jeleníti meg. Ennek a mozgástörvényeit fedezhetjük fel az immár tettnek számító eszmélésben, abban, hogy körülnézünk és észrevesszük: önértékünknek s a valóság mértékének sorsszerű megfelelése szerint mindannyiunknak adatott — ha nem több — egy talpalatnyi, egy családnyi, egy háztájnyi, egy munkaközösségnyi hely az országban, ahol a szülőföld s az önmagunkhoz való hűség felelősségét a hazai nemzetiségi embereszménynek, saját emberségünk mércéjének megfelelően kiteljesíthetjük, s ahol e kiteljesítés a szocialista élet, a szocialista építés dinamikáját átáramoltató korparancs is egyszersmind.

Aki e magatartásmodellig ás le a könyvben, az mindenképpen önmagával s e korparanccsal szembesül. S nem kétséges egy pillanatra sem, hogy ez a szembe-sülés a maga katarziséval távlatokat nyit, szellőzött rendet teremt a nemzet és nemzetiség viszonyának áramkörébe kapcsolt tudatban, s a méltóság közérzetével alkotó erőket szabadít fel az országos munka s azon belül sajátos gondjaink és teendők cselekvő vállalására.

Végezetül — diákéveim élményeihez visszakapcsolva — nem hagyhatom szó nélkül, hogy mint annak idején Méliusz József, úgy Beke György sem szállt le Gyulafehérváron. Azaz, hogy leszállt, de csak iparnézőben. A *Gyulafehérvári Sorok* s azok fölött a sorsok fölött, amelyeknek szöge itt nyílt s nyílik az országra, gondjainkra, ő is eltekintett. Pedig mennyi tanulságot kínálnak csupán az én idom alma materének emléke körüli nyomok is. Hogy csak a maga népi realizmusával a felekezeti béktelenség fölött hidat verő Szentmiklóssy Ferencet, korán elhunyt magyartanáromat említsem. Beke György besorolta ugyan a könyvébe, de méltánytalan szüksézsággal siklított el emléke, tevékenysége fölött. Magyarosi József kései, de a gimnázium konzervatív szellemével mindvégig gondolatébresztően opponáló radikalizmusa csak szűkebb körben volt világító fátyla. Fénye már nem hatott el oda is, ahol Beke Szentmiklóssy nevére felfigyelt, Nagyenyedre, a szomszédvárba. Ugyanígy nem ötlődhetett szemébe Czilling Antal zenetanári szép buzgalma sem. Czilling Antal Szabó Gézával összeállított magyar népdalgyűjteményét ugyanis nem enyedi, hanem temesvári nyomda segítette napvilágra 1944-ben.

Szóval, lett volna mit nyomjelezni Gyulafehérváron is. Nem okvetetlenkedésből mondom, inkább azért, hogy rámutathassak: a romániai magyarság életének fontos vetülete maradt kitakaratlan azáltal, hogy Beke György nem szállt alá Fehérvár múltjába is. A habánok alvinci nyomjelzése nélkül aligha lehet teljes Fehér megye képe. Ez kétségtelen. Ám tragédiájuk — mindamellet, hogy tanulsága van, s ezt alkalmasint nem árt tudatosítani — mégiscsak távolibb és lezártabb ügy, mint az a felekezeti elfogultság, amelynek nemzetiségi örökséget megosztó, haladó hagyományainkat sújtó cenzúrája lényegében ugyanolyan kárt tett, mint ma a közöny, nemtörődömség. A könyv eszmei vonalvezetését vajmi kevéssé befolyásolhatja e hiátus, ám a teljes és az élet gazdagságának és bonyolultságának megfelelően differenciált megyekép, nemzetiségilét-képlet igénye mégsem békülhet meg vele. Meggyőződése, hogy Beke György, aki az ország egésze iránti felelősségével együtt és egyidőben testesíti meg az ismeretlen tájak mindenkori lázas hívását, érzi e megyeszívet, e múltpászma felderítésének a szükségességét, kísértő izgalmasságát, s a könyv esetleges második kiadásában pótlólagosan meglep majd e hiányzó képsorral is. A *Nyomjelző rokonság* 7500 példányban jelent meg. E példányszám jobbára csak az érdeklődést elégíthette ki, s azt is csak úgy-ahogy. A szükségletet — amely a könyv közéleti jelentőségével mérhető csupán — aligha fedezhette.

Jánky Béla

Könyv a gyógyszerészet múltjáról

A gyógyszerészettel mint értelmiségi hivatással szemben napjainkig sok a fenntartás, az előítélet. Egyesek szerint a gyógyszerészet — úgymond — nem lenne értelmiségi hivatás, mivel művelői készítményeiket kereskedőkhöz hasonlóan, üzletekben árúsítják. A gyógyszerészet tudományos magva alkalmazott kémia; a gyógyszerészek szűk szakmájuk határain kívül alig gazdagították volna a tudomány és a művelődés területeit. Ilyen és hasonló tévítéletek még gyakoriak. Csakhogy a gáncsoskodók felejtik, hogy az értelmiségi minőséget nem az határozza meg, hol fejtí ki hivatását, hanem az, hogy mi szellemi profiljának sajátosságára, társadalmi szerepének egysége.

A gyógyszerész az egészségügyet szolgáló értelmiségi. S teszi ezt új gyógyszeranyagokat teremtő tudományos kutatásokkal, magisztrális receptek előállításával, a gyógyszerkészítmények ellenőrzésével, egészségügyi nevelőmunkával stb. Munkássága nemcsak alapos elméleti és gyakorlati felkészültséget tételez fel, de sajátos értelmiségi hivatástudatot is.

Csupán alkalmazott kémia lenne a gyógyszerészet? Ugyanilyen joggal nevezhetnők alkalmazott élettannak, fizikának, botanikának, anélkül hogy a lényegre tapintanánk, mert például a gyógyszerismeret, a gyógyszerhatástan egyik fentebbi csoportba sem sorolható, önálló tudományág. Paradoxonnak tűnhet, mégis így igaz: nem a gyógyszerészet nőtt ki a kémiából, hanem fordítva: a korszerű vegytan a XVI—XVII. században térhódító jatrokémiái irányzat egyenes folytatása. Ez az eszmeáramlat, mely a vegytan alapvető feladatának gyógyszeres előállítását tekintette, fordult elsőként szembe az alkímia képzelgéseivel. A jatrokémia kidolgozta szemléletre épült aztán a flogiszton-, majd a kvantitatív (pneumatikus) kémia.

Lemaradtak volna a gyógyszerészek más értelmiségi hivatások mögött a nemzeti és nemzetközi művelődés, illetve tudomány gazdagításáért folyó nemes versengésben? Csak a tudománytörténetben teljesen járatlan emberek állíthatnak hasonló képtelenséget. Úgy véljük, néhány kiragadott példa is elegendő a fenti vélekedések cáfolatára.

A XVII. században élt Johann Heinrich Böttger gyógyszerész fedezte fel az európai porcelánt, s fektette le a meissenai manufaktúra alapjait. A XVIII. században a svéd Karl Wilhelm Scheele, az analitikai kémia egyik megalapozója, a

bárium, a glicerin, a csersav s — Priestleyvel egyidejűleg — az oxigén felfedezője. Andreas Sigmund Marggraf elsőként állított elő cukorrépből cukrot, s ezzel egy, a néptáplálkozást jelentősen befolyásoló új iparágat alapított meg. A XIX. században a német Martin Klaproth az ásványi kémiát, honfitársa, Friedrich Sertürner az alkaloidakémiát indította útjára, a francia Joseph Proust fogalmazta meg az állandó súlyarányok törvényét, s állította elő a szőlőcukrot; a svéd Jöns Jacob Berzelius a modern vegyészeti nomenklatúra megeremtője, Justus von Liebig az analitikai kémia megújítója, Friedrich Wöhler elsőként szintetizált szerves vegyületeket. A román Ioan Vintilescu és a magyar Than Károly egyaránt jeles kémiai kutatók voltak.

S hány nagy művész, író indult a gyógyszerészeti táraasztal mellől a világhírnév felé: a norvég Henrik Ibsen, az angol H. G. Wells, a magyar Tömörkény István, a festő Rippl-Rónai József és Csontváry Kosztka Tivadar, s ezzel távolról sem merítettük ki a sort.

Ha a fentiek ellenére a gyógyszerészekkel szemben az előítéletek, a vállveregető magatartás — egyes értelmiségi körökben — tovább él, abban kétségtelenül döntő szerepe van a ténynek, hogy nálunk a gyógyszerészet múltjának felmérése aránylag elhanyagolt ága a tudománytörténetnek. Nincs egyetlen román vagy magyar nyelvű átfogó, egyetemes gyógyszerészet-történetünk, a román, illetve a magyar gyógyszerészet múltjáról szóló művek többnyire régebbi keletűek, s főleg csupán a fejlődés egyes szakaszainak elemzésére szorítkoznak.

Ezért jelentős eseménye a hazai tudománytörténetnek Izsák Sámuel professzor úttörő vállalkozása. Nemrég megjelent, 420 oldalas művében*, gyógyszerészeti „zsebenciklopédiájában”, átfogó képet igyekszik nyújtani a nemzetközi és a hazai gyógyszerészet múltjáról és jelenéről.

A szerző a Valeriu Bologa alapította tudománytörténeti iskola szellemében a gyógyszerészet múltját az adott kor művelődése szerves részeként fogja fel, behatóan elemzi a gyógyszerészet kölcsönhatását a természettudományok más ágaival, s állandóan figyelmeztet a társadalmi tényezőkre, melyek a gyógyszerészeti hivatás, illetve a tudományos ku-

* Sámuel Izsák: Farmacia de-a lungul secolelor. Editura științifică și enciclopedică. Enciclopedia de buzunar. București, 1979.

tatás kibontakozását serkentették vagy gátolták. A hazai fejlődést a nemzetközi viszonyok kereteibe ágyazva mutatja be, s a román gyógyszerészet múltja mellett szól a hazai magyar, német gyógyszerészek érdemeiről is. Izsák professzor egyaránt él a szintézissel és az analízissel adatokban igen gazdag művében. Forrásaiból mindig a korra és a tudományág fejlődésére legjellemzőbb jelenségeket válogatja ki. A hazai gyógyszerészet múltját elemezve a maga végezte kutatásokat, levéltári adatokat is szervesen beépíti művébe.

Egyaránt kitér a gyógyszerészeti gyakorlat, a gyógyszerészeti elmélet fejlődésére, elemzi a gyógyszerészetnek mint az egészségügyi rendszer szerves részének történelmi szerepét, behatóan foglalkozik a gyógyszerészeti deontológia kérdéseivel stb. Az így kialakult összkép kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a gyógyszerészet múltjának ismerete nélkül jelene sem érthető meg.

A mű részletesen szól a népgyógyászat szerepéről terápiás ismereteink gazdagításában. Bebizonyosodik, hogy minden kor gyógyászata bőven merített a népi tapasztalatból (kinin, ópium, sztrichnin, digitalis, Rauwolfia-gyökér stb.).

Az antik gyógyászatban orvoslás és gyógyszerészet még nem vált szét, ezért különösen figyelemreméltó a hippokratészi és a galenuszi iskolák gyógyászati alapelveiről szóló fejtegetés, de kultúrtörténeti szempontból éppen olyan értékes az antik népek mitológiájával foglalkozó elemzés is, hisz az orvoslásban ma is használt számos fogalom a hitregék világából származott át.

A középkorban a szerző — joggal — a fejlődés szükségesszerű szakaszát látja. Ez a megközelítés a gyógyszerészet esetében annál indokoltabb, mivel éppen a középkori kolostori kórházakban jöttek létre az első „belsőforgalmú” gyógyszertárak, az arab birodalomban az alkimia fejlődése eredményeként, a sajátos technikát követelő gyógyszerkészítmények szaporodásával vált szét véglegesen az orvosi és a gyógyszerészeti hivatás: megszületnek az első önálló gyógyszerészeti officinák (IX. század). Nyugat-Európa követi az arab példát, sőt a XI—XII. században már — a kor társadalmi elvárásait tükröző — jogi és etikai szabályzatok jönnek létre, amelyek az orvos és a gyógyszerész jogait és kötelességeit határolják körül. A skolasztikus egyetemek viszont kizárják a gyógyszerészeti oktatást az orvosképzésből. Így válik a gyógyszerész mesteremberré, grémiumok, céhek tagjává.

Érdekesek a szerző megállapításai a reneszánsz humanista szemléletének befolyásáról a gyógyszerészet elméletének

és gyakorlatának kibontakozására. A német Paracelsus új kémiai szerekkel és növényi kivonatokkal gazdagítja az egyszerű gyógyászatot. A terápiás művek — főleg a népszerűsítők — anyanyelvűekké válnak. Amerika felfedezése, az új földrészek megismerése révén számos új hatékony gyógynövény kerül a gyógyászat vérkeringésébe. A gyógyszerészeti tevékenység polgárosodását tanúsítja a szakma gyakorlatát szabályozó intézkedések egész sora: a vényeket kötelező dispensatoriumok (a mai gyógyszerkönyvek ősei) előírásai alapján állítják elő, az árakat hivatalos taxák szabályozzák stb. Az első hazai gyógyszerertár (Nagy-szeben) a XV. század végén alakult, de a XVI. századból már gyógyszerészeti leltárak, a következőből gyógyszerészkük szövege maradt fenn.

A XVII. század gyógyszerészete a jatrokémia szellemét sugározza. Az irányzat képviselői megkísérlik a gyógyszerek hatásmechanizmusát felderíteni, de élettani ismeretek hiányában, jóhiszemű törekvések spekulációba torkollnak. A század terápiája jelentősen gazdagodik, s egyes országokban, így Franciaországban, már jelentkezik a gyógyszerészet gyakorlatával szembeni magasabb mérce: a szakma művelését egyetemi előadások hallgatásához kötik.

A felvilágosodás kora (XVIII. század, XIX. század első fele) a gyógyszerészet fejlődése szempontjából is jelentős. Az orvosi felvilágosodás eszméinek hatására a gyógyszerészek is jelentős szerepet vállalnak a nép egészségügyi nevelésében. Számos európai országban, így az Osztrák Birodalomban — s Erdélyben is — a gyógyszerészeti gyakorlatot egyetemi tanulmányokhoz kötik. A foglisan és a kvantitatív kémia úttörői között számos gyógyszerész jeleskedik, az officinák a tudományos kutatás központjává válnak. E kor hazai gyógyszerészei ugyan csak kitűnnek a hazai flóra kutatásában, ásványvizeink elemzésében. E téren a íasi-i Orvosok és Természetkutatók Társaságának tagjai különös érdemeket szereznek. A felvilágosodás szelleme hatja át a kor etikai kódexeit, gyógyszerészeti törvénykezéseit, az új tudomány szelleme a gyógyszerkönyveket.

A XIX. század második fele és a XX. század már az új tudomány szilárd elveire alapozó gyógyszerészet kora. A fejlődés egyre szerteágazóbb. Izsák Sámuel művének nagy érdeme, hogy igyekszik nyomon követni a kibontakozás legjelentősebb állomásait. Műve „zsebenciklopédia”-jellegével egyezően, részletesen felsorakoztatja a különböző alkaloidák, glycozidák, chemoterapikumok, vitamínok, hormonok stb. felfedezésének, illetve szintézisének időpontját, a tudósok

nevét, akik e téren érdemeket szereztek (éppen ezért kérjük számon a szerzőtől a tárgymutató hiányát, mely a fentiekre vonatkozóan gyors tájékozódást biztosíthatna).

Nem szándékozunk kitérni Izsák Sámuel könyvének az utóbbi 150 év gyógyszerészetéről szóló alapos elemzésére, csupán arra az érdekes összefüggésre hívnánk fel a figyelmet, hogy a korszerű tudomány korában az egyes természettudományok, az elméleti és alkalmazott ismeretek összefüggése még szorosabb, mint a letűnt századokban. A kémia — különösen a festékipar — fel lendülése nélkül nem lett volna korszerű gyógyszeripar; a bakteriológia kialakulása tette lehetővé a valóban oki kezelést biztosító szérum- és kemoterápiát. A kísérletes orvostudomány Claude Bernard-i fogalmához az életlan és kóréletlan mellett a kísérletes gyógyszerzet is szervesen hozzátartozik, hiszen ez teszi lehetővé a gyógyszerek hatásmechanizmusának, támadási pontjának felderítését. Csupán a különböző hiány- és endokrin megbetegedések kórszarmazásának felderítése hozta létre az ún. szubsztitúciós terápiát (vitaminok, hormonok stb.).

A XIX. század második fele és a XX. század gyógyszerészeti tudományának fejlődéséről szólva, a szerző behatóan foglalkozik a román gyógyszerészet kibontakozásával is. Szemünk előtt rajzolódik ki az a valóban hősi küzdelem, amelyet a román gyógyszerészeti oktatás úttörőinek (Davila, Kretzulescu, Minovic) kellett folytatniuk a szakma egyenjogúsításáért. A szerző kitér a román

gyógyszerkönyvek történetére, bemutatja az alkotó román gyógyszerészet legjelesebb képviselőit. Figyelemreméltó része könyvének a szocializmus évtizedeinek megvalósításáról szóló fejezet rész. A gyógyszerészeti oktatás, a tudományos kutatás, a gyógyszeripar terén elért eredményei révén a hazai gyógyszerészet felzárkózhatott a legfejlettebb országokhoz.

A tudománytörténet fogas kérdése a periodizálás. Minden tudomány fejlődése belső törvényszerűségeinek engedelmeskedik. Ezek megítélésében azonban a vélemények olyan eltérők, hogy e nehézséget megkerülendő vált szokássá, hallgatólagos megegyezéssel a XVII. századtól kezdve — lemondva minden más kritériumról — a fejlődést egy adott évszázad keretein belül bemutatni. Ezt a gyakorlati szempontot követi Izsák professzor is. Csakhogy az eljárásnak olykor hátulütői is vannak. Így például a sajátos társadalmi viszonyok következtében — különösen a XIX. században — a román gyógyszerészet színvonala, az európaihoz viszonyítva, fáziseltolódást mutat. Ezért hisszük, hogy célszerűbb lett volna a XIX. század román gyógyszerészetét külön alfejezetben bemutatni.

Izsák professzor úttörő munkája nélkülözhetetlen kézikönyve lesz mindazoknak, akik a gyógyszerészet egyetemes és hazai múltját megismerni kívánják. Kár, hogy a Tudományos és Enciklopédiai Kiadó ezt az igényes könyvet technikai szempontból sok vonatkozásban kifogásolhatóan hozta forgalomba. Ezt a fogyatékos állapotot még akkor is fájjaljuk, ha a gazdag tartalom kárpótol a formai hiányosságokért.

Spielmann József

Versművesség

Tudor Argheziről

Tudor Arghezit a költészetten kívül más nem érdekelte. Az emberi lehetőségek gyűjtőfogalmának tekintette a lírát, velünk született képességnek. „Minden költészet, kivéve az irodalmat” — mondta. Más helyütt meg azon töprengett, hogy az igazi költő talán írástudatlan, nincs szüksége jelekre, több könyvtárnyi betűsorra, hogy övé lehessen, magánbirtoka lehessen „az érzékek és a szavak

Utószó a Budapesti Európa Könyvkiadónál, a Napjaink Költészete sorozatban megjelenő Arghezikötethez.

belső nyelve”, a vers. „Isteni naivitás” a költemény magva; ám ahhoz, hogy ebből a lehetőségből *valami* legyen, a tökéletes és tagolatlan centrumot segédegyenesek segítségével meg kell közelítenünk, mindenféle gyarló segédeszközökhöz kell folyamodnunk. Az irodalom ilyen segédeszköz csupán, de olyan eljárás mód mégis, mely nélkül az a bizonyos nyelv, az érzékek és szavak belső nyelve nem hallható, nélküle süketek maradnak a képzelet fülei. Lehet, valamiféle adomány a költészet, fordítja ezért vissza-

jára gondolatmenetét Arghezi, olyan kínos ajándék, melyet mindannyian kapunk, de *önmagában* nemigen tudunk mit kezdeni vele, esetleg észre sem vesszük. Pusztán észleléséért is, mindössze azért, hogy tudomást szerezzünk róla, el kell bibelednünk ezzel-azzal, valamilyen mesterséggel, például irodalommal. Mesterség ez is, vallja Arghezi, olyan, mint sok egyéb, csak más az anyaga; aki ezt fűzi, az szavakkal vesződik. Vesződik meg játszik is velük, hiszen talál közöttük tükrös felületű szavakat és áttetszőket, mereveket és rugalmasakat, marconákat és szűzieseket — s még annyifelét, hogy a költő nem is sorolja föl mindet abban a verses *Utószóban*, melyet egyik öregkori kötete végére illesztett.

A költemények készítése tehát versművészség, egyszerű számszámokkal, egyedi eljárással folytatott munka. Amikor Arghezi ilyen munkának tartja a versírást, látszólag megfosztja minden romantikus aurájától, legalábbis attól, mellyel abban az irodalmi körben övezték, ahol Arghezi először jelentkezett verseivel a múlt század utolsó éveiben. Tizenhat éves volt akkor — 1896-ban —, s az a költő figyelt föl rá, aki a váteszi hivatástudatot és a versművészség mesteremberi programját egyszerre hirdette. A tökéletesre cizellált soroknak a nem mindennapi elhivatottság és páratlan föl-emelkedés, eleváció szolgáltatásban kellett állniuk. Előállításuk ezért olyan technikai művelet volt, mely leginkább az alkímisták kísérleteire emlékeztetett. Macedonski voltaképp ennek az igénynek és saját erőneinek visszfénytét vette észre minden fölfedezettjében, ezt látta meg Argheziben is. Azok a fiatalkori versek valóban a mester céljait és gyakorlatát tükrözték. Muzsikáltak bennük a szavak, instrumentumai voltak a természetből ellesztett hangoknak és a belső zenének, az átszellemültségnek. Arghezi sem ezeket, sem a kevéssel ezután írott verseit nem vette föl egyik kötetébe sem. Kolostorba vonult, majd az egyház támogatásával Svájcba került. Rövid ideig Párizsban élt, Genfben kitanulta az órásmesterséget. Harminczéves, mikor visszatér Bukarestbe — ettől kezdve újságíróként dolgozik —, és negyvenhét, mikor 1927-ben kiadja első verseskötönyvét, az *Illó ígéket*. Ami addig, az *Illó ígekben* szereplő versekig történt, azt valósággal eltitkolja. Öregen, egybegyűjtött verseinek megjelenésekor (1959-ben) úgyszólván kiátkozza azokat a fiatalkori, harmincegynéhány éves koráig írott költeményeket.

Nemcsak a gyarlónak érzett korai műveket semmisítené így meg, s nemcsak egy szemléletváltozás nyomvonalait törőlné el. A szavak alkímiájából nála

szerény kézművesség lett, ahogyan ő maga nevezte: „alázatos munka”. Az elhárított aurát azonban visszacsempészné mégis, mikor leplezi a folyamatot. A vers olyan, mint a barack vagy a tojás, mondja, tökéletes végső gyümölcs. Gyökerek, ágak göcsörtös bogait, az eredet kloákáját a prózai folyamatrajznak meg kell mutatnia, a vers viszont akár el is titkolhatja. Ezért nemcsak más, hanem több is, mint a próza, s Arghezi ha regényt ír, a művet prózaversnek nevezi. Költemény prózában — jelöli meg például A *boldogasszony mosolya* műfaját. Mégis alkímia volna tehát a versművészség, az „összetett képek mestersége”? A gyümölcsnek nevezett költemény pedig olyan talányos végső eredmény, mint a bölcsék köve, melyet ki lehet emelni, a fölszínre lehet hozni bármilyen zavaros áramlásból? Eltitkolható, század eleji lapok hasábjain felejtethető a magán természetű eseménysorozat számos eleme, de maga az írás mint folyamat — Arghezi szerint — végül is mindössze abban különbözik bármely más tevékenységünkétől, hogy közben nehezebb — ha nem lehetetlen — kikerülni az önreflexiót, számot nem vetni a szüntelen újrakezdéssel; és azzal, hogy aki az idézett verses *Utószó* lírai szófajtaná szerint úgy érezte, emberekhez, anyagokhoz, játékszerekhez hasonlóan viselkednek a szavak, s azért fordult hozzájuk, hogy verset írjon, tehát a maga módján hozza létre a költszöveget, keserves derűvel kénytelen beszámolni róla, milyen „boldondokháza” lett játékai, a szavak sokadalmából.

A próza talán emberibb, írja egyhelyütt a költő, emberibb, mert tökéletlenebb, mint a költszöveg. Ennek tömény tisztaságához azonban bármi elvezethet, még az irodalom is, és bármi ráébreszthet hiányára. Arghezi úgy hisz benne, mint abban, akihez zsoltárait írta: hol mindenütt fölleli — nem a bölcséleti rendszereket, hanem a néphitét idéző panteista érzékenységgel —, környezetének mindegyik elemében, hol pedig úgy, mint Tamás, a hitetlen. Szeretne bizonyosságot szerezeni, de nincs mód rá, hogy megbizonyosodjék:

*Ketten maradva mérközöm erősen,
Míg nagy mesédben nyugtot nem lelek.
Nem akarom, hogy legyőződ legyek,
Csak ezt: tapintsalak, s hogy „Van!”
ívöltssem.*

(Áprily Lajos fordítása)

Ez a bennünket Adyra emlékeztető hitetlen hit Arghezinél sohasem válik olyan elvonttá és légiessé, mint a pályakezdés zenelő verseiben. Ami ott — nála is és környezetében is — elvont feszült-

ség volt, a húszas évekre anyagszerűvé válik. Természetesen nem életrajzi elemek verse-szövege teszi anyagszerűvé. Argehei ódzkodott minden vallomástól, hosszú esszét írt arról, hogy miért tartja főlélegesen emlékek rögzítésével megkettőzni azt, ami megtörtént vele. Hízen számára a vers kétarcú: „végső gyümölcs” is és történet is, tevékenységforma, melyet különféle holmik közvetítésével tesz érzékelhetővé. Ilyen holmik a szavak, a tárgyi motívumok: a „penészvirágok” tenyésztete, „a kulcsot kereső” ember, „a fény felé merengő” tekintet. Utolsó verseiben majdnem mindegyik régi motívumát fölcillantja, s akad olyan is ezek közt az öregkori versek között, melynek keletkezési idejét két évszámmal jelöli, mert egyik-másiknak még a század elején fogalmazta meg első változatát. A késői költemények látásmódja néhol olyan, mint a naiv ikonfestőké. Kijelentéseik szentenciózusak, tömörségük gnómius. Jellemző rájuk a megfogalmazás mesteri hevenyészettsége. Fialtal költő faggatta egy ízben, a hatvanas évek elején, s válaszul Argehei a kezét mutatta: ezzel dolgoztam. Ezzel a kézzel, az évtizedek során beidegződött mozdulattal odavet csupán néhány vonalat, s a néhány odavetett vonal: mestermunka. A mű tárgyi motívumainak egymásra utalásából kirajzolódó és elkészültétől, a húszas évektől alig változó önarcképen fölsejlik

valamilyen fanyar, napkeleti bölcsesség, mely a személyt, aki ezekben a versekben „kulcsot keresgél”, egy folyamat alkatrészének mutatná. Közben a személy, az európai kultúra nagy jelképeiből oly ismerős módon, Argeheinél is olyasmit fabrikál — kulcsokat, verseket, másegyebet —, amivel beavatkozhat, közbeszólhat. „Az ember legtöbbször ostoba; csak ritkán okos — írja regényében, *A boldogságon mosolyában*. — Semmit sem ért, vagy ellenkezőleg, mindent világosan megért, és könnyen ki is tudja fejezni azt, amit megértett. Okosan fekszik le, és zavaros fejjel ébred. Mi történt bennem öntudatlanul, és miért, merre jártam álmomban, honnan tértem vissza zavart fejjel, határozatlanul? Szeretnék olyan lenni, mint az autóm, amelynek szerkezetét a pihenő után éppen úgy találom, ahogyan este hagytam. Eleget igyekeztem, hogy én is gép legyek, és folytonos körforgásra állítsam be léteimet. Nem tudom elhatározni magamat csupán egyetlen funkcióra, holott ez valamelyes boldogságot jelentene, mert kiktatna belőlem minden más funkciót és törekvést, sohasem törnék ki egy nagy fogaskerék-áttételből. Azután arra ébredek, hogy mégiscsak gondolkozom, bírálom gépies körforgásomat meg a sebeségemet. Megrándulnak a gyökerek, amelyeket pedig szilárd kötésűeknek éreztem, vonaglanak a sejtfontalak, egy láthatatlan gondolat dolgozik titokban.”

Zirkuli Péter

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

BENEDEK ZOLTÁN: A SZILÁGYSÁGTÓL ÚJ-GUINEÁIG

Több műfajból s a nekik megfelelő stílus-típusból ötvözött könyv; nincsen talán egyetlen mondata sem, amely ne támasztana bennünk olyan érzést, hogy valahol már olvastuk. Divatos dokumentumriportok fordulata: „...gyűjtőútjait a család tulajdonában levő levelek alapján sikerült rekonstruálnunk, ezek felhasználására, feldolgozására először most kerül sor. Ez úton mondok köszönetet” stb. Múlt századi klasszikusaink anekdotázó hangja: „No, amice, lássuk azokat a papírokat — szólt az elébe járuló Biró Lajosnak” (a zilahi kollégium igazgatója); „Mi az, öcsém, még mindig itt van? — szólt rá egy napon, amikor Birót újra az igazgató előszobájában várakozva megpillantotta” (Herman Ottó). P. Howard-i emlék: „...hamarosan feltűnt egy jól megtermett bengáli csendőr, és hatalmas ütésekkel osztogatva, füttykösével teremtett rendet”; vagy pedig: „Átkozott dolog ez — káromkodott a korvett kapitánya —, ahányszor a legénység kiteszi a lábát azon az istenverte Új-Guineán, nem győzöm őket tömni kininnel.”

Legsűrűbben persze a mai ismeretterjesztő író szólal meg, aki a sokféle remi-niszcencia tarkasága dacára végül is egységbe fogja a könyvet: a szilágysági Tas-nádról származó természettudós, Biró Lajos 1895—1901 közötti pápuaföldi kutató-

útjának történetét beszéli el oly módon, hogy közben jeles hazánkfia egész életét ismerteti. Pontosan azt valósítja meg, amit előljáróban ígér: „Biró Lajosnak élet-célja volt a felfedező utazás, a gyűjtés... Egész életében erre készült, és ennek a célnak akarta szentelni minden tudását és energiáját. Ezért az új-guineai út eseményeinek bemutatása nem képzelhető el ifjúkorának, a felkészülés éveinek, majd élete eredményekben oly gazdag gyűjtőútjait követő szakaszának ismerete [s a könyvben való felvázolása — Ó. S.] nélkül.“ Pápuaföld majdnem egy évszázados természetrajzi és néprajzi valósága egyébként — őszintén szólva — számunkra érdektelen, ám ez a könyvben szerencsére csak díszlet; ami központi helyet foglal el ebben a műfajtanalában, s ami izgalmas, meghatározó és példamutató benne, az hősenek szüntelen küzdelme azért, hogy az egyetemes tudomány hasznára és hazájára, szülőföldjére, népe dicsőségére folytathassa szenvedélyesen szeretett szakmáját.

E műfajok és stílusok kollázsából egységbe szervezett másfél száz könyv-oldalnyi szövegnek legértékesebb részét kétségtelenül a Biró Lajos leveleiből idézett részletek alkotják. S ezek keltik bennünk a kívánságot, illetve sugallják az ötletet, hogy — a jelen könyv szerzőjének hozzáértő gondozásában — egy kötet (*Téka-kötet*) magától Biró Lajostól származó szöveget vehessünk kézbe. Levelei már sok évtizeddel ezelőtt népszerű olvasmány voltak a *Természettudományi Közlöny* hasábjain, s azóta sem porosodtak, csupán patinásodtak. (*Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.*)

O. S.

OSKAR SCHLEMMER—MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ— MOLNÁR FARKAS: A BAUHAUS SZÍNHÁZA

Moholy-Nagy László neve „... a levegőben van, s ez a képletes kifejezés jól illik ide, mivel úgy jelzi Moholy-Nagy időszerűségét, hogy egyben a reá vonatkozó ismereteink bizonytalanságát is érzékelteti“ — írja Mezei József a *Kriterion Téka-sorozatában* megjelent Moholy-Nagy László-kötet előszavában (Moholy-Nagy László: *A festéktől a fényig. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Sugár Erzsébet, a bevezetőt írta Mezei József. Bukarest, 1979.*) A két kötet szinte párhuzamos megjelenése is jelzi azt az egyre fokozódó érdeklődést, amit nyugodtan a hetvenes évek Moholy-Nagy-reneszánszának is nevezhetnénk. És ennek kapcsán a magyar olvasó Bauhausképe is egyre teljesebbé, árnyaltabbá válik.

Ehhez segít hozzá a Corvina kiadványa, mely formájában, tipográfiai szellemében az 1974-es német nyelvű faksimile-kiadást követi. Ez a rendkívül elegáns, szép könyv (Moholy-Nagy tervezte) egyáltalán nem emlékeztet színházi kézikönyvekre. Különös ábrák, meglepő szöveg- és képkombinációk váltják egymást — s megfajtasuk nem csekély szellemi izgalommal jár. A szöveg maga első olvasásra elárulja magát: avantgarde ízű, (a maga idejében) meglehetősen áradó expresszionista szabad versre emlékeztet leginkább: az eredeti 1925-ben jelent meg. Tulajdonképpen a három szerző neve három különálló részt jelöl. Nem úgy közös munka, hogy együtt írták, hanem csak „összetettek“ három különböző dolgot: Oskar Schlemmer színházelméletét (*Ember és műfigura*), Moholy-Nagy László *Színház, cirkusz, varieté* című írását és Molnár Farkas *U-színházának* tervét. Mindhárom szerző a Bauhaus munkatársa, mégsem egységes ez a könyv.

Talán leginkább Schlemmer írása fölött járt el az idő. Mert bár egy valós igényből indul ki — a színpadi tér öntörvényű mozgáskompozíciójának megalkotásából — az adott korra (?) jellemző „dobozszínházzal“ szembeni lázadás szinte szükségyszerűen vezet túlzásokhoz a szerzőt. De nemcsak nála, Moholy-Nagnál is megtaláljuk a tízes-húszas évekre jellemző mechanisztikus felfogást, a művészet technikai forradalmasításába vetett hitet. Már a cím is — *Ember és műfigura* — utal arra az útra, amely fölül Schlemmer a színházat próbálja megújítani. Kora jelképének az „absztrakciót“ és a „gépet“ tekinti; vegyük hozzá azt is, hogy Schlemmer a legelvontabb színpadi kifejezésforma — a tánc, a balett — felől közelít a színpadhoz. Színházi elgondolásai így szükségyszerűen a mechanisztikus, marionettszerű mozgás, a technikai-gépi elemek (pl. óriási méretű bábfigurák) bűvkörében maradnak. Különben elgondolása abban is rokon a Moholy-Nagy Lászlóéval, hogy kiindulópontnak nem az *írott* szöveget tekinti, hanem a látványt, a Bauhausban oly központi kérdéssé vált „téralkítást“: „elképzeltető, hogy az eddigi viszony visszajára fordul: a képalakító megteremtí az optikai jelenséget, majd keresi a szavak és hangok költőjét, hogy megtalálja a neki megfelelő nyelvet.“ De ami Oskar Schlemmernél még csak elképzeltető, Moholy-Nagnál már követelmény.

Egyrészt „az irodalmiság tehertételétől“ (46.) akarná megszabadítani a színházi produkciót — cselekvést —, másrészt az *ember* (a színész) számára az addigi hegemonia, a központi szerep helyett legjobb esetben csak a más formaeszközökkel „egyenértékű“ státust biztosítaná. Sőt, *Mechanikus excentrikus játékának* partitúrávázlatában teljesen ki is iktatja. Ez már csak „forma, mozgás, hang, fény(szín) és illat szintézise“. A partitúra (képzőművészeti) látványként — szép. De nem színház. Igaz, Moholy-Nagy László is varieték számára készítette. De koncepciója, ha nem is ennyire végletesen, benne van az „igazi“ színházról szóló írásaiban is. Mikközben az izmusok avantgarde színházának felszabadító — értsd: irodalom- és szóellenes — hatását üdvözlí, ugyanakkor tisztában van e színház korlátaival is. Mégis pusztán a kinetikus fényjelenségek absztrakt kombinációjára, külsőséges formai elemekre támaszkodva próbálja megújítani a — kétségtelenül — haldokló hagyományos színházat. Az absztrakt festészet, a nonfiguratív képzőművészet útját és perspektíváját akarja a színházra alkalmazni. Tagadhatatlan, hogy ebben jó ötletek, a mai színház számára hasznosítható gondolatok is fellelhetők, de csak mint technikai megoldások és az eredeti kontextusból kiragadva. Gordon Craig írja (mintegy húsz esztendővel a tárgyalt könyv megjelenése előtt), hogy az írók, képzőművészek, muzsikuskok teóriái a színházzal kapcsolatban — amolyan mellékfogadatok. A saját szakterületükön jól megindokolt elméletek és a nyomukban keletkező — irodalmi, képzőművészeti, zenei — művek lehetnek valóban csodálatosak, kitűnőek, értékesek, „de a Színház Művészetéhez sajnos, semmi köze nem lesz“ mindennek. Nincs terünk itt szembeállítani Craig és Moholy-Nagy színházfelfogását (nem is lenne értelme), csak utalhatunk egy olyan meglátásra, melynek fényében másképp ítéltető meg a Bauhaus színháza is. Kívülről jövő, bár jószándékú s ennek megfelelően továbbgondolható kísérletként.

Paradox módon a Bauhaus színházi vonatkozású tevékenységéből talán arra figyelünk a legkevésbé, ami igazán hasznosítható lenne: a *színházépítésre*. Úgy tűnik, építészeti szempontból sikerült azt a „másságot“ megalkotniuk, ami sok szempontból forradalmasítja-forradalmasíthatná a színházat. Két kitűnő színháztervet is találunk a kötetben: Molnár Farkas már említett U-színházát és Walter Gropius „totalis színházának“ tervét 1927-ből. Figyelemre méltó, hogy a „totalitás“-igény nemcsak Gropius elnevezésében bukkan fel, hanem Moholy-Nagy is „totalis színháznak“ nevezi elképzelt színpadi produkcióját. (Önkéntelenül adódik az összevetés Moholy-Nagy „szület-ember“ és „egész ember“ felfogásával, s talán nem lenne érdektelen a kérdés ilyen irányú tüzetesebb vizsgálata sem.)

Molnár Farkas színháza mintha egy XX. századi Globe lenne. Többszintes, bonyolult színpadja(i), U-alakban körbefutó nézőtere mind-mind a nagy Will színházát idézik. De ugyanakkor a modern technikai vívmányok is helyet kapnak benne: függőhidak közönség és színpad között, felvonók, fény- és hangberendezések stb. Csodálatos *Az ember tragédiáját* tudnék elképzelni ezen a színpadon, hogy csak egy közismert példát mondjak, de Shakespeare, Ibsen, Pirandello egyaránt elképzelhető ezen a színpadon, és a sor tovább folytatható, tetszés szerint.

Gropius színháza nem ennyire rendhagyó: előnye főleg a mozgatható, az előadás során is változtatható szintér. Három fő színpadforma van, vallja Gropius: az arénaszínpad, a proscéniumszínpad és az utóbbi eltávolodásából, visszavonulásából létrejött „ma uralkodó mélységi színpad“. Tegyük hozzá 1979-ben: ma is uralkodó. Gropius színpadát ilyen kombinált módon megvalósulni kevésbé láttuk, bár kezdeményesképpen — főleg stúdiókban — találkoztunk már a két elsőnek említett színpadi formával is.

A századfordulótól erre majdnem minden színházi könyv, tanulmány azzal kezd, hogy a színház válságban van. Igaz? Nem igaz? A kérdés megválaszolása éppoly nehéz, mint a megszámlálhatatlan színpadi „megújító“ kísérletből kiszűrni, meglátni a fejlődés perspektíváját. Mindenestre tény, hogy a SZÍNHÁZ él. A Bauhaus a filmtől és a rádiótól féltette, mi a tévétől, és mégis, a színház — VAN. Ami azt jelenti: van rá igény. S hogy szeretnénk jobbnak, korszerűbbnek látni, mint amilyen — ez természetes. Talán ez az a pont, ahol találkozhatnának színházi alkotók és színházról írók, szakemberek és nézők — egyszóval: színházpártiak! (*Corvina Kiadó, Budapest, 1978.*)

H. SZ. I.

Nicolae Balotă az esszéíró Molterről

A romániai magyar irodalom régi és új értékeit számon tartó, a sajátos irodalmi jelenséget egyetemes összefüggésben is figyelemmel kísérő bukaresti irodalomtörténész, Nicolae Balotă jól dokumentált, igényes összefoglalást közöl (ROMÁNIA LITERARĂ, 1979. 25.) a kilencvenedik évének küszöbén álló Molter Károly életművéről, főképpen esszéiről. „Bár írt verset, elbeszélést, regényt, mi több, színdarabot is, Molter Károly elsősorban esszéíró — szögezi le cikkének elején Balotă. — Számptalan cikkében, a maró gúnyt vagy a kritikus pedantériát nem ismerő bírálataiban, esszéiben a szenvedélyesen olvasó irodalmárt jellemző forma mentisre ismerünk; arra a kritikusra, aki nem vállalkozik szigorú szövegmagyarázatra, inkább magát látja bele mások gyönyörrel olvasott műveibe; a moralistára ismerünk benne, aki reflexiókra váltja át saját tapasztalatait. Inkább a műfaj francia modelljét követi, semmint a német modellt.”

Balotă példákkal illusztrálja ezt a beleélő, azonosuló képességet (a *Varázshegy*ről, a *Forsythe Sagáról* írottakat emeli ki). Jellemzi ugyanakkor Molter esztétikai és etikai magatartását: „Nem forradalmár, nem tartozik a század eleji avantgarde irányzatok egyikéhez sem, ami viszont nem jelenti azt, hogy elzárkózik az újításoktól. Ellenkezőleg, dicsőíti az újítókat, például Bartók Bélát (a húszas évek elején), akit a magyarországi intézményesített akadémizmus akkor még nem ismert el. Mint maga írja, Marosvásárhelyen a két Bolyai fáklyalángjánál él (ugyanabban a kollégiumban tanított, ahol egy évszázaddal előbb Bolyai Farkas), érthető tehát, ha a geometria e nagy újítóinak eleveníti fel az emlékét. Wedekind, Yvan Goll, Kaiser a művészi kifejezésmód újszerűségével vonják magukra figyelmét. Pirandellónál »a téma« izgatja. Állásfoglalása különböző »tárgyakkal« szemben Molter felvilágosult szellemét igazolja; elítéli a retrográd magatartásokat, az érzelgős múltbamerülést, a vakbuzgó konzervativizmust. Életének egyik döntő pillanatában, a második világháború idején, az emberiség létének legkritikusabb időszakában olyan valómást tesz, melyből kiviláglik a múlttól eltérni, de annak értékeit megtartani akaró, új utat kereső szellem: »Riadó dobverésével búcsúzott bennem a múlt: verőfényével és gyászával, mámorával és mostohaságával, jókedvével és könnyeivel, történelmével és düledékeivel, elképesztő lendületével és csüggesztő gyarlóságaival, de mindenen át — mégis az én múltam.« A szöveg, melynek része ez az 1944-ben fogalmazott vallomás, annál jellemzőbb arra a bizonyos forma mentisre, melyet Molter Károly esszéiben észlelhetünk, minthogy hitvallás a művészet csodatevő értékéről. Az esszé címe *Zene*, s annak jötevé hatásáról beszél egy olyan nehéz napon, amikor a háború végigseper a városon. Hasonlóan Aldous Huxley *Music at night* című esszéjéhez, de sokkal drámaibb hangvételben, Molter esszéjében a zene orfikus-gyógyító hatalmát jeleníti meg. »Egyszerre megszilárdultak a tárgyak körülöttem, újra otthonomná lett a város, a zenei üzenet hatása alatt elmúlt a meg-alázó félsz belőlem, elmúlt a rettegő ember, hogy helyet adjon a bizónak: azok leszünk, amik apánkban, anyánkban, őseinkben és összekuporgatott műveltségünkben voltunk: dolgozó és gondolkodó sejtek, akik nem felejtik bármilyen felhő alatt sem az éneket...« Ugyanabban a pillanatban, amikor a megszentelt tárgyakkal terhelt múlttól szakad el, a múlt kultúrájának megmentő erejéből is táplálkozik ismét.

A *Szellemi belháború* (1968) cím alatt összegyűjtött, 1918–1944 között írott tanulmányok, publicisztikai írások, esszék szerzője nem volt harcos egyéniség. Ennek ellenére számos cikke bátor kiállásról vall olyan kérdésekben, melyek túlmutatnak a művészet körén. Kiállása társadalmi vonatkozásban ha nem is gyakori, de mindig őszintén demokratikus látásmódra, szemléletre vall, különösen a megalázott, elnyomott kisemberek életének reális tükrözésében, egy igaztalan világban.“

K. E.

A TITOKZATOS GYERMEK
(Nouvelle revue de psychanalyse,
1979. 19.)

A Nemzetközi Gyermekekre állította össze a francia pszichoanalitikusok leg-rangosabb szemléje ezt a reprezentatív számot. J. B. Pontalis előljáróban leszögezi, hogy a mélylélektan elmélete és gyakorlata kezdettől fogva abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy a többé-kevésbé szabatosan „felőttnek“ nevezett személyt az egykori gyermek konfliktusai, megrázkódtatásai, képzeletvilága, vágyai alakítják: „Regresszió, fixáció, ismétlődés, elfojtás, átvitel: nincs is olyan freudi fogalom, amely ne függne össze a gyermek továbbélésével bennünk. És analitikus sincsen, aki páciense panaszainak eredetét ne a gyermekkor szorongásaiban vagy titkos örömeiben keresné.“

Mint olyan lény, aki a felnőtt rejtett valóságát és jövőterveit foglalja magában, a gyermek egyre értékesebb tőkének bizonyul. Annra értékesnek, hogy az iránta tanúsított érdeklődésbe, figyelembe jöcskán vegyül nyugtalanság, sőt tehetetlenség is. Nehéz vele kapcsolatot teremteni, kommunikálni: a rá vonatkozó tudás mértékében tűnik egyre titokzatosabbnak, ha nem éppen félelmetesnek. A hagyományos társadalmakban, akár csak a XIX. században, az iskolahálózat fejlődése ellenére a gyermekek sosem éltek a szülőktől, a felnőttektől távol eső, külön életet. Ma már előfordul, hogy úgyszólván alig találkoznak; más az időbeosztásuk, más-ként töltik szórakozásra szánt szabad óráikat. Talán innen ered az az egyre leplezetlenebbül megnyilatkozó szülői igény, hogy a gyermeket, pontosabban a nevelést az erre szakosított intézmények, illetve személyek vállalják magukra, felmentve a szülőket a felelősség alól, amelyet egyre kevésbé képesek és hajlandók a magukénak tekinteni. E szakemberek között Nyugaton kiemelt hely jut a pszichoanalitikusoknak. Anna Freud (a mélylélektan megalapítójának leánya, neves gyermekpszichológus) és Melanie Klein nyomdokain haladva megkísérlik felszínre hozni a gyermekben azt, ami a felnőttél már ráépült rétegek alatt lappangva létezik. Ez a folyamat egyben a freudi hipotézisek ellenőrzését is jelenti. A „tudományosság“ büvkörében ez az iskola a közvetlen megfigyelést, a linearitást, valamilyen naiv biologizmust részesít előnyben, és elhanyagolja a gyermek nehezebben feltárható, mert mélyebb képzeletvilágát. A *mintagyerek* című izgalmas tanulmányában André Green óva int a gyermeki világ feltételezett „egy-

szerűségének“ csapdájától. „Az analitikusnak — írja — óvakodnia kell, sőt le kell mondania a »magában való« gyermek tanulmányozásáról, nemcsak azért mert az valójában megragadhatatlan, hanem főként, mert az ilyen gyermek annak a felnőttnek a képzeletében él csupán, aki azt hiszi, hogy semmi köze többé a gyermekkorához.“ Bizalmatlanul a normatív mélylélektani kutatások iránt, André Green határozottan állítja, hogy több igazságot tartalmaz a gyermekről az, ahogyan Proust elbeszéli az elalvókor kapott anyai csókot, mint a tudományos igényű megfigyelések tömege.

Ha hiányzik valami ebből a rendkívüli értékű cikksorozatból, amelynek szerzői között a legtekintélyesebb szakemberek szerepelnek, az egy pszichoanalitikai pedagógia tárgyú tanulmány lenne. Megfeledeztek volna a szám szerkesztői arról, hogy Freud, Ferenczi, Reich, Melanie Klein célkitűzései között szerepelt a küzdelem az értelem korai megnyilvánulásainak elnyomása, a tekintélyelv és a vallásos hiedelmek félelemgerjesztő hatalma ellen? Jean-Michel Petot idézi ugyan Melanie Klein 1919-ben tett megállapítását: „Egy láthatatlan, mindenható és mindentudó istenség gondolata nyomasztó súllyal nehezedik a gyermek tudatára“, és jelzi, hogy Melanie Klein, magáévá téve Ferenczi pedagógiai hedonizmusát, néhány egyszerű elvet ajánlott a nevelők figyelmébe: a vallásos nevelés mellőzése (nem a vallástörténeti ismereteké!), a gyermek szexuális kíváncsiságának fokozatos, tabumentes kielégítése, „harc az emberi nem gyógyíthatatlan megalomániája ellen“, amely többek között a másik végletben, a gondolat mindenhatóságába vetett hitben nyilvánul meg.

**SZÁMÍTÁSTECHNIKA ÉS MAI
NÉPGAZDASÁGSZERVEZÉS**
(Era socialistá, 1979. 12.)

A tudományos-műszaki forradalom jegyében álló gazdaságirányítási rendszerünk kulcsfontosságú kérdése az elektronikus számítástechnika alkalmazása és kiterjesztése a társadalmi-gazdasági tevékenység minden területére. Hazai viszonylatban, az informatika fejlesztésével kapcsolatos célkitűzések az 1967—1972-es időszakban a párt- és államvezetés által jóváhagyott irányelvek szellemében körvonalazódtak.

A feladat sokrétűsége és bonyolultsága megkövetelte a gazdaságszervezési szempontok áthangolását egy olyan, alapvetően új koncepció irányában, amely megteremtette a gépesített adat-

feldolgozásra, gyors, objektív és sokoldalú gazdasági információra támaszkodó vezetési és ellenőrzési rendszer kiépítésének előfeltételeit. A megvalósítást célzó intézkedések kiindulópontja az információs rendszer műszaki-anyagi alapjának a megteremtése volt. Ez a szempont érvényesült elektronikai iparunk gyors ütemű fejlesztésében, terméskiszervezetének fokozatos javításában. A hazai számítógépipar a Felix C—256, Felix C—512, Felix C—1024 típusú elektronikus számítógépeknek és kiegészítő kelleknek a gyártására szakosodott. A hetvenes évek derekától megindult a miniatürizált típusok optimális variánsainak kikísérletezése, és nem sokkal később sikerült a technológiai folyamatok vezetésében hasznosnak bizonyuló INDEPENDENT—100, illetve CORAL típusú szubszámológépek kivitelezése.

A szervezési folyamat másik alapvető követelménye a műszaki rendszer működtetését szolgáló információs struktúrák kialakítása. A cikk szerzője hangsúlyozza az adatstruktúrák fizikai és logikai elrendezésének kettős aspektusát. E megközelítés lényege egy részelemekből összekapcsolódó, olyan általános jellegű műszaki rendszernek a létrehozása, amely a továbbépíthetőség elvének érvényesítésével előkészíti az iparág szintű, illetve az egész népgazdaságot átfogó információs hálózat kibontakozását.

Harmadik követelmény a termelőtevékenységben alkalmazott korszerű információrendszerrel kapcsolatos gazdasági-műszaki elgondolások érvényesítése útján a termelői szintjének, a társadalmi munka hatékonyságának maximális növelése.

Az 1978—1980-as évekre kidolgozott informatikafejlesztési program előírnyozza a számítástechnika fokozatos bevezetését az iparvállalatok különböző szakterületeire. A fontossági sorrend a következő: a termelés tervszerűsítése; a termelés programozása, beindítása és követés; beszerzés—eladás; a gyártás műszaki előkészítése; személyzeti kérdések; pénzügy—könyvelés.

A számítógépes automatizálás hatékonyságának döntő kritériuma az információs technika gyors ütemű kiterjesztése a gazdasági-társadalmi élet egészére. Hazánkban ez a követelmény a számítóközpontok rendszere révén valósul meg. Az 1968-tól kezdődően kiépülő és napjainkban több mint 1200 iparvállalat és gazdasági egység informatizálási programját átfogó apparátus országsszerte az elektronikus számítástechnika kompetens közvetítőjének bizonyult. A távlati célok tekintetében a területi számítóközpontok szélesebb hatásköre iparág szintű, illetve országos

információs rendszer megalapozásában körvonalazódik. Ezzel összefüggően a cikk szerzője rámutat az egész népgazdaságot átfogó rendszer szilárdabb elméleti megalapozásának szükségességére, s a gyakorlati eredményeket pozitívnak minősíti.

Népgazdaságunknak rendelkezésére áll a tudományos társadalmi-gazdasági vezetést lehetővé tevő infrastruktúra. Napjaink létfontosságú kérdése, hogy a mikroelektronika, a mikroprocesszorok, az információs struktúrák és az ipari robotok világméretű térhódítása idején a tudomány és a technika felgyorsult ütemben foglalja el helyét a termelőtevékenységben és távlatilag a közélet minden területén.

HENRI LEFEBVRE A MARXIZMUS MAI PROBLÉMÁIRÓL (La Nouvelle Critique, 1979. 125.)

A francia kommunista értelmiség folyóirata figyelemreméltó interjút közöl, amelyet Bruno Bernardi az ismert filozófussal, Henri Lefebvre-rel készített. A nyilatkozat érdekességét az a körülmény is biztosítja, hogy Lefebvre, aki valamikor tagja volt a szerkesztő bizottságnak, húsz év óta először szólal meg a *La Nouvelle Critique* oldalain. A közzeledést egyébként már egy, a *L'Humanité* hasábjain 1977-ben napvilágot látott vita is jelezte, most pedig az ösztönözte, hogy — a nyilatkozat szerint — ez javára válna a marxizmus általa következetesen szorgalmazott agglomerációjának. Az állandó megújulás nélkülözhetetlen ugyanis ahhoz, hogy a szüntelen változásban lévő modern világ rendkívül összetett és bonyolult jelenségeit megragadhassa.

A nyilatkozat elején Bruno Bernardi emlékeztet arra, hogy a *Problèmes actuels du marxisme* (1957) című művében Lefebvre már rámutatott a marxizmus fejlődésének a filozófia ún. válságával is összefüggő ellentmondásaira, nehézségeire. Nézetét akkor — többek között — Roger Garaudy mereven visszautasította, sőt megbélyegezte. Napjainkban azonban — állapítja meg Lefebvre — ez a felfogás átment a köztudatba, általánosan elfogadottá vált. A válság gyökerei a távolba nyúlnak vissza, s elmélet és gyakorlat ellentmondásos viszonyból táplálkoznak. Egyébként — kérdezi a francia filozófus — hogyan lehetne és miért lenne kivétel éppen a marxizmus a mai világra oly átfogóan jellemző szindróma alól? Természetesen sokféleképpen lehet a válságot értelmezni. Szélsőséges megközelítésben a válság úgy értelmezhető, hogy egy esz-

merendszer utat tévesztett, katasztrófákhoz vezetett. Kedvező megvilágításban viszont azt fejezi ki, hogy a marxizmus is ellentmondásokon, azok legyőzésén keresztül fejlődik, sőt az ellentmondásosság egyik sajátossága fejlődésének. A dogmatikusokon kívül senki sem állította, hogy pályája mindig és mindenütt sima, fájdalommentes lesz. A korszerűség, a korszerűsítés jegyében Lefebvre munkatársaival együtt most arra törekszik, hogy összeállítsa a függőben lévő, megoldásra váró elméleti kérdések listáját.

Nyomatékosan hangsúlyozza a különböző megközelítések, a legváltozatosabb felfogások szükségességét, sőt nélkülözhetetlenségét. E követelmény szellemében Lefebvre nem fogadhatja el azt az értékelést, amely szerint Gramsci lenne korszakunk egyetlen marxistája. Utal arra, hogy a kérdésről volt alkalma Togliattival is véleményt cserélni, jól ismeri Gramsci életművét, meg van győződve arról, hogy létezik egy olasz „színezetű” irányzat, de azok, akik egyedül Gramsciban látják a kort hitelesen tolmácsoló gondolkodót, valamilyen monolitikus, tehát káros szemléletet képviselnek.

Visszapillantva a francia marxisták közötti vitákra, Lefebvre úgy látja, hogy az Althusser-féle epistemológiai értelmezés összeegyeztethetetlennek mutatkozott az ő kritikai felfogásával, amelynek 1960 és 1968 között volt bizonyos visszhangja, később azonban egy önpusztító tendenciájú hiperkriticismusba csapott át. Manapság — Lefebvre szerint — a túlzottan kritizista irányzat, amelynek egyik megnyilvánulása az ún. szituacionizmus volt, érvényét veszítette, történelmi jelenséggé vált. Eppen ezért nincs értelme visszatérni az egykori problémákra. Kialakultak a feltételei annak, hogy a marxizmus tudományos mivoltát kiemelje irányzat és az, amely kritikai jellegére helyez hangsúlyt, közeledjék egymáshoz. Lefebvre úgy véli, Althusser és egyes barátai szintén erre a felismerésre jutottak.

A *La Nouvelle Critique*-ben közölt interjúban Henri Lefebvre sokat foglalkozik az öngazgatással. Minden olyan közösség — legyen az egy üzem munkássága vagy egy városkerület lakossága —, amely nem passzívan viszonyul létkörülményeihez, hanem azon igyekszik, hogy ellenőrizze, uralja őket — szerinte —, valamilyen formában az öngazgatás útjára lépett. Az öngazgatást útként, állandóan újrászülető harcként kell felfognunk, amely lehetővé teszi az állam abszolutizálásának a leküzdését.

Visszatérve az inkább filozófiai természetű kérdésekre, Lefebvre úgy véli,

hogy alapjaiban kell újragondolni a szükségszerűség, a determinizmus és a lehetőség kategóriáit. Véleménye szerint fetiszizálták a szükségszerűség, a determinizmus eszméjét, s ez a körülmény ürügyül szolgált arra is, hogy a marxizmus ellen dühödt támadásokat indítsanak. Ily módon a determinizmust fetiszizálók s az ellene támadók kölcsönösen feltételezték, kölcsönösen meghatározták egymást. Az előbbieket optikájában a determinizmus, a szükségszerű a valósággal vált azonossá, a megismerés pedig mindig csak a szükségszerűségekre irányult. A végtelenségig hivatkoztak Hegelnek arra a — bizonyos tekintetben vitatható — tételére, hogy a szabadság nem más, mint a felismert szükségszerűség.

Ez a formula szem elől téveszti azonban, hogy a marxizmus nem csupán elmélet, hanem gyakorlat is. A szükségszerűséget abszolutizálók egydimenziójúvá teszik, ellaposítják Marx felfogását, s ezért újra fel kell fedezni a virtuális, a lehetséges jelentését. A lehetőséget is kutatni, ismerni kell. Nem képzelt el politikai gondolkodás a lehetőség tételezése nélkül.

A törvény mindig csak tendenciát közvetít. Ha újból elfogadjuk és beépítjük szemléletünkbe a virtuálist és a lehetőséget, visszaadjuk a tendencia, az idő és a stratégia fogalmának fontosságát is. A stratégia mindig különböző lehetőségeket tár fel és vesz számításba, hogy aztán válasszon közöttük. Ezzel szemben a törvényt mechanisztikusan kezelők nem tesznek különbséget a természet és a társadalom törvényei között. Így pedig a lehetőségek idejének a ki-küszöböléséhez jutnak el.

A „vonal” metaforájával egybevetve, amely kizárólagosságot sugall, Lefebvre szerint rehabilitálni kell a stratégia fogalmát. Míg az előbbi mindig — egyedül helyesként — előttünk húzódik, valakitől vagy valakik által jó előre megvonva, az utóbbitól elválaszthatatlan a rugalmasság, az állandó önellenőrzés és a kritikai önkigazítás.

Henri Lefebvre a marxizmust az egyetemes emberi művelés fontos alkotóelemének és az emberi emancipáció eszközének tekinti. Ezért egyrészt megszeméniően érdekelt alkotó továbbfejlődésében, másrészt pedig ellene van bármilyen hivatalos kanonizálásnak. A demokratizmus szellemében az eszmék szabad konfrontációjáért száll síkra, ehhez köti a társadalmi tudat elmélyülését és az ismeretek végtelen gazdagodását.

Ami a marxizmus és a tudomány viszonyát illeti, a francia filozófus szerint csupán a nem tudományos vagy tuda-

mány előtti ideológiák törekszenek arra, hogy spekulatív, zárt rendszerek alakját öltsek, ezzel próbálják a valóság racionalizálásában megnyilvánuló képtelenségüket kompenzálni.

Az igazi tudomány azonban mindig nyitott a valóság felé. Minden tudományág fejlődése feltételezi a merészséget, a szabad vitát, a kockázatot a relativizálás állandó távlatában. A tudomány nem ismer abszolút igazságot, kivéve önmaga viszonylagosságának szigorú tudatát és az ismeretek végtelen elmélyítésének szükségességét. Annak az igazságnak az eszméje, amely lineárisan növekedve felszámolja menetében

az összes eltérő nézeteket, elszegényíti mind a tudományt, mind annak történetét. A tudomány hiteles történetétől elválaszthatatlan a tévedéseknek, ellentmondásoknak, ideologikus elemeknek és önmaga mítoszainak a számbevétele. A marxizmus tudományos jellege — éppen ezért — megköveteli mindezeknek a mozzanatoknak a tudatosítását, annak a felismerését, hogy a tudományos érvényesség szempontjából különböző szintű rétegekből áll. Nem kisebb horderejű az a követelmény sem, hogy nyitottnak és fogékonnak bizonyuljon mindaz iránt, ami a társadalmi gyakorlatban és elméletben az újat fejezi ki.

Kabán József: Ünnepek (Székelyudvarhely, 1979. október 7.)

GYÖNGYÖSI ENIKÓ (Kolozsvár). — A kolozsvári természettudományi líceumba járok mint utolsóéves diák. A *Korunk* nagyon kedves kis folyóiratom. Úgy gondolom, hogy nemcsak nekem, hanem a velem együtt tanuló diáktársaimnak is, hiszen számos érdekességgel gyarapodott azóta ismeretünk. Ami a lap tartalmát illeti, szeretném, ha minél változatosabb lenne, és mindenki értene a nyelvén. — Mivel én a csontvázak és a kémcsövek társaságában érzem jól magam, nagyon kérném, ha lehetne, iktassanak be minél több biológiával, kémiával, illetve fizikával kapcsolatos érdekes cikkeket. — Ezenkívül meg szeretném sokszorosíttatni a romániai magyar irodalomról szóló cikkek számát is, mivel ez nagy segítséget nyújtana nekünk, tanulóknak, az iskolában tanultak kiegészítéséhez.

RICCI JÓZSEF (Magyarlóna). — Arról szeretnék pár mondatot írni, hogy miről óhajtanék gyakrabban olvasni a *Korunk* számaiban. Nagyon örülnék, ha szűkebb pátriánk, Erdély egyik-másik történelmi, művészettörténelmi és egyházi műemlékét ismertetné a folyóirat. Több írást közölhetne a *Korunk* haladó történelmi hagyományaink köréből is, valamint nem ártana rendre bemutatni ősi iskoláinkat és híres könyvtárainkat, amelyek oly nagy mértékben hozzájárultak a kultúra terjesztéséhez. Lehetne továbbá gazdagítani a néprajzi tárgyú írások számát is. — Az a szándékom, hogy az 1980-as esztendőre legalább 4-5 új *Korunk*-előfizetőt szervezzek, elsősorban iskolánk tantestülete köréből.

A KORUNK HÍREI

Október 7-én a most alakuló székelyudvarhelyi képtár keretében megnyílt az állandó *Korunk* Galéria. Közel száz hazai képzőművész felajánlott festményei, grafikai, szobrai, plakettjei, fémdomborításai, szőnyegek és kerámiai kerültek Székelyudvarhelyre a külön helyiségekben kiállított *Korunk*-gyűjteménybe. A nyolcszáz főnyi hallgatóság előtt tartott megnyitón Albert Dávid a székelyudvarhelyiek, Sterian Busuioc Hargita megye, Kántor Lajos a *Korunk* szerkesztősege nevében beszélt. (Kántor Lajos beszédének szövege megjelent az *Utunk* október 19-i számában.) Az ünnepi műsorban Kányádi Sándor képzőművészeti tárgyú verseiből olvasott fel, Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze Szilágyi Domokos, Tompa László, Geo Dumitrescu, Király László, Ioan Alexandru, Kányádi Sándor és Farkas Árpád műveiből összeállított versműsort adott elő, Balogh Ferenc hegedűművész — Azzoláné Irion Annie zongorakíséretével — Kodály *Adagio*, Bartók *Román táncok* és *Este a székelyeknél* című darabját tolmácsolta. A műsort a székelyudvarhelyi kamarakórus zárta, vezényelt Banner Nóra.

Október 9-én a parajdi szabadegyetem új évadját Kassay Miklós nyitotta meg novellája felolvasásával.

Október 12-én Csíkszeredán Kriterion-találkozóra került sor, amelyen szerkesztőségünk tagjai közül Kántor Lajos és Szilágyi Júlia vett részt.

Október 19-én *Korunk*-délelőttön köszöntöttük a *Román—magyar—német műszaki szótár* és a *Román—magyar műszaki szótár* szerzőit: Biró András, Jenei Dezső és Rohonyi Vilmos szakírókat. Veress Zoltán bevezetője után Tenkei Tibor méltatta a kiadványokat, Rohonyi Vilmos és Jenei Dezső beszélt a szótárszerkesztésről.

KORUNK GALÉRIA

Szeptember 29.: Tirnován Vid színes faképei. — A megnyitón Boér Ferenc, a szatmári színház művésze hazai magyar költők verseiből adott elő, Kríza Ágnes, az Állami Magyar Opera művésznője Kodály-népdalfeldolgozásokat énekelt Jánky Ilona zongorakíséretével.

Október 13.: Vernes András torockói tárgyú festményei. — A megnyitón Banner Zoltán bevezető szavai után Tamás Simon, az Állami Magyar Színház művésze felolvasta Mikó Imre *Torockói lármaja* című írását, Bors-Nagy Ilona, az Állami Filharmónia énekesnője népdalfeldolgozásokat adott elő, zongorán kísérte Búzás Pál zongoraművész.

FELHÍVJUK KÜLFÖLDI OLVASÓINK FIGYELMÉT,

hogy lapunkat 1980-ra a következő címen
rendelhetik meg:

ILEXIM

Departamentul export-import presă
P.O.B. 136—137 — Telex: 11226
70116 BUCUREȘTI
Str. 13 Decembrie nr. 3

Kérjük olvasóinkat,

hívják fel barátaik, ismerőseik
figyelmét is folyóiratunkra!

A közép- és a főiskolákon,
kérjük, szervezzék meg 1980-ra
a csoportos előfizetéseket is.